

VILNIAUS UNIVERSITETAS
MEDICINOS FAKULTETAS
SVEIKATOS MOKSLŲ INSTITUTAS
REABILITACIJOS, FIZINĖS IR SPORTO MEDICINOS KATEDRA

Dailės terapijos
antrosios pakopos (magistrantūros) studijų
Baigiamasis darbas

**Ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertė dailės terapijos
processe**

The Self-Esteem of Early Adolescents with Specific Learning Disorders in the Art Therapy Process

Akvilė Motuzaitė

Darbo vadovė

Dr. Audronė Brazauskaitė

Konsultantė

Lekt. Dalia Stiklierienė

Mokslo tiriamojo darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

akvile.motuzaitė@mf.stud.vu.lt

2025

TURINYS

<i>SANTRAUKA</i>	3
<i>SANTRUMPOS</i>	5
<i>SUMMARY</i>	4
<i>PADĖKA</i>	5
<i>IVADAS</i>	6
<i>LITERATŪROS APŽVALGA</i>	8
1.1. Ankstyvoji paauglystė: raidos ypatumai, iššūkiai ir bendraamžių įtakos reikšmė savivertei .	8
1.2. Savivertės samprata ir raida ankstyvojoje paauglystėje	10
1.3. Specifiniai mokymosi sutrikimai ir jų poveikis savivertei	12
1.3.1. Disleksija ir jos poveikis savivertei	13
1.4. Dailės terapija ir jos taikymas vaikams su specifiniais mokymosi sutrikimais.....	13
<i>TYRIMO METODIKA</i>	17
2.1. Tyrimo idėja	17
2.2. Tyrimo imtis	17
2.3. Tyrimo organizavimas ir atranka.....	18
2.4. Tyrimo metodai	19
2.5. Rosenbergo savivertės skalė.....	19
2.6. Dailės terapijos programa.....	20
<i>TYRIMO REZULTATAI</i>	24
Rosenbergo skalės duomenų analizė	24
Tiriamąjo T1 piešinių turinio analizė	25
Tiriamąjo T2 piešinių turinio analizė	52
Apibendrinimas ir diskusija.....	75
Išvados ir rekomendacijos	78
<i>LITERATŪROS SĄRAŠAS</i>	81
<i>PRIEDAI</i>	94

SANTRAUKA

Motuzaitė A. Ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertė dailės terapijos procese, magistro darbas/ mokslo vadovė Dr. A. Brazauskaitė, konsultantė lekt. D. Stiklierienė, Vilniaus Universitetas, Medicinos fakultetas, Sveikatos mokslų institutas, Reabilitacijos, fizinės ir sporto medicinos katedra. 2025; p. 93. Magistro darbe analizuojamas ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertė dailės terapijos procese. Tyrimo aktualumą lemia tai, kad mokslinė literatūra rodo žemesnę šios vaikų grupės savivertę, kuri dažnai siejama su patiriamais mokymosi sunkumais, ypač disleksija. Tyrimai pabrėžia, kad psichosocialinę gerovę gali stiprinti įvairios terapinės intervencijos, įskaitant dailės terapiją. Tyrimo objektas – ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertė ir jos raiška dailės terapijos procese. Tyrimo tikslas – ištirti ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinius mokymosi sutrikimus, savivertę dailės terapijos procese.

Tyrimo uždaviniai: 1) Apžvelgti mokslinę literatūrą tyrimo klausimais. 2) Pasitelkus Rosenbergo savivertės skalę įvertinti tyrimo dalyvių savivertę prieš dailės terapiją ir po dailės terapijos. 3) Aprašyti ir išanalizuoti savivertės kismą, atsispindintį dailės terapijos proceso metu sukurtuose kūrinuose. 4) Aprašyti sąsajas tarp kiekybinių ir kokybinių tyrimo duomenų.

Tyrimo metodika: mišrus tyrimas. Kiekybiniai duomenys gauti naudojant M. Rosenbergo savęs vertinimo skalę, o kokybiniai duomenys buvo analizuojami taikant dailės kūrinių turinio analizę po 10 grupinės dailės terapijos sesijų ciklo.

Tyrimo dalyviai. Tyrimo imtį sudarė tikslinė grupė – šeši ankstyvieji paaugliai, turintys diagnozuotus specifinius mokymosi sutrikimus. Detaliai analizuoti du tiriamieji, kurių duomenys buvo tinkami pasirinktiems analizės metodams.

Rezultatai. Tyrimo duomenys rodo, kad dailės terapijos poveikis savivertei buvo teigiamas, nors ne visuomet statistiškai reikšmingas. Vidutinis savivertės rodiklis pagal Rosenbergo skalę padidėjo nuo 21 iki 22 balų. Nors dalies tiriamųjų savivertė kiekybiškai nekito, kokybinė analizė atskleidė, jog kūrybinis procesas buvo reikšminga erdvė emocinei raiškai ir savęs pažinimui. Tyrimo išvados leidžia teigti, kad dailės terapija gali turėti reikšmingą teigiamą poveikį ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertei, o kokybiniai analizės metodai yra esminiai atskleidžiant individualius bei giluminius pokyčius, kurie ne visada atsispindi kiekybiniuose rodikliuose.

Raktažodžiai: dailės terapija, savivertė, specifiniai mokymosi sutrikimai, ankstyvoji paauglystė, mišrus tyrimas, piešinių analizė.

SUMMARY

Motuzaitė, A. *The Self-Esteem of Early Adolescents with Specific Learning Disabilities in the Process of Art Therapy: Master's Thesis* / Scientific Supervisor: Dr. A. Brazauskaitė, Consultant: Lecturer D. Stiklierienė. Vilnius University, Faculty of Medicine, Institute of Health Sciences, Department of Rehabilitation, Physical and Sports Medicine. 2025; p. 93.

This master's thesis analyses the self-esteem of early adolescents with specific learning disabilities in the process of art therapy. The relevance of the study lies in the fact that scientific literature indicates lower self-esteem in this group of children, which is often associated with learning difficulties, particularly dyslexia. Research emphasizes that psychosocial well-being can be enhanced through various therapeutic interventions, including art therapy.

The object of the research is the self-esteem of early adolescents with specific learning disabilities and its expression through the process of art therapy. The aim of the study is to explore the self-esteem of early adolescents with specific learning disabilities within the framework of art therapy.

Research objectives: 1) To review the scientific literature relevant to the study topic. 2) To assess the participants' self-esteem before and after art therapy using Rosenberg's Self-Esteem Scale. 3) To describe and analyze the changes in self-esteem reflected in artworks created during the art therapy process. 4) To identify connections between the quantitative and qualitative research data.

Research methodology: A mixed-methods approach was used. Quantitative data were collected using Rosenberg's Self-Esteem Scale, and qualitative data were analyzed through content analysis of the artworks created during a cycle of 10 group art therapy sessions.

Participants: The study involved a targeted sample of six early adolescents diagnosed with specific learning disabilities. Two participants were selected for detailed analysis based on the suitability of their data for the chosen analytical methods.

Results: The data indicate that art therapy had a positive effect on self-esteem, although this was not always statistically significant. The average self-esteem score increased from 21 to 22 on the Rosenberg scale. While some participants' self-esteem did not change quantitatively, the qualitative analysis revealed that the creative process provided a valuable space for emotional expression and self-discovery.

The findings suggest that art therapy can have a meaningful positive impact on the self-esteem of early adolescents with specific learning disabilities. Moreover, qualitative methods are essential for uncovering individual and deep changes that may not be captured by quantitative measures.

Keywords: art therapy, self-esteem, specific learning disabilities, early adolescence, mixed-methods research, drawing analysis.

SANTRUMPOS

Dailės terapija - DT

Specifiniai mokymosi sutrikimai – SMS

PADĖKA

Ačiū Dievui, šeimai, dėstytojams, ypač darbo vadovei dr. A. Brazauskaitei ir žinoma nuostabiausiems grupiokams.

IVADAS

Temos aktualumas: Ankstyvoji paauglystė (11–14 m.) – tai laikotarpis, kai vyksta intensyvūs fiziniai, kognityviniai ir emociniai pokyčiai, formuojasi savivertė ir asmens tapatumas (Erikson, 1968; Žukauskienė, 2007). Savivertė – tai bendras savo vertės suvokimas ir pasitenkinimas savimi (Myers et al., 2025). Tyrimai rodo, kad aukšta savivertė siejasi su geresne emocine savijauta, o žema – su depresija, nerimu ir elgesio problemomis (Caqueo-Úrizar et al., 2021; Orth & Robins, 2022). Paaugliai, turintys mokymosi sunkumų, dažnai susiduria su sunkumais atpažįstant savo stipriąsias savybes ir įvertinant asmeninius pasiekimus, o tai neigiamai veikia jų savivertę (Caqueo-Úrizar et al., 2021).

Specifiniai mokymosi sutrikimai (SMS) – tai neurobiologinės kilmės raidos sutrikimai, pasireiškiantys reikšmingais skaitymo, rašymo ar skaičiavimo sunkumais (American Psychiatric Association, 2013). Jie paveikia 5–15 % vaikų populiacijos (Bozatlı et al., 2024). JAV disleksija nustatyta ~4–9 % vaikų, o diskalkulija – ~3–7 % (American Psychiatric Association, 2013b). Tokie vaikai dažnai susiduria su pasikartojančiomis akademinėmis nesėkmėmis, dėl kurių mažėja pasitikėjimas savimi ir auga socialinė izoliacija (Humphrey & Mullins, 2002; Musetti et al., 2019).

Ieškant būdų stiprinti šių paauglių savivertę, daug dėmesio sulaukia dailės terapija – psichoterapijos forma, jungianti meninę raišką ir terapinį santykį, padedanti išreikšti emocijas (Malchiodi, 2012). Ji ypač tinkama vaikams ir paaugliams, kurie sunkiai verbalizuoja savo jausmus. Tyrimai rodo, kad dailės terapija gali reikšmingai pagerinti vaikų savivertę ir sumažinti agresyvumą (Hasan Alam et al., 2022). AATA duomenimis, ši terapija ugdo emocinį atsparumą, socialinius įgūdžius bei mažina stresą (Bosgraaf et al., 2020).

Apibendrinant, aktualumą lemia trys pagrindiniai aspektai: 1) SMS neigiamai veikia paauglių savivertę; 2) paauglystė – kritinis identiteto formavimosi laikotarpis, tad žema savivertė gali turėti ilgalaikių pasekmių; 3) dailės terapija Lietuvoje dar nėra plačiai ištirta kaip metodas šiai grupei padėti, tad tai pagrindžia šio tyrimo aktualumą.

Temos ištirtumas: Tyrimo tema apima tris glaudžiai susijusias sritis: SMS, paauglių savivertę ir dailės terapiją. Klasikiniai tyrimai (Fletcher et al., 2004; Kavale & Forness, 2000) apibrėžė SMS kaip visą gyvenimą trunkančius neurokognityvinius sutrikimus. Nustatyta, kad SMS turintys vaikai dažnai pasižymi žema akademinė saviverte ir bejėgiškumu (Byrne & Worth Gavin, 1996; Humphrey & Mullins, 2002).

Lietuvoje SMS nagrinėja tokie specialistai kaip R. Gedutienė, kuri monografijoje „Disleksija – nuo įvertinimo iki įveikos“ (Gedutienė, 2018) pažymi, jog Lietuvoje trūksta sisteminio požiūrio į SMS. Tai rodo, kad būtini tyrimai, padedantys geriau suprasti šių mokinių psichologinius poreikius.

Paauglių savivertės tyrimai remiasi Rosenberg ir S. Harter skalėmis, atskleidžiančiomis, kad paauglių savęs vertinimas nėra stabilus ir jautrus aplinkos veiksniams (Robins & Trzesniewski, 2005). Eriksono teorija rodo, jog nesėkmės šiame amžiuje gali sutrikdyti tapatumo formavimąsi (Erikson, 1968).

Tarptautiniu mastu dailės terapijos efektyvumas vis plačiau pripažįstamas. Tyrimai Irane (Rahmania & Moheba, 2010) rodo, kad dailės terapija mažina depresiją, vienišumą ir didina pasitikėjimą savimi. Europos ir JK studijos (Slayton et al., 2010) taip pat fiksuoja DT teigiamus poveikius paauglių psichosocialinei gerovei, tačiau trūksta empirinių tyrimų, analizuojančių SMS turinčių paauglių savivertės pokyčius terapijoje.

Temos naujumas: Nors SMS ir savivertės temos Lietuvoje tyrinėjamos, sisteminių darbų, jungiančių dailės terapiją, SMS ir savivertės sąvokas, vis dar trūksta. Šis tyrimas išsiskiria tuo, kad fokusuojasi į savivertės kaitą terapinio proceso metu. Taikomas mišrusis tyrimo metodas leidžia pažvelgti į reiškinį iš kelių perspektyvų. Tyrimas gali prisidėti prie gilesnio supratimo apie emocinius iššūkius, su kuriais susiduria SMS turintys paaugliai, ir dailės terapijos taikymo galimybes.

Darbo struktūra: Darbą sudaro dvi pagrindinės dalys: teorinė ir empirinė. Pirmoje dalyje pateikiama literatūros apžvalga apie ankstyvosios paauglystės raidos ypatumus, savivertės formavimąsi šiame amžiaus tarpsnyje, specifinių mokymosi sutrikimų poveikį mokinių savivertei, taip pat aptariama dailės terapijos taikymo vaikams su specifiniais mokymosi sutrikimais svarba. Antroje dalyje pristatomas atliktas mišrusis tyrimas: kiekybiniai ir kokybiniai duomenys bei jų analizė ir rezultatai. Darbo apimtis 80 puslapių (iki literatūros sąrašo), rengiant darbą remtasi 120 mokslinių šaltinių, iš kurių dauguma recenzuoti straipsniai ir knygos lietuvių bei anglų kalbomis. Atliekant šį darbą buvo pasitelktas dirbtinis intelektas (OpenAI „ChatGPT“) kaip pagalbinė priemonė informacijos sisteminimui. Jis buvo naudojams apibendrinant sudėtingesnius tekstus, trumpinant mintis išlaikant jų esmę, taip pat atliekant kalbos stiliaus, gramatikos ir rišlumo korekcijas. Visais atvejais rezultatai buvo vertinami ir koreguojami tyrėjos, užtikrinant turinio tikslumą bei akademinį pagrįstumą.

LITERATŪROS APŽVALGA

1.1. Ankstyvoji paauglystė: raidos ypatumai, iššūkiai ir bendraamžių įtakos reikšmė savivertei

Paauglystė yra vienas intensyviausių žmogaus raidos etapų, pasižymintis reikšmingais biologiniais, psichologiniais ir socialiniais pokyčiais. Psichologijoje šis laikotarpis tradiciškai apibrėžiamas kaip perėjimas iš vaikystės į suaugusiųjų gyvenimą, kurio metu individas siekia savarankiškumo, kuria savo tapatumą ir formuoja naujus santykius su aplinka (Steinberg, 2017; Žukauskienė, 2007). Nors amžiaus ribos gali varijuoti, dažniausiai paauglystė apima laikotarpį nuo 10–11 iki 18–19 metų (World Health Organization (WHO), 2014).

Stanley Hall, (1904) vienas iš pirmųjų sistemingai aprašė paauglystės periodą, pavadindamas jį emocinių permainų laikotarpiu. Šią koncepciją vėliau plėtojo raidos psichologijos klasikai. Remiantis Eriksonu (1968), vienas svarbiausių paauglystės uždavinių – susiformuoti aiškų savęs kaip asmens vaizdą ir įveikti tapatumo krizę. Pasak Eriksono, šioje fazėje jaunuolis susiduria su būtinybe apibrėžti save – kas jis yra, kuo nori tapti, kokiomis vertybėmis vadovaujasi.

Piaget, (1972), tiriantis pažintinę raidą, nurodė, kad apie 11–12 gyvenimo metus individas pereina į formalių operacijų stadiją, kuriai būdingas loginis, hipotetinis ir abstraktus mąstymas. Tai leidžia paaugliams reflektuoti savo mintis, svarstyti moralinius, politinius ar egzistencinius klausimus bei suvokti savo „aš“ sampratą platesniame kontekste.

Remiantis Myers (2025) psichologiniu požiūriu, paauglystė nėra vien krizinė ar destruktvyvi – tai taip pat laikotarpis, kai vystosi kūrybiškumas, atsiranda gebėjimas kritiškai mąstyti ir gilėja empatija. Daugelio šiuolaikinių tyrimų išvados rodo, kad dauguma paauglių sėkmingai adaptuojasi prie pokyčių ir pasiekia raidos uždavinius be reikšmingų krizių (Steinberg, 2017).

Lietuvoje paauglystės psichologiją išsamiai tyrinėja Žukauskienė, (2007, 2022), kuri remiasi tiek klasikinėmis teorijomis, tiek naujausiais neuropsichologijos duomenimis. Autorė pabrėžia, kad paauglystė – tai spartaus vystymosi laikotarpis, kai individas susiduria su intensyviu „aš“ sampratos, emocijų reguliacijos ir socialinių ryšių perstruktūravimu. Pasak jos, paauglystės pabaigą lemia ne amžius, o pasiektas tapatumo, emocinio brandumo ir savarankiškumo lygis (Žukauskienė, 2007)

Paauglystė nėra homogeniškas laikotarpis – ji dažnai skirstoma į tris dalis: ankstyvąją (10–13 m.), viduriniąją (14–16 m.) ir vėlyvąją paauglystę (17–19 m.) (Sawyer et al., 2018; Žukauskienė, 2007). Ankstyvoji paauglystė pasižymi greitu fiziniu augimu, lytiniu brendimu, spartėjančia

pažintine raida ir didėjančia socialine nepriklausomybe. Šis laikotarpis dažnai laikomas intensyviausiu biologinių pokyčių etapu, kuomet pradeda reikštis brendimo hormonai, prasideda menstruacijos ar pirmosios ejakuliacijos, kinta kūno proporcijos bei vystosi antriniai lytiniai požymiai (Papalia et al., 2021).

Biologiniai pokyčiai daro stiprų poveikį paauglio savęs suvokimui ir psichologinei savijautai. Pasak R. Žukauskienės (2007), jaunuoliai šiuo metu patiria psichologinį diskomfortą dėl kūno pokyčių, ypač jei brendimas vyksta anksčiau ar vėliau nei bendraamžiams. Tai gali lemti didesnę jautrumą aplinkinių vertinimams, savivertės svyravimus ir nerimo padidėjimą. Emocinė sfera taip pat labai intensyvi – dėl neurobiologinių pokyčių emocijos dažnai tampa nepastovios, o emocijų reguliacija dar nėra pilnai išsivysčiusi (Blakemore & Mills, 2014).

Pažintiniu požiūriu, pasak Piaget (1972), ankstyvosios paauglystės metu individas jau pereina į formalių operacijų stadiją. Tai leidžia mąstyti hipotetiškai, planuoti ateitį, analizuoti save ir kitus. Tačiau šis pažinimo progresas nėra tolygus – jaunuoliai dar dažnai pasikliauja emociniais sprendimais ir susiduria su sunkumais abstraktaus mąstymo taikyme kasdienėse situacijose (Kroger, 2015).

Ankstyvoji paauglystė išsiskiria tuo, kad jaunuoliai dar tik pradeda mokytis prisitaikyti prie spartaus fizinio ir psichologinio augimo, todėl šiame tarpsnyje dažnai išryškėja įvairūs vidiniai ir tarpasmeniniai iššūkiai. Vienas svarbiausių – identiteto formavimosi pradžia, kuri dažnai pasireiškia abejone dėl savęs, emociniu nestabilumu ir nuolatiniu savęs lyginimu su kitais (Erikson, 1968; Žukauskienė, 2007).

Šiame amžiuje paauglys dar neturi susiformavusios vertybių sistemos ar tvirto pasaulėžiūrinio pagrindo, todėl yra labiau paveiklus išorinėms įtakoms. Jų elgesį dažnai lydi impulsyvumas, priešprieša autoritetams bei padidėjęs jautrumas kritikai (Allen et al., 2019). Blakemore ir Mills, (2014) pažymi, kad dėl besivystančių smegenų struktūrų, susijusių su sprendimų priėmimu ir emocijų reguliavimu, ankstyvojoje paauglystėje ypač dažnos emocinės svyravimo būsenos – nuo entuziazmo iki frustracijos per labai trumpą laiką.

Socialiniu požiūriu, iššūkiu tampa augantis noras atsiskirti nuo tėvų ir kartu priklausyti bendraamžių grupei. Konfliktai su tėvais gali tapti dažnesni, nes paauglys siekia daugiau autonomijos, tačiau tuo pat metu dar neturi reikiamų savireguliacijos gebėjimų. Žukauskienė, (2007) išskiria, kad būtent ši dvilypė būsena – tarp noro būti nepriklausomu ir realaus poreikio saugumo jausmui – yra viena didžiausių vidinių įtampų šiame raidos etape.

Vienas svarbiausių psichosocialinių raidos aspektų ankstyvojoje paauglystėje yra priklausymo bendraamžių grupei poreikis. Jaunuoliai šiuo laikotarpiu tampa itin jautrūs kitų nuomonei ir ieško pripažinimo, kuris tampa esminiu veiksnio formuojantis savivertei (Brown & Larson, 2009). Priklausymo jausmas daro tiesioginį poveikį jaunuolio emocinei savijautai –

priėmimas į grupę didina pasitikėjimą savimi, o atstūmimas ar ignoravimas gali sukelti gilų nevisavertiškumo jausmą (Leary & Baumeister, 2000).

Savivertė ankstyvojoje paauglystėje tampa labai dinamiška ir pažeidžiama. Tyrimai rodo, kad paaugliai vertina save per socialinius veidrodžius – kitų reakcijas, pripažinimą ar atmetimą (Harter, 2017). Remiantis Leliūgienės, (2002) teiginiu, šiame etape ypač svarbu sudaryti galimybę jaunuoliui patirti sėkmę ir būti pastebėtam teigiamuose socialiniuose kontekstuose, nes tai stiprina pozityvų savęs vertinimą. Tuo tarpu socialinė atskirtis ar patyčios siejamos su didesne depresijos, nerimo ir žemos savivertės rizika (Arnett, 2013). Todėl savivertės palaikymas ankstyvojoje paauglystėje tiesiogiai susijęs su bendraamžių grupės vaidmeniu ir saugios socialinės aplinkos kūrimu.

Apibendrinant, ankstyvoji paauglystė išryškėja kaip intensyvių biologinių, pažintinių, emocinių ir socialinių transformacijų laikotarpis, kurio metu pradeda formotis asmens tapatumas ir savivertė. Teorinė literatūra atskleidžia, kad šio amžiaus jaunuoliai susiduria su reikšmingais vidiniais iššūkiais – kinta kūno vaizdas, gilėja refleksija apie save, tačiau tuo pačiu dar nėra iki galo išvystyti emocijų reguliacijos bei socialiniai savireguliacijos gebėjimai. Ypatinę reikšmę šiame kontekste įgyja bendraamžių grupės vaidmuo: socialinis priėmimas ar atstūmimas daro tiesioginę įtaką savęs vertinimui, emocinei gerovei ir asmenybės raidai. Tyrimai rodo, kad savivertė ankstyvojoje paauglystėje yra dinamiška ir pažeidžiama, todėl itin svarbu užtikrinti teigiamus socialinius kontekstus, kuriuose paauglys galėtų patirti pripažinimą, sėkmę bei kurti saugius tarpasmeninius ryšius.

1.2. Savivertės samprata ir raida ankstyvojoje paauglystėje

Savivertė – tai ne vien psichologinis terminas, bet ir asmeniškai išgyvenamas santykis su savimi. Ji formuojasi per kasdienes patirtis, santykius, aplinkinių atspindžius ir vidinius apmąstymus. Vienas žymiausių savivertės tyrėjų Rosenberg, (1965) ją apibrėžė kaip bendrą žmogaus požiūrį į save – teigiamą arba neigiamą. Tuo tarpu Coopersmith, (1976) pabrėžė, kad savivertė atspindi, kiek žmogus mano esąs vertas meilės, pagarbos ir pritarimo. (Branden, 1995) pasiūlė dar gilesnį požiūrį, matydamas savivertę kaip vidinį įsitikinimą, kad žmogus yra pajėgus susidoroti su gyvenimo iššūkiais ir yra vertas laimės. Mruk, (2006) išryškina, kad tai ilgalaikis pojūtis, grindžiamas kompetencijos ir gyvenimo prasmės pajauta. Visi šie autoriai išryškina savivertės įvairiapusiškumą – ji apima tiek emocinį, tiek kognityvinį, tiek socialinį žmogaus santykį su savimi.

Savivertė laikoma vienu svarbiausių paauglių tapatybės formavimosi komponentų, darančių įtaką jų psichikos sveikatai, socialiniams santykiams ir adaptaciniams gebėjimams. Ankstyvoji paauglystė – tai laikas, kai vyksta intensyvūs fiziniai ir psichologiniai pokyčiai. Šis

laikotarpis yra ypač reikšmingas, norint suprasti, kaip formuojasi savivertė ir kokią įtaką ji gali turėti ateityje

Tyrimai rodo, kad šiame amžiuje savivertė dažnai yra nestabili – jai daro įtaką šeimos, bendraamžių ir individualūs veiksniai (Akdemir et al., n.d.; Masselink et al., 2018). Aukšta savivertė padeda apsisaugoti nuo depresijos ir socialinio atsiribojimo, o žema – susijusi su didesne psichikos sveikatos problemų rizika. (Masselink et al., 2018) išskiria, kad žema savivertė ankstyvojoje paauglystėje gali prognozuoti depresijos simptomus vėlesniame laikotarpyje, todėl savivertės stiprinimas šiame etape yra itin reikšmingas psichologinės gerovės užtikrinimui (Orth & Robins, 2022).

Svarbu pabrėžti, kad savivertė nėra vien individualus savęs suvokimas – ją reikšmingai formuoja socialiniai ir aplinkos veiksniai. Vaiko savęs vertinimui turi įtakos ne tik asmeninės savybės, bet ir tai, kaip su juo bendrauja ir kaip jį vertina tėvai, mokytojai ir bendraamžiai (Žukauskienė, 2007) Pasak G. Valicko, savivertė – tai savojo „aš“ vertinimas, apimantis tokias sritis kaip fizinė išvaizda, elgesys, akademiniai gebėjimai ir socialinis pripažinimas (Valickas, 1991).

Ankstyvojoje paauglystėje (apie 10–13 m.) vyksta reikšmingi pokyčiai tiek biologiniu, tiek psichosocialiniu lygmeniu. Kai kuriuose tyrimuose teigiama, kad šiuo laikotarpiu savivertė linkusi mažėti dėl perėjimo iš pradinės į bendrojo lavinimo mokyklą, fizinių pokyčių ir augančių socialinių lūkesčių (Orth et al., 2018). Tačiau jei vaikas patiria palaikymą iš reikšmingų suaugusiųjų ir bendraamžių, savivertė gali išlikti stabili arba net didėti (Žukauskienė, 2007). Bendraamžių nuomonė šiame amžiuje tampa ypač svarbi, todėl išoriniai vertinimai turi didelę įtaką „Aš“ vaizdai, kuris apima kognityvinius, emocinius ir elgesio aspektus.

Nepakankamai išvystyta arba iškreipta savivertė gali pasireikšti socialine izoliacija, žemu pasitikėjimu savimi ar psichologiniais sunkumais, tokiais kaip depresija, nerimas ar agresyvumas (Dow, 2008; Martinsen et al., 2016) Berniukai ir mergaitės dažnai susiduria su skirtingais išoriniais iššūkiais: mergaitės dažniau jaučia spaudimą dėl kūno įvaizdžio, berniukai – dėl fizinio pajėgumo ar pasiekimų (Bleidorn et al., 2016; Kim et al., 2021; Minev et al., 2018).

Šeimos dinamika daro didelę įtaką vaiko emocinei gerovei – palaikantys tėvai padeda ugdyti pasitikėjimą savimi ir atsparumą iššūkiams (Gusti Ayu Trisna Windiani et al., 2019). Tuo tarpu neigiamos socialinės patirtys, tokios kaip atskirtis dažnai sukelia žemą savęs vertinimą ir gali paskatinti neadaptyvius elgesio modelius (J. Y. J. Kim et al., 2021; Oda & Yoshioka, 2021)

Svarbų vaidmenį ankstyvosios paauglystės savivertės stiprinimui gali atlikti dailės terapija. Kūrybinė išraiška leidžia vaikui saugiai išreikšti emocijas, kurios dažnai būna sunkiai išsakomos žodžiais. Tai padeda spręsti vidinius konfliktus, stiprina refleksinius gebėjimus ir pasitikėjimą savimi (Alavinezhad et al., 2014; Stuckey & Nobel, 2010). Vaikai, turintys specifinių mokymosi ar kalbos sunkumų, dažniau patiria žemą savivertę, o kūrybinis procesas tampa saugia erdve, kurioje

jie gali būti priimti be kalbinių reikalavimų (Theunissen et al., 2014; Žana Dubodelova & Rimantas Mačiulaitis, 2012). Kūrybinio proceso metu vaikai dažnai intuityviai išreiškia tiek džiaugsmą, tiek nerimą ar skausmą. Šis procesas padeda vaikams išlaisvinti užspaustus jausmus, mažina emocinę įtampą ir palaipsniui kuria realistiškesnę savęs vaizdą.

Apibendrinant galima teigti, jog savivertės augimas ankstyvojoje paauglystėje tiesiogiai siejasi su savęs priėmimo patirtimi, savęs pažinimu ir galimybe būti išgirstam. Taipogi savivertė ankstyvojoje paauglystėje formuojasi įvairiapusiškai ir stipriai priklauso nuo aplinkos poveikio. Ji formuojasi nuolat kintančioje socialinėje bei emocinėje aplinkoje ir yra glaudžiai susijusi su psichologine gerove, tarpasmeniniais santykiais ir asmenybės raida. Ankstyvas dėmesys savivertės stiprinimui – tiek per šeimos santykius, socialinę paramą, tiek per kūrybinę raišką – gali turėti ilgalaikį teigiamą poveikį vaiko raidai ir emociniam atsparumui.

1.3. Specifiniai mokymosi sutrikimai ir jų poveikis savivertei

Specifiniai mokymosi sutrikimai (SMS) – tai neurobiologinės kilmės raidos sutrikimai, pasireiškiantys reikšmingais specifiniais akademinių įgūdžių (skaitymo, rašymo, matematinių gebėjimų) sunkumais, kurie nėra nulemti bendro intelekto stygiaus ar išorinės aplinkos veiksnių (APA, 2013). Pagal Tarptautinę ligų klasifikaciją ir DSM-5, mokymosi sutrikimai – heterogeninė sutrikimų grupė, kuriai būdingi reikšmingi sunkumai įgyjant ir naudojantis klausymosi, kalbėjimo, skaitymo, rašymo, mąstymo ar matematinius įgūdžius. Šie sutrikimai paliečia apie 5–15% mokyklinio amžiaus vaikų populiacijos įvairiose šalyse (Bozatlı et al., 2024). Lietuvoje tikslų epidemiologinių rodiklių trūksta, tačiau užsienio tyrimų duomenys leidžia manyti, kad panaši dalis vaikų susiduria su specifiniais mokymosi sutrikimais. Pavyzdžiui, JAV ~4–9% vaikų nustatytas skaitymo sutrikimas (disleksija) ir ~3–7% – matematikos sutrikimas (diskalkulija) (Bozatlı et al., 2024). Tai reiškia, kad kas dešimtas paauglys gali patirti vienokių ar kitokių mokymosi sunkumų. Ankstyvojo paauglio, turinčio SMS, patirtys mokykloje dažnai būna komplikotos – nuolatiniai nesėkmingi bandymai pasiekti standartinius akademinius rezultatus gali lemti frustraciją, menkavertiškumo jausmus bei motyvacijos mokytis praradimą. Dėl patiriamų nesėkmių mokymosi sutrikimų turintys paaugliai neretai išgyvena nepasitikėjimą savimi ir žemesnę savivertę (Caqueo-Úrizar et al., 2021). Ilgalaikėje perspektyvoje tai gali neigiamai veikti jų psichosocialinę brandą: padidėja emocinių ir elgesio sutrikimų rizika, prastesni tarpasmeniniai santykiai, uždumas ar net polinkis į saviizoliaciją (Humphrey & Mullins, 2002; Musetti et al., 2019). Pastebėta, kad paaugliai, turintys mokymosi sutrikimų, dažniau patiria sunkumų bendraudami su bendraamžiais ir rečiau pasižymi aukšta saviverte, lyginant su bendraamžiais be sutrikimų (Musetti et al., 2019).

1.3.1. Disleksija ir jos poveikis savivertei

Disleksija – tai dažniausiai pasitaikantis specifinis mokymosi sutrikimas, sudarantis iki 80 % visų SMS atvejų (American Psychiatric Association, 2013a; Peterson & Pennington, 2015). Gedutienė, (2017) knygoje „Disleksijos archipelagas“ akcentuoja, kad disleksija gali neigiamai paveikti asmens savivertę, savivaizdį ir pasitikėjimą savimi. Tokias išvadas patvirtina ir (Burden, 2008) atlikta metaanalizė, kurioje teigiama, jog visuomenėse, kur raštingumo įgūdžiai laikomi ypač svarbiais, šių gebėjimų trūkumas gali lemti stiprų nekompetentingumo jausmą. Kiti tyrėjai taip pat pabrėžia, jog viena iš pagrindinių psichologinių problemų, su kuriomis susiduria disleksiją turintys asmenys, yra žema savivertė (McNulty, 2003).

Tyrimai vis labiau atskleidžia reikšmingą sąsają tarp disleksijos ir žemos savivertės paauglystėje. Šis ryšys yra daugialypis – apimantis emocinį, socialinį ir akademinį aspektus, kurie reikšmingai veikia disleksiją turinčių mokinių savęs suvokimą. Kita vertus sisteminėje apžvalgoje (Gibby-Leversuch et al., 2021) teigiama, kad disleksijos tyrimų laukas yra platus – dalis šių tyrimų orientuota į socialinius ir emocinius disleksijos aspektus, ypač į savęs suvokimą. Tyrimų rezultatai šioje srityje yra priešaringi: kai kurie darbai rodo, kad disleksija susijusi su stigmatizavimo patirtimis ir žemesniu savęs suvokimu (Polychroni et al., 2006; Riddick, 2000), o kiti tyrimai teigia, kad disleksija nėra susijusi su neigiamu savęs suvokimu (Burden & Burdett, 2005), arba kad disleksijos diagnozė netgi gali padidinti savivertę (Gibson & Kendall, 2010; Solvang, 2007). Tokius rezultatų skirtumus iš dalies galima paaiškinti įvairiomis naudojamomis savokų apibrėžtimis ir vertinimo priemonėmis – kai kurie darbai netgi tapatina savivertę su savęs suvokimu.“

Apibendrinant, specifiniai mokymosi sutrikimai, ypač disleksija, turi reikšmingą ir daugialypį poveikį ankstyvojo paauglio savivertei. Mokymosi sunkumai dažnai lemia menkavertiškumo jausmą, žemą pasitikėjimą savimi ir didesnę psichologinių sunkumų riziką, ypač aplinkoje, kurioje raštingumo įgūdžiai vertinami kaip esminė kompetencija. Tyrimai rodo, kad disleksiją turintys mokiniai dažnai patiria stigmatizaciją ir neigiamą savęs suvokimą, tačiau dalis tyrimų atskleidžia ir pozityvesnes tendencijas – diagnozės įvardijimas bei tinkama pagalba gali padėti stiprinti savivertę. Šios įžvalgos atskleidžia, kad mokymosi sutrikimų ir savivertės sąsajos priklauso nuo individualių, socialinių ir kontekstinių veiksnių, todėl būtinas jautrus, diferencijuotas požiūris į psichosocialinę šių vaikų gerovę.

1.4. Dailės terapija ir jos taikymas vaikams su specifiniais mokymosi sutrikimais

Ieškant būdų, kaip stiprinti paauglių, turinčių mokymosi sutrikimų, savivertę, vis daugiau dėmesio skiriama dailės terapijai. „Dailės terapija – paciento sveikatai stiprinti skirta dailės

terapeuto vykdoma veikla, integruojanti dailės ir medicinos, psichologijos, psichoterapijos, specialiojo ugdymo, socialinio darbo žinias, gebėjimus ir praktikas..“ (V-457 Dėl Meno Terapeuto Veiklos Reikalavimų Patvirtinimo, 2019). Amerikos dailės terapijos asociacija (AATA) nurodo, kad tradiciškai dailės terapija taikoma siekiant pagerinti asmens savivertę ir savimone, ugdyti emocinį atsparumą, socialinius įgūdžius bei mažinti stresą (Bosgraaf et al., 2020). Dailės terapijos metu žmogus, padedamas profesionalaus dailės terapeuto, naudoja meninės išraiškos priemones (piešimą, tapymą, lipdymą ir pan.) savo vidiniams išgyvenimams išreikšti ir suprasti. Šis metodas ypač tinka vaikams ir paaugliams, kurie neretai sunkiai įvardija žodžiais savo jausmus – kūrybos procesas suteikia *nežodinį saviraiškos kanalą*, mažiau grėsmingą nei tiesioginis pokalbis (Jung, 1964; Malchiodi, 2012). Pavyzdžiui, Egipte atliktas kiekybinis tyrimas parodė, kad po dailės terapijos užsiėmimų net 61% vaikų, turinčių mokymosi sutrikimų, savivertė pagerėjo iki normos lygio, o vidutinis savivertės įvertinimas statistiškai reikšmingai pakilo. Taip pat dauguma dalyvių tapo mažiau agresyvūs – dailės terapija sumažino jų netinkamo elgesio intensyvumą. Šio tyrimo autoriai (Hasan Alam et al., 2022) daro išvadą, kad dailės terapija veiksmingai didina savivertę mokymosi sutrikimų turinčių vaikų grupėje, kartu gerindama jų emocijų ir elgesio reguliaciją. Vadinasi, dailės terapija gali būti perspektyvus intervencinis metodas, galintis padėti ankstyviesiems paaugliams įveikti su mokymosi sunkumais susijusias neigiamas savijautos pasekmes. Bibliometrinėje apžvalgoje (Wu & Chung, 2023a), apimančioje 87 straipsnius apie vaikų dailės terapiją, identifikuota viena iš pagrindinių tyrimų temų – dailės terapijos poveikis vaikų, turinčių mokymosi sutrikimų, gerovei. Tyrimai rodo, kad dailės terapija padeda šiems vaikams geriau suprasti savo emocijas, stiprina savivoką ir skatina saviraišką, o tai ypač svarbu vaikams, kurie patiria sunkumų tradicinėse komunikacijos ir mokymosi formose (Malchiodi, 2012).

Dailės terapija ne tik padeda valdyti emocinius išgyvenimus, bet ir gali būti naudinga elgesio reguliavimui bei socialinių įgūdžių stiprinimui (Rosal, 1993). Toks holistinis poveikis tampa reikšmingu papildymu pedagoginei ir psichologinei pagalbai, kuri dažnai apsiriboja akademinių gebėjimų stiprinimu. Nepaisant akivaizdžios naudos, vis dar trūksta pakankamų kiekybinių, empiriškai pagrįstų tyrimų, kuriuose būtų vertinamas dailės terapijos efektyvumas būtent vaikams su specifiniais mokymosi sutrikimais (Cohen-Yatziv & Regev, 2019). Šiuo požiūriu reikšminga yra (Martínez-Vérez et al., 2024) atlikta sisteminė apžvalga, kurioje analizuoti 80 tyrimų apie dailės ir muzikos terapijos taikymą vaikams, turintiems autizmo spektro sutrikimą, dėmesio trūkumo ir hiperaktyvumo sutrikimą, raidos kalbos sutrikimų bei mokymosi sunkumų. Nors didžioji dalis tyrimų buvo skirti autizmo spektro sutrikimui, apžvalgoje pateikiama svarbių išvagų apie terapijos taikymą ir kitų raidos sunkumų kontekste, įskaitant ir specifinius mokymosi sutrikimus. Tyrimų duomenys rodo, kad dailės terapija reikšmingai prisideda prie vaikų kognityvinių, emocinių ir

socialinių įgūdžių stiprinimo – daugiau nei pusė dalyvių terapiją vertino kaip „aukštos vertės“, o dar 37,78 % – kaip „pakankamos vertės“. Tokie rezultatai patvirtina šios terapijos potencialą kaip holistinio poveikio priemonės, leidžiančios vaikams ne tik išreikšti save, bet ir stiprinti savivertę, savivoką bei emocinį atsparumą.

Tai ypač aktualu vaikams, turintiems specifinių mokymosi sutrikimų – neurologinės kilmės sutrikimų, pasireiškiančių ryškiais ir ilgalaikiais sunkumais įgyjant bei naudojant akademinis įgūdžius. Kaip pažymi (Norbury et al., 2016) „panaikinus tam tikrus prieigos prie diagnostikos reikalavimus, raidos kalbos sutrikimų paplitimas siekia 7,58 %, o berniukų ir mergaičių santykis yra 1,22:1“. Šie sutrikimai dažnai lydi emociniai ir elgesio sunkumai, priešiškas elgesys, socializacijos problemos bei gretutiniai psichikos sveikatos sunkumai (Zablotsky et al., 2019). Ši kompleksinė simptomatika daro įtaką vaiko savivertei, o tai lemia būtinybę ieškoti metodų, kurie apimtų ne tik akademinę, bet ir psichosocialinę paramą.

Taigi, literatūros analizė atskleidžia, kad dailės terapija yra perspektyvus ir kompleksinis intervencinis metodas, skirtas stiprinti vaikų, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertę bei emocinę gerovę. Tyrimai rodo, kad meninės veiklos, vykdomos padedant profesionaliam dailės terapeutui, padeda vaikams ir paaugliams geriau suvokti ir išreikšti savo emocijas, ugdo savimone, mažina stresą ir skatina teigiamus elgesio bei socialinius pokyčius. Dailės terapijos efektyvumas ypatingai išryškėja tais atvejais, kai tradicinės verbalinės intervencijos yra ribotos dėl komunikacijos ar emocinės raiškos sunkumų. Nors šios srities empirinių tyrimų vis dar trūksta, esami duomenys patvirtina, kad dailės terapija gali reikšmingai prisidėti prie vaikų su mokymosi sutrikimais savivertės stiprinimo, emocinės pusiausvyros ir bendros psichosocialinės raidos.

Apibendrinant, literatūros analizė atskleidžia, kad ankstyvoji paauglystė yra intensyvių biologinių, pažintinių ir socialinių pokyčių laikotarpis, kurio metu formuojasi savivertė ir tapatumo pojūtis. Šiuo raidos etapu ypatingą svarbą įgyja socialinė aplinka, šeimos palaikymas ir bendraamžių nuomonė, kurie lemia savęs vertinimo dinamiką ir psichologinę gerovę. Paaugliai, patiriantys specifinius mokymosi sutrikimus, tokie kaip disleksija, dažnai susiduria su nuolatinėmis nesėkmėmis akademiniame srityje, kas lemia menkavertiškumo jausmus, sumažėjusią motyvaciją ir padidėjusią psichosocialinių sunkumų riziką. Tyrimai išryškina, kad žema savivertė šioje grupėje gali būti tiek socialinių palyginimų, tiek stigmatizacijos rezultatas, tačiau tinkamai atpažinta pagalba ir įgalinanti aplinka gali sustiprinti pozityvų savęs suvokimą.

Šiame kontekste dailės terapija įvardijama kaip perspektyvus ir holistinis intervencinis metodas, padedantis stiprinti vaikų ir paauglių savivertę bei emocinį atsparumą. Meninė veikla, vykdoma padedant profesionaliam dailės terapeutui, sudaro sąlygas vaikams neverbaliai išreikšti sudėtingus jausmus, geriau suprasti savo vidinius išgyvenimus bei patirti sėkmę alternatyvioje

erdvėje. Tyrimų rezultatai rodo, kad dailės terapija veiksmingai padeda reguliuoti emocijas, mažina elgesio sunkumus ir skatina pozityvią savęs raišką. Taip užtikrinama ne tik psichologinė parama, bet ir kuriamos prielaidos ilgalaikiam savivertės augimui bei palankiai psichosocialinei raidai ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, grupėje.

TYRIMO METODIKA

2.1. Tyrimo idėja

Specifinius mokymosi sutrikimus turintys vaikai mokykloje dažnai susiduria su reikšmingais iššūkiais, kurie neigiamai paveikia jų savivertę ir pasitikėjimą savo akademiniiais sugebėjimais. Išgyvenamas nuolatinis nesėkmės ir frustracijos jausmas lemia ne tik žemą savigarbą, jautrumą kritikai, bet ir jausmo, kad esi kitoks, skirtingas, išgyvenimus, kurie sustiprėja ypač paauglystėje (Rahmani, 2011). Tyrimo idėjos ištakos siekia laikotarpį kai ugdydama ikimokyklinio amžiaus vaikus pradėjau pastebėti, kad kai kurie vaikai dar neturi aiškiai išreikštų raidos ar mokymosi sutrikimų, bet jų elgesys, mąstymas signalizuoja apie tam tikrą „kitoniškumą“. Būtent šių vaikų patirtys paskatino mane gilintis į specifinių mokymosi sutrikimų poveikį vaikų psichologinei ir emocinei gerovei bei ieškoti veiksmingų būdų, kaip juos tinkamai palaikyti ir padėti jiems įveikti kasdienius iššūkius. Vėliau dalyvaudama disleksijai skirtuose renginiuose turėjau galimybę iš arčiau stebėti, kaip vaikai, turintys mokymosi sunkumų, atsiskleidžia per kūrybą. Šie vaikai dalinosi, kad kūrybiniai procesai jiems tampa ne tik saviraiškos, bet ir stipraus pasitikėjimo savimi šaltiniu. Tai sustiprino mano įsitikinimą, kad menas gali tapti vertingu įrankiu vaikų, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savęs pažinimo ir savęs vertinimo procese. Šios patirtys paskatino inicijuoti tyrimą, kuriuo siekiau analizuoti, kaip ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertė atsiskleidžia dailės terapijos procese.

2.2. Tyrimo imtis

Tyrimas buvo atliekamas disleksijai draugiškoje mokykloje „D&D SCHOOL“. Tyrimo imtį sudarė tikslinė grupė – ankstyvieji paaugliai, turintys nustatytus specifinius mokymosi sutrikimus. Tyrimo dalyvių savivertė buvo vertinama prieš dailės terapijos intervenciją ir po jos.

Tyrimo imtis buvo sudaryta taikant tikslinę, patogiąją atranką – atrinkti tie mokiniai, kurie mokyklos administracijos buvo pasiūlyti kaip atitinkantys tyrimo kriterijus, norėjo dalyvauti savanoriškai ir kurių tėvai davė raštišką sutikimą.

Taikyti šie kriterijai:

- Vaikų sveikatos pažymose yra sveikatos sutrikimų įrašai (F81);
- Vaikų amžius: 10 – 12 metų;
- Šių vaikų tėvai ir jų mokytojai nusprendė, kad šiems vaikams bus naudinga lankyti dailės terapiją;

Tyrimo dalyvavo šeši penktų klasių mokiniai. Pagal lytį analizuojamą grupę sudarė 1 mergaitė ir 5 berniukai. Šiems vaikams buvo suteikti identifikaciniai kodai:

- T1 –berniukas;

- T2 – mergaitė;
- T3 – berniukas;
- T4 – berniukas;
- T5 – berniukas;
- T6 – berniukas.

2.3. Tyrimo organizavimas ir atranka

Tyrimas buvo atliktas disleksijai draugiškoje mokykloje „D&D SCHOOL”, kuri yra pirmoji ir kolkas vienintelė Lietuvoje mokykla, orientuota į vaikų, turinčių skaitymo, rašymo bei kitus sutrikimus ugdymą. Prieš pradedant tyrimą buvo glaudžiai bendradarbiaujama su mokyklos administracija, kuri buvo detalai supažindinta su tyrimo tikslais, trukme, taikomais metodais bei priemonėmis. Tyrimui atlikti buvo gautas leidimas iš mokymosi įstaigos administracijos. Administracija savo nuožiūra pasiūlė tyrimui penktų klasių mokinius. Tyrimo dalyvių atranka buvo grindžiama savanoriškumo principu.

Vadovaujantis Mokslinės etikos kodekso nuostatomis, būsimų tyrimo dalyvių tėvai prieš priimant sprendimą dalyvauti jų vaikams tyrime taip pat buvo išsamiai informuoti apie tyrimo tikslus, pobūdį, trukmę, taikomus metodus, duomenų konfidencialumo užtikrinimą bei tyrimo reikšmę mokslui ir buvo aptarta dailės terapijos nauda vaikų psichosocialinei gerovei. Gavus informuotą sutikimą, į tyrimą įtraukti tik tie vaikai, kurių tėvai raštu patvirtino savo pritarimą-išviso buvo surinkti devynių vaikų raštiški sutikimai. Iš devynių tėvų sutikimus pateikusių vaikų aktyviai į terapijos procesą įsitraukė 6 mokiniai. Siekiant atskleisti savivertės kismą dailės terapijos metu, buvo taikytas mišrus tyrimo metodas, apjungiantis kiekybinį ir kokybinį tyrimą. Kiekybine tyrimo dalis buvo atlikta pasitelkiant Rosenbergo savivertės skalę, siekiant įvertinti tiriamųjų savivertės lygį prieš ir po dailės terapijos. Kokybinė tyrimo dalis buvo išpildyta remiantis dailės kūrinių turinio analize ir taikant 10 dailės terapijos sesijų ciklą. Dailės terapijos ciklo trukmė (10 sesijų) pasirinkta remiantis praktikoje taikomais dailės terapijos modeliais, kurie rodo, kad trumpalaikiai terapiniai procesai nuo 8 iki 12 susitikimų gali būti pakankami pirminiams pokyčiams išryškėti emocinėje ir psichosocialinėje srityje (Malchiodi, 2013; Moon, 2010)

DT ciklas vyko nuo 2024 m. gruodžio mėn. iki 2025 m. vasario mėn., pravesta 10 dailės terapijos sesijų, kurios truko vidutiniškai apie 1 val., vieną kartą per savaitę. Prieš kiekvieną dailės terapijos sesiją buvo skiriama 10-15 min. „apšilimui“, kurio metu tyrimo dalyviai turėjo galimybę eksperimentuoti su įvairiomis dailės priemonėmis ir technikomis. Ši „apšilimo“ dalis padėjo tyrimo dalyviams sutelkti dėmesį, atsiriboti nuo prieš tai vykusių pamokų ir sklandžiau įsitraukti į kūrybinį

procesą, susijusį su tos dienos dailės terapijos tema, kuriai buvo skiriama 30–40 minučių. Po kūrybinės veiklos dalyviai trumpai reflektavo apie atliktą užduotį.

2.4. Tyrimo metodai

Empiriniai duomenys šiame tyrime buvo renkami taikant mišriąją (kiekybinę ir kokybinę) metodologiją. Ši metodinė strategija sujungia kiekybinius duomenis, leidžiančius atlikti patikimą statistinę analizę, su kokybinėmis įžvalgomis, kurios padeda atskleisti sudėtingus kasdienio gyvenimo aspektus ir paauglių, susiduriančių su mokymosi sunkumais, savivoką. Kaip pažymi (Creswell, 2014), mišrusis metodas ypač tinkamas tyrimams, nagrinėjantiems sudėtingus psichologinius reiškinius, nes leidžia pasitelkti tiek statistinius duomenis, tiek naratyvinę, simbolinę analizę.

Tyrime dalyvavę paaugliai prieš dailės terapijos intervenciją ir po jos pildė Rosenbergo savivertės skalę (Rosenberg, 1965), leidžiančią kiekybiškai įvertinti jų savivertės lygį. Šie duomenys buvo analizuojami taikant aprašomąją statistiką, lyginant kiekvieno dalyvio rezultatus prieš ir po intervencijos, siekiant nustatyti galimus savivertės pokyčius.

Taip pat renkama kokybinė medžiaga – t. y. dalyvių sukurti dailės darbai per 10 dailės terapijos sesijų, bei tyrėjos stebėjimo ir refleksijų užrašai, kaupiami viso proceso metu. Kokybinė medžiaga buvo analizuojama taikant turinio analizės metodą, išskiriant pasikartojančius reikšmingus simbolius, temas ir vizualinius elementus, galinčius atspindėti savivertės raišką ir kismą (Elo & Kyngäs, 2008).

2.5. Rosenbergo savivertės skalė

Savivertei įvertinti kiekybiniame tyrimo etape buvo pasirinkta Rosenbergo savivertės skalė – vienas plačiausiai naudojamų psichometrinių instrumentų, skirtų asmens savęs vertinimui nustatyti.

Rosenbergo savivertės skalė (angl. Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES) yra „plačiai naudojama ir vertinama kaip vienmatis savivertės matavimo instrumentas“ bei laikoma etaloniniu matavimo metodu, su kuriuo dažniausiai lyginami naujai sukurti savivertės vertinimo būdai.

Šią skalę 1965 metais sukūrė sociologas Morrisas Rosenbergas. Ją sudaro 10 teiginių, į kuriuos respondentai atsako uždaro tipo klausimais pagal Likerto tipo skalę, pasirinkdami atsakymą nuo „visiškai sutinku“ iki „visiškai nesutinku“. Kiekvienas atsakymas vertinamas balais, kurių suma leidžia nustatyti bendrą respondentų savivertės lygį. Ši skalė pagal matavimo lygmenį priskiriama ranginei skalei.

Rosenbergo savivertės skalės naudojimui nereikalingas specialus leidimas, nes, kaip nurodoma Marylando universiteto Sociologijos departamento (JAV) tinklalapyje dr. Florence

Rosenberg, M. Rosenbergo žmona, suteikė leidimą šią skalę versti ir naudoti moksliniuose tyrimuose.

Empirinių tyrimo duomenų skaitmenizavimui, tvarkymui ir statistinei analizei atlikti buvo naudojamas programinis paketas Microsoft Excel.

2.6. Dailės terapijos programa

Dailės terapijos teminis planas buvo sudarytas atsižvelgiant į ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, raidos ir psichosocialinius ypatumus. Ši dalyvių grupė pasižymi padidintu emociniu jautrumu, žemu savęs vertinimu, sunkumais socialinėje adaptacijoje bei dažniais neigiamais mokymosi patyrimais. Todėl dailės terapijos užsiėmimų struktūra buvo orientuota į saugios, neverbalinės saviraiškos erdvės kūrimą, kurioje per meninę raišką būtų galima tyrinėti, įvardyti bei transformuoti vidinius išgyvenimus.

Teminio plano sudarymas buvo grįstas prielaida, jog SMS turintiems paaugliams būtinas aiškus, struktūruotas, bet kartu lankstus terapinis procesas. Pasak (Malchiodi, 2013) dailės terapijos užduotys turi būti pritaikytos prie vaiko ar paauglio pažintinių gebėjimų, emocinio atsako lygio ir gebėjimo koncentruotis. Svarbu, kad užduotys nereikalautų specifinių meninių įgūdžių, tačiau skatintų spontanišką raišką, savistabą ir emocinį sąmoningumą. Hinz, (2020), pabrėžia, kad planuojant užsiėmimus su vaikais, turinčiais specialiųjų poreikių, būtina įvertinti, koku lygiu jie geba funkcionuoti ekspresyvosios raiškos tęstinyje – nuo sensorinio iki simbolinio – ir parinkti atitinkamus medijų bei temų tipus.

Dailės terapijos užsiėmimų programa (1 lentelė) buvo sudaryta atsižvelgiant į tyrime nagrinėjamą temą bei tiriamųjų amžių.

Sudarant dailės terapijos teminį planą buvo siekiama:

- Sudaryti sąlygas dalyvių savęs pažinimui, emocijų išraiškai ir asmeninių vidinių resursų stiprinimui.
- Kiekviena tema buvo pasirinkta tiksliai, atsižvelgiant į jos potencialą skatinti refleksiją, stiprinti savivertę bei palaikyti terapinį procesą per kūrybinę raišką.
- Taikyti įvairūs meninės raiškos būdai leido kiekvienam dalyviui intuityviai pasirinkti jam tinkamiausią kūrybos formą, atitinkančią individualią psichofizinę būseną ir integracijos galimybes, kaip pažymi Lusebrink, (2004).

Užsiėmimų struktūra:

Kiekvienas dailės terapijos užsiėmimas vyko pagal nuoseklų, terapiniam procesui pritaikytą struktūrą, kuri apėmė šiuos etapus:

Ižanga ir apšilimas – saugios erdvės kūrimas, santykio su terapeutu formavimas, neverbalinio pasitikėjimo stiprinimas. Naudoti apšilimo pratimai (laisvas piešimas, linijinis ritmas, keverzonės), padedantys atsipalaiduoti ir nusiteikti kūrybai.

Priemonių pristatymas ir pasirinkimo laisvė – kiekvieno užsiėmimo metu dalyviai buvo supažindinami su įvairiomis meninės raiškos priemonėmis. Jie turėjo galimybę laisvai rinktis popieriaus formatą, tekstūrą, spalvą, taip pat skirtingas technikas – piešimą, tapymą, koliažą, lipdymą ar mišrias bei netradicines priemones (pvz., siūlus, karoliukus, tekstilines atraižas, karštus klijus ir kt.), atsižvelgdami į savo poreikius bei saviraiškos intencijas.

Teminė kūryba ir kūrinio pristatymas – dalyviams buvo pasiūloma konkreti kūrybinė tema, tačiau jie turėjo galimybę kurti ir laisvai pasirinktą darbą, taip skatinant savarankiškumą bei autentišką saviraišką.

Kūrinio refleksija ir diskusija – užsiėmimo pabaigoje vyko diskusija apie kūrybinį procesą: aptariamos emocijos, iškilę sunkumai, vadinamosios „nepatogios vietos“, dalijamasi patyrimais, atradimais ir įžvalgomis, susijusiomis su asmeniniu patyrimu.

Apibendrinimas ir užbaigimas – užsiėmimas baigdavosi trumpa refleksija apie pokyčius emocinėje savijautoje, apie tai, ką dalyvis „išsineša“ iš šio proceso.

Taikyti įvairūs meninės raiškos būdai leido kiekvienam dalyviui intuityviai pasirinkti jam tinkamiausią kūrybos formą, atitinkančią individualią psichofizinę būseną ir integracijos galimybes, kaip pažymi (Lusebrink, 2004).

Visa kūrybinė veikla buvo dokumentuojama – kiekvieno dalyvio darbai buvo fiksuojami fotografijomis, kurios bus naudojamos tolesnei atvejų analizei.

Lentelė Nr.1 *Dailės terapijos užsiėmimų programa*

Eil.Nr.	Siūloma tema	Temų pagrindimas
1.	Aš kaip augalas	Šia metaforine tema siekta padėti vaikui įsivaizduoti save kaip gyvą, augantį organizmą ir tai gali paskatinti reflektuoti apie savo asmeninį augimą ir stiprybes
2.	Žmogus, namas, medis	Klasikinė projekcinė piešimo užduotis, kuri leidžia įvertinti vaikų savęs, šeimos ir aplinkos suvokimą bei emocinę būklę.
3.	Laisvas piešinys	Siekta suteikti vaikui absoliučią kūrybinę laisvę, skatinant spontaniškumą ir autentišką saviraišką.

4.	Mano supergalios	Tema orientuota į stiprybių ir teigiamų savybių įsisamoninimą, galinti vaikui padėti pažinti savo unikalius gebėjimus.
5.	Mano svajonių pasaulis	Padedą išreikšti vidinius troškimus, lūkesčius ir poreikius. Kuriant svajonių pasaulį, vaikas gali pasijusti turintis kontrolę, o tai stiprina pozityvų savęs suvokimą.
6.	Mandala	Simetriška ir struktūruota kūryba padeda atsipalaiduoti, susikoncentruoti ir atrasti vidinę pusiausvyrą.
7.	Lėlė	Lėlės kūrimas suteikia galimybę projekcinei savęs reprezentacijai, padedant išreikšti jausmus.
8.	Mano stiprybių dėžutė	Leidžia konkrečiai įvardyti ir vizualizuoti savo asmenines stiprybes. Toks simbolinis aktas gali padėti integruoti pozityvų savęs vertinimą ir suteikti emocinės paramos jausmą.
9.	Mano vardas	Kūrybinis darbo su vardu procesas gali stiprinti asmeninį identitetą ir padėti vaikams labiau priimti bei vertinti save.
10.	Fantastinis gyvūnas	Išgalvoto gyvūno kūrimas gali leisti vaikui simboliškai perteikti asmeninius bruožus ir emocijas bei stiprinti pasitikėjimą savimi.

Kūriniai analizuojami remiantis turinio analizės metodu. Turinio analizės metodas – tai kruopštus, išsamus, sistemingas tam tikros medžiagos analizavimas ir interpretavimas, siekiant nustatyti modelius, temas, prielaidas ir reikšmes (Lune & Berg, 2017), tai metodas, kuris suteikia naujų įžvalgų, padidina tyrėjo supratimą apie tam tikrus reiškinius (Krippendorff, 2004)

Dailės terapijos sesijų metu sukurtiems kūriniams analizuoti pasirinktas turinio analizės metodas, siekiant atskleisti dažniausiai kūriniuose pasikartojančius vizualinius formaliuosius elementus, taip pat buvo atsižvelgta į Expressive Therapies Continuum (ETC) modelio aspektus, leidžiančius vertinti, kaip meninė raiška atspindi sensorinius, emocinius ar kognityvinius procesus. (Abt, 2019; Hinz, 2020; Lusebrink, 2010) Kiekvienos kūrinių grupės turinys interpretuojamas, remiantis literatūros šaltiniais, dalyvio refleksijomis (jei būta) ir tyrėjo įžvalgomis.

Kūriniai analizuojami, remiantis formaliąja dailės kūrinio analize:

Kompozicija: centrinė, asimetrinė vertikaloji, horizontalioji, įstrižinė.

Dailės priemonės: Spalvoti pieštukai, flomasteriai, aliejinės kreidelės ir guašas – tai įprastos, daugeliui pažįstamos priemonės. Užsiėmimų metu dalyviams buvo suteikiama galimybė eksperimentuoti ir su kitomis medžiagomis, tokiomis kaip sausa pastelė, akrilas ar akvarelė. Priemonių įvairovė bei noras išbandyti naujas vizualinės raiškos technikas dažniausiai vertinami kaip kūrybiškumo ir atsipalaidavimo ženklas.

Popieriaus formatas ir nupieštų objektų dydis: Dideli piešiniai ar užpildytas lapas dažnai siejami su ekspresyvumu ir drąsa, o mažos figūros ar daug tuščios erdvės – su atsitraukimu, nesaugumu ar žemu savęs vertinimu.

Spalvų pasirinkimas. Dailės terapijoje spalvų pasirinkimas gali atspindėti asmens emocinę būseną, vidinius išgyvenimus ir sąmoninius procesus. Šiltos spalvos (pvz., raudona, oranžinė) dažnai siejamos su energija, jausmais ar įtampa, o šaltos (pvz., mėlyna, žalia) – su ramybe, liūdesiu ar atsitraukimu. Spalvų intensyvumas ir kontrastai taip pat gali signalizuoti apie emocinį krūvį ar psichologinį konfliktą.

Objektų vaizdavimas. Dailės terapijoje objektų vaizdavimas atskleidžia, kaip asmuo suvokia save, kitus ir pasaulį. Detalai ir aiškiai pavaizduoti objektai dažnai siejami su vidine struktūra, kontrolės jausmu bei pasitikėjimu, tuo tarpu neryškūs, deformuoti ar fragmentiški vaizdiniai gali atspindėti emocinį disbalansą, nerimą ar vidinius konfliktus. Objektų išdėstymas, tarpusavio santykiai bei proporcijos piešinyje padeda interpretuoti asmens tarpasmeninius ryšius ir psichologinę būseną.

Lapo užpildymas ir fonas. Pilnai užpildytas lapas gali rodyti ekspresyvumą ar poreikį save išreikšti, o tuščios erdvės – emocinį atsitraukimą ar nesaugumą. Fono vaizdavimas siejamas su aplinkos suvokimu, jo nebuvimas gali būti siejamas su vidine izoliacija ar susitelkimu į save.

Remiantis formaliąja dailės kūrinio analizės metodika, galima tirti, kaip dailės terapijos proceso metu keitėsi formalieji vizualinio vaizdo elementai – kompozicija, spalva, forma ir erdvė – dalyvių darbuose. Tyrimo dalyvių piešiniai buvo susisteminti į temines grupes, siekiant atpažinti pasikartojančius simbolius, vizualinius motyvus ir jų transformacijas. Toks grupavimas leido atskleisti individualius psichologinius resursus, stipriąsias asmenybės savybes bei galimus savivertės pokyčius terapinio proceso eigoje.

Etiniai tyrimo aspektai

Tyrimo dalyviai ir jų tėvai buvo informuojami apie tyrimo tikslą, metodus, asmens duomenų konfidencialumą bei rezultatų naudojimą magistriniame darbe (žr. priedą **Nr. 2**). Vadovaujantis etikos principais, visiems dalyviams buvo užtikrinta teisė bet kada pasitraukti iš tyrimo be jokių pasekmių. Buvo užtikrintas dalyvių anonimiškumas, užkoduojant tyrimo dalyvių vardus ir nenurodant pavardžių. Visiems paaugliams suteikti identifikavimo kodai. Tyrimas atliktas

laikantis Lietuvos Respublikos mokslinių tyrimų etikos nuostatų bei akademinės bendruomenės pripažintų tyrimų etikos standartų (V-60 Dėl Atitikties Mokslinių Tyrimų Etikai Vertinimo Gairių Tvirtinimo, IV Skyrius, 2022)

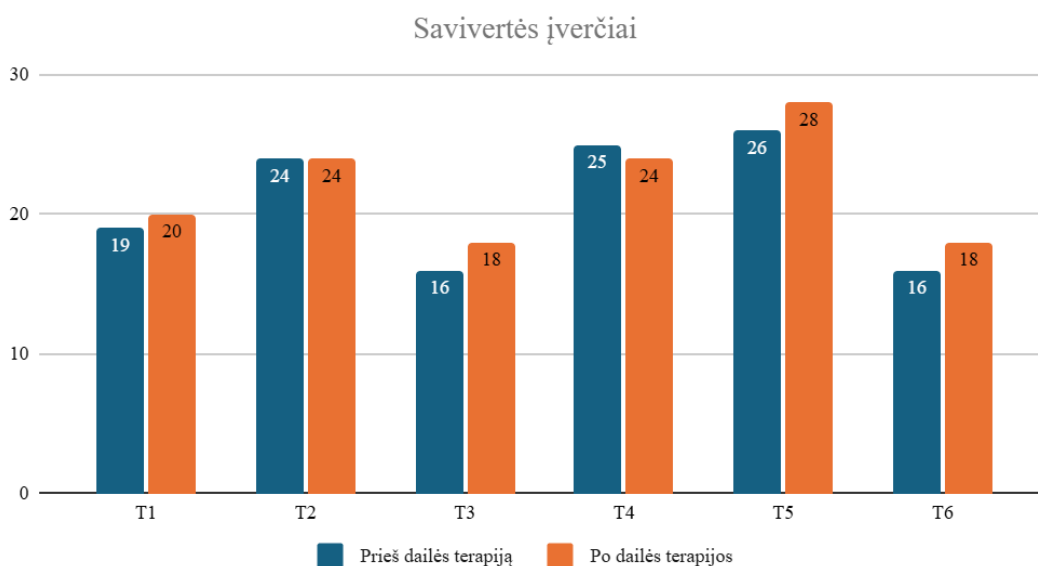
TYRIMO REZULTATAI

Tyrimo rezultatų skyriuje pristatomi duomenys, gauti taikant kiekybinius ir kokybinius analizės metodus, siekiant visapusiškai įvertinti ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertės raišką dailės terapijos procese. Visi šeši tyrimo dalyviai prieš ir po dailės terapijos užsiėmimų pildė M. Rosenbergo savivertės skalę, leidžiančią įvertinti savivertės pokyčius kiekybiniu požiūriu (Rosenberg, 1965) Siekiant giliau suprasti, kaip dailės terapijos metu kito vaikų emocinė būsena ir savęs vaizdas, atlikta išsami dviejų aktyviausiai terapijoje dalyvavusių vaikų piešinių turinio analizė (Malchiodi, 2013).

Rosenbergo skalės duomenų analizė

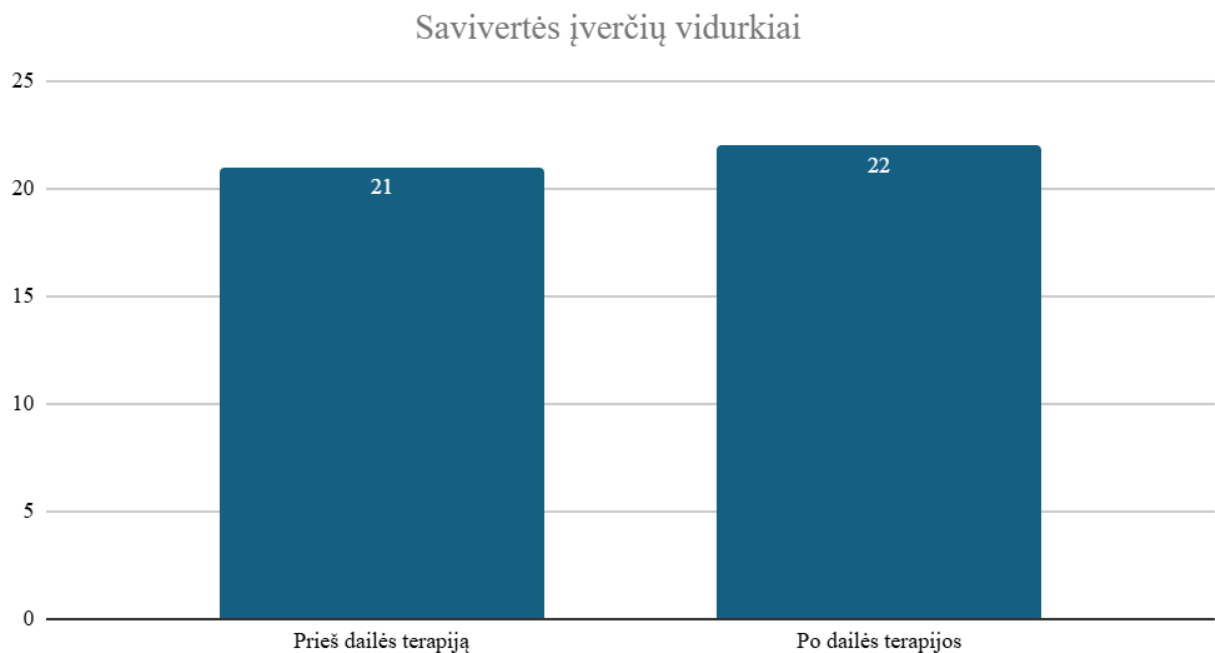
Atlikus skaičiavimus pagal Rosenbergo savivertės klausimyno metodines rekomendacijas, stulpelinėje diagramoje (1 pav.) pateikiami visų tiriamųjų savivertės skalės įverčiai prieš DT ir po DT. Matome, kad keturių tyrimo dalyvių savivertės įverčiai padidėjo, vieno nepakito (T2), o vieno tiriamojo sumažėjo (T4).

pav. 1 Rosenbergo savivertės skalės duomenys

Analizuojant tyrimo dalyvių savivertės rodiklius, matyti, kad bendras savivertės įvertinimų vidurkis(2 pav.) po dailės terapijos nežymiai padidėjo (nuo 21 iki 22 balų). Tai leidžia daryti prielaidą, kad taikyta intervencija turėjo teigiamos įtakos dalyvių savęs vertinimui. Vis dėlto, reikėtų pabrėžti, kad vidutinio įvertinimo pokytis yra nedidelis, tad galima teigti, kad tyrime nepavyko įrodyti, jog DT užsiėmimai statistiškai reikšmingai padidina ankstyvųjų paauglių savivertę.

pav. 2 Rosenbergo skalės duomenų vidurkiai

Tiriamąojo T1 piešinių turinio analizė

Anamnezė

Tiriamasis T1– 11 metų berniukas, kuriam nustatyti rašymo ir skaitymo sutrikimai bei oficialiai diagnozuota disleksija (F81.0). Vaikas pasižymi dideliu emociniu jautrumu ir patiria sunkumų integruodamasis į bendraamžių grupes. Pirmąjį mokymosi pusmetį naujoje mokykloje jis klasėje beveik visiškai nesireiškė verbaliai.

Berniukas auga vyresnio amžiaus asmenų šeimoje, kurioje yra jauniausias vaikas. Šeimoje taip pat auga vyresnysis brolis, turintis sunkią autizmo spektro sutrikimo formą. Mokytojų teigimu, šeimos aplinka pasižymi padidėjusiu stresu – dažnai pasitaiko sudėtingų situacijų dėl brolio, kurių pasekmės jaučiamos ir berniuko emocinėje būsenoje. Po neramių naktų jis į mokyklą atvyksta

pavargęs, jautrus, sunkiai susitelkiantis į veiklą. Dėl gyvenimo atokiaje sodyboje berniuko socialiniai ryšiai už mokyklos ribų yra labai riboti – didžiąją dalį laiko jis bendrauja su suaugusiais, todėl jo bendravimo su bendraamžiais įgūdžiai lieka nepakankamai lavinami.

Mokykloje tiriamasis patiria sunkumų mezgant santykius su mokytojais.

Tiriant berniuko savivertę taikant M. Rosenbergo savivertės skalę (Rosenberg, 1965), prieš dailės terapijos intervenciją buvo gautas 19 balų rezultatas iš 30 galimų, o po dailės terapijos taikymo – 20 balų iš 30.

Tyrėjo pastebėjimai apie tyrimo dalyvį T1

Tyrimo pradžioje berniukas pasirodė esąs itin jautrus ir drovus, vengiantis viešai reikštis grupėje. Siekdamas išsakyti savo mintis, jis dažnai prieidavo prie tyrėjos ir tyliai šnabždėdavo. Piešimo veiklas vaikas dažniausiai atlikdavo atsiskyręs nuo kitų grupės narių, susigūžęs, dažnai prašydamas mažiausio formato popieriaus lapo. Tokie elgesio modeliai interpretuojami kaip žemos savivertės ir emocinio nesaugumo indikatoriai (Corey et al., 2018).

Tyrimo eigai progresuojant buvo pastebėti reikšmingi pokyčiai. Berniukas tapo aktyvesnis grupėje, pradėjo atviriau reikšti savo emocinę būseną, pavyzdžiui, išsakydavo, jog jaučiasi sutrikdytas triukšmo ir informuodavo, kad esant per dideliu garsiniam fonui gali nuspręsti pasitraukti iš veiklos. Pastebėta ir su kūrybine raiška susijusių pokyčių: vaikas pradėjo rinktis didesnio formato popieriaus lapus, drąsiau naudoti spalvas savo darbuose.

Tyrėjos teigiama grįžtamoji informacija ir paskatinimai turėjo reikšmingą poveikį vaiko savijautai: po pozityvių atsiliepimų berniukas tapdavo drąsesnis, vis dažniau rinkdavosi vietą tarp kitų grupės dalyvių, aktyviau įsitraukdavo į bendras veiklas, komentavo kitų kūrybą ir drąsiau reiškė savo mintis. Šie pokyčiai atitinka literatūroje aprašomą tendenciją, kad saugios, palaikančios aplinkos kūrimas yra esminis veiksnys stiprinant vaikų emocinį atsparumą ir skatininant jų dalyvavimą grupinėje terapijoje (Malchiodi, 2013).

Tiriamąojo T1 piešinių turinio analizė

Remiantis atlikta dailės terapijos sesijų metu sukurtų kūrinių turinio analize, tiriamąojo kūriniai buvo sugrupuoti į šešias temines grupes pagal pasikartojančius formaliuosius elementus. Didžiausią grupę sudarė 5 piešiniai, vaizduojantys augalus ar jų motyvus.

pav. 3 „Aš kaip augalas“

pav. 4 „Aš kaip augalas“

pav. 5 „Aš kaip augalas“

pav. 6 „Aš kaip augalas“

pav. 7 „Aš kaip augalas“

Augalų vaizdavimas vaikų piešiniuose dažnai siejamas su vidinės būsenos, augimo ir gyvybingumo projekcija (Hammer, 1958; Koch, 1952; Malchiodi & Gil, 1998)

Kompozicija:

- Šios grupės piešiniai pasižymi centrine kompozicija. Tai gali liudyti apie vaiko poreikį struktūruoti aplinką ir siekį saugumo (Vengeris, 2002).
- Kita vertus centrinė kompozicija gali atspindėti stabilumą arba nerimą, priklausomai nuo papildomo konteksto, pavyzdžiui, šalia esančių piešinio elementų ir vaiko verbalinių pasisakymų terapijos sesijų metu (H. Kim & Choi, 2023; Ratnik & Rüütel, 2019)
- ETC modelyje tai atitiktų labiau perceptualų-kognityvų veikimo būdą, kai svarbu forma, struktūra. Galima daryti prielaidą, kad vaikas trokšta kontroliuoti savo aplinką – bent jau popieriaus lape (Hinz, 2009)

Dailės priemonės:

- Piešiniai piešti spalvotais pieštukais ir guašu. Spalvoti pieštukai dažnai siejami su preciziškumu ir kontrole, todėl jie tinkami vaikams, kurie linkę dirbti struktūriškai. Pieštukais galima kurti smulkias detales, kas leidžia vaikams tiksliai atvaizduoti specifines mintis ar jausmus – tai skatina apgalvotą ir kryptingą piešimo procesą (Loreskär & Binder, 2024; Wu & Chung, 2023a). Spalvotų pieštukų suteikiama precizika skatina planavimą ir nuoseklumą, o tai gali suteikti tvarkos ir stabilumo pojūtį emocinei raiškai. Guašas, priešingai, skatina spontaniškesnę ir laisvesnę raišką. Ši vandens pagrindu sukurta priemonė išsiskiria ryškiomis spalvomis ir gebėjimu dengti storais, nepermatomais sluoksniais, kas skatina vaikus laisviau ir dinamiškiau reikšti savo emocijas (Ely et al., 2017). Naudojant guašą, vaikai gali jaustis mažiau suvaržyti ir labiau pasirengę tyrinėti savo jausmus be poreikio išlaikyti tikslumą.
- Skystos medžiagos (guašas) susijusios su afektyvia raiška, pieštukai su kognityvine kontrole. (ETC modelis)
- Pagal ETC vaikai, kurie renkasi pieštukus, veikia labiau kognityviniame/percepciniame lygmenyje, kur svarbu kontrolė, tvarkingos linijos. Pieštukai suteikia galimybę taisyti (trinti), planuoti – tai reiškia, vaikas galbūt bijo suklysti, nori kontroliuoti rezultatą. Tuo tarpu vaikai, pasirinkę guašą ar akvarelę, perėję labiau į sensorinį/afektyvų lygmenį: jiems svarbus pats potėpio malonumas, spalvos sklidimas, jie linkę labiau pajusti nei sugalvoti, toks pasirinkimas rodo didesnę pasitikėjimą procesu, mažesnę baimę suklysti. (Hinz, 2009).

Popieriaus formatas ir nupieštų objektų dydis:

- Piešiniai atlikti vertikaliame formate, kuris tinka gėlėms ir medžiams, ir leidžia perteikti augimo simboliką (Vengeris, 2002).

- Mažas popieriaus formatas gali rodyti vaiko drovumą ar žemesnę savivertę (Koppitz, 1968; Vengeris, 2002).

- ETC požiūriu, tai reiškia, kad vaikas veikia daugiau mąstymo ir kontrolės režimu, o ne emocionali: jis renkasi saugius rėmus (mažą lapą), kad galėtų tiksliai valdyti vaizdą. Toks pasirinkimas gali byloti apie žemesnę savivertę – vaikas galbūt netiesiogiai parodo, kad nenori „užimti per daug vietos“ (Hinz, 2009).

Spalvų pasirinkimas:

- Naudojamos natūralios spalvos (žalia, raudona, geltona), atitinkančios realybę signalizuoja apie neutralią arba pozityvią emocinę būseną (Koppitz, 1968; Vengeris, 2002).

Objektų vaizdavimas :

- Objektai (gėlės, medžiai) vaizduojami realistiškai, be abstrakcijų. Tai būdinga konkretų mąstymą turintiems vaikams (Koppitz, 1968).

Lapo užpildymas ir fonas:

- „Tuščias fonas gali rodyti emocinį vengimą, nenorą atskleisti aplinkos ar jausmų“ (Koppitz, 1968; Vengeris, 2002).
- ETC kontekste, tai gali reikšti, kad vaikas lieka percepciniame lygmenyje (fiksuoja ties objekto forma, išvaizda), vengdamas pereiti į afektyvų ar simbolinį lygmenį, kuriame atsirastų asmeninės istorijos, jausmai, tarpusavio ryšiai (Hinz, 2009).
- Tyrimai rodo, kad detalių trūkumas piešinyje gali sietis su emocine blokada – pavyzdžiui, prislėgti vaikai dažnai piešia labai paprastai, be aplinkos, nes neturi nei energijos, nei noro gilintis (Deng et al., 2022)

Tyrėjos/dailės terapeutės T1 1-os grupės piešinių interpretacija:

Dailės terapijos literatūroje augalas ar medis neretai interpretuojamas kaip žmogaus metafora – augimo, gyvybinės energijos, emocinės būsenos, stabilumo ar pažeidžiamumo išraiška (Hinz, 2009; Malchiodi, 2013; Moon, 2007). Pagal Vengerį (2002), medis gali simbolizuoti žmogaus asmenybės struktūrą, kur šaknys – tai praeitis, pagrindas, kamienas – „aš“, savastis, o laja – mintys, svajonės, potencialas. Augalai piešiniuose taip pat gali būti laikomi savirefleksijos projekcija, ypač vaikų, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, kuriems verbalinė saviraiška gali būti sudėtinga (Kramer & Gardiner, 1971; Rubin, 1978). Šiuo atveju, piešiniuose augalai tampa neverbaline kalba apie save.

Analizuojant 11 metų berniuko, turinčio disleksiją, piešinių seką, pastebimas dinamiškas savęs reprezentavimas per augalo-metaforos vaizdinius. Pirmasis piešinys – eglė, nupiešta mažo formato, atvirutės dydžio, lapelyje – vaizduoja simetrišką, bet stipriai į apačią nuleistomis šakomis medį. Šios nuleistos šakos ir smulkūs spygliukai gali būti traktuojami kaip gyvybinės laikysenos išraiška – tarsi saugantis, užsisklendęs, tačiau viduje išsaugantis gyvybinę energiją. Tai galėtų būti

susiję su pažeistais savivertės aspektais, būdingais vaikams, susiduriantiems su mokymosi sunkumais (Harter, 1999).

Po terapeutės padrąsinimo berniukas pasirinko didesnio formato lapą ir šlapius dažus, kas jau savaime rodo išaugusį pasitikėjimą savimi ir norą reikštis drąsiau. Nupieštas augalas su storu, tvirtu kotu, primenančiu medžio kamieną, užima beveik visą lapo dydį – tarsi besiplečianti savastis, stiprėjantis ašies pojūtis. Piešinys pasižymi aiškia struktūra ir gyvybingais teptuko judesiais. Tokia transformacija – iš mažos, užsisklendusios eglutės į ekspresyvią, galingą gėlę – atspindi vidinį pokytį, kuriam reikšmingą įtaką turėjo teigiamas terapeutės pastiprinimas. Ši reakcija rodo, jog išorinė parama ir emocinis saugumas gali stipriai prisidėti prie vaiko savivertės stiprinimo.

Kituose piešiniuose taip pat stebime skirtingus augalus – jie įvairūs formomis, dydžiais, žiedais ir stiebais. Vienaime jų augalas atrodo tarsi kybotų ore – tai galima traktuoti kaip simbolį vidinio nesaugumo ar laikino susvetimėjimo nuo savasties. Toks vizualus kintamumas rodo, kad berniukas tarsi ieško, kaip geriausiai save išreikšti, kokia „augalų forma“ jam šiuo metu labiausiai tinkama. Visi augalai tampa savasties metaforomis, atspindinčiomis besiformuojančią tapatybę.

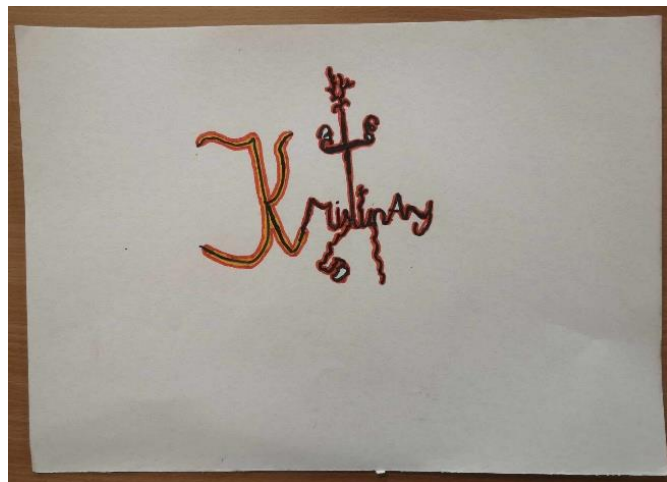
Apibendrinimas : berniuko savivertės pokyčiai dailės terapijos procese aiškiai atsispindi konkrečiuose jo piešinių analizės aspektuose. Analizuojant dailės priemonių pasirinkimą, pastebėtas poslinkis nuo spalvotų pieštukų, susijusių su preciziškumu, kognityvine kontrole ir baime suklysti (Loreskär & Binder, 2024; Wu & Chung, 2023a), prie spontaniškesnės, afektyvios raiškos naudojant guašą, kuris liudija apie padidėjusią toleranciją klaidoms bei stiprėjančią savivertę (Ely et al., 2017; Hinz, 2009). Svarbus pokyčių indikatorius – popieriaus formato didėjimas, kuris atskleidžia berniuko vidinį perėjimą nuo savęs ribojimo ir drovumo link didesnio poreikio būti matomam ir pripažintam, tuo pačiu atskleisdamas vidinio augimo procesą (Koppitz, 1968; Vengeris, 2002). Analizuojant objektų vaizdavimą ir jų simboliką, stebėta transformacija nuo uždaros, gynybinę laikyseną simbolizuojančios eglės (Harter, 1999) į ekspresyvius, ryškius augalus, kurie tampa stiprėjančios savivokos, pozityvesnio savęs vertinimo ir tapatumo konsolidacijos išraiška (Malchiodi, 2012; Vengeris, 2002).

pav. 8 „Laisvas piešinys“

2. Simbolinių struktūrų grupė

pav. 9 „Mandala“

Ši kūrinų grupė išsiskiria struktūriškumu ir aiškia vizualine tvarka, kurioje atsiskleidžia simbolinis mąstymas.

11 metų amžiaus vaiko kūriniai atspindi pereinamąjį etapą tarp schematinio ir realistinio piešimo stadijų, kai meninė raiška tampa vis sąmoningesnė, o vaizduojami objektai įgyja didesnę simbolinę ir struktūrinę svorį (Lowenfeld & Brittain, 1987). Šiame amžiuje vaikai pradeda ne tik tiksliau perteikti formas, bet ir ieškoti asmeninės prasmės, naudodami tiek vaizdines, tiek simbolines priemones. Objektai dažnai vaizduojami ne kaip tikrovės kopijos, bet kaip vidinių išgyvenimų ar tapatybės ženklai (Malchiodi, 2012).

Jung ir dailės terapijos praktikai tokie kaip Hinz, (2009) pažymi, kad simbolinis turinys gali atsirasti net nesąmoningai, ypač ankstyvojoje paauglystėje (~9–12 m.), kai padidėja refleksyvumas ir gebėjimas naudoti metaforą, palyginimą.

Koppitz, (1968), rašo, kad simboliinių elementų naudojimas piešiniuose (pvz., lietaus debesys, kryžiai, skraidantys objektai) gali būti svarbus psichologinių procesų rodiklis nuo 7–8 metų, kai vaikai pradeda projektuoti emocijas per simbolius, o ne tiesioginį vaizdavimą.

Kompozicija:

- Dominuoja centrinė vertikali kompozicija. „Vertikali piešinio kompozicija dažnai siejama su vidiniu poreikiu augti, vystytis ar pakilti virš kasdienybės sunkumų“ (Hinz, 2009).

- „Vertikalios formos, ypač kai jos kyla iš apačios į viršų, simboliškai gali atspindėti vaiko dvasinį augimą ar asmeninės pažangos siekį.“ (Jung, 1969; Mazlum & Mazlum, 2019).

- Objektai pagrinde centruoti lape, kas rodo kontrolės ir stabilumo siekį (Vengeris, 2002).

- Pagal ETC, tai atitinka perceptualinį–kognityvinį lygmenį, kuriame svarbi struktūra ir forma.

Dailės priemonės:

- Naudotos sausos (pieštukai, flomasteriai) ir skystos (guašas, akvarelė) medžiagos bei erdvinės medžiagos (karšti klijai, karoliukai, gamtos objektai).
- Sausos medijos rodo kontrolę, planavimą (kognityvinis lygmuo), skystos – emocinę raišką, sensorinį išgyvenimą (Hinz, 2009).

Popieriaus formatas ir objektų dydis :

- Lapai pasirinkti standartinio formato (A4), objektų dydis taipogi standartinis. A4 lapo pasirinkimas simbolizuoja vaiko susipažinimą su įprastais formatais, kurie dažnai naudojami mokykloje ir kitose organizuotose aplinkose. Kaip nurodo (Malchiodi, 2013) kai kurie vaikai jaučiasi labiau saugūs ribotoje, gerai žinomoje erdvėje, todėl tokio formato pasirinkimas gali būti siejamas su poreikiu išlaikyti kontrolę kūrybos procese. Terapiniame kontekste tai gali reikšti vaiko poreikį tvarkai, kontrolei ar išraiškai ribose, atspindinčiai tai, kaip jis tvarkosi su vidiniu emociniu pasauliu (Hunter, 2019).
- Objektų proporcingumas rodo pažengusią pažintinę raidą ir erdvinių santykių suvokimą. 11 metų vaikai jau pereina į sudėtingesnį mąstymo etapą, kuriame ima geriau suprasti perspektyvą, mastelį ir proporcijas (Ebersbach & Hagedorn, 2011; Türel & Ayşe Gür, 2019).

Spalvų pasirinkimas:

Dominuoja ruda spalva. Raidos kontekste rudos spalvos dominavimas gali simbolizuoti pažįstamą, mažiau grėsmingą aplinką, palyginti su ryškiomis ar intensyviomis spalvomis. Tai ypač aktualu terapinėse situacijose, kuriose menas tampa emocinės išraiškos kanalu, leidžiančiu vaikams perteikti savo jausenas (Bosgraaf et al., 2020). Tyrimai rodo, kad ruda spalva gali simbolizuoti stabilumo, patikimumo ir saugumo jausmus. Vaikai dažnai sieja šią spalvą su gamtos elementais, tokiais kaip dirvožemis, mediena ar akmenys, kurie gali kelti jaukumo ir įsižeminimo jausmus (Ahi, 2017). Rudos spalvos naudojimas gali taip pat atspindėti ir neigiamas emocijas. Tyrimai rodo, kad vaikai kartais renkasi tamsesnes spalvas, įskaitant rudą, kai nori išreikšti liūdesį ar netektį (Mazlum & Mazlum, 2019).

Objektų vaizdavimas:

- Objektų vaizdavimas mišrus – dalis formų abstrakčios ar metaforiškos, o dalis ima turėti aiškesnę funkciją ar reikšmę (pvz., iš karoliukų konstruojams bokštas, ženklas, simbolinis vardas). Tai atitinka piešinio raidos teoriją, kuri nurodo, kad 9–12 metų vaikų meninė kalba vystosi nuo egocentriško vaizdavimo prie vizualiai labiau struktūruoto, tačiau vis dar turinčio psichologinio ir simbolinio gylio (Lowenfeld & Brittain, 1987).
- Remiantis ETC modeliu (Hinz, 2009), šios grupės T1 kūryba gali atspindėti skirtingus raiškos lygmenis: perceptinį (formų kontūrai, linijų tyrinėjimas, struktūros

ieškojimas), afektiinį); (emocinių būsenų išraiška per ekspresyvų/spontanišką tapymą, spalvų intensyvumą -1-ame piešinyje), kognityvinį ir simbolinį (planavimas, struktūrinis komponavimas, prasminiai ženklai).

Lapo užpildymas ir fonas:

Pagal piešinio raidos etapus (Lowenfeld & Brittain, 1987):

- Šiame amžiuje vaikai pereina iš schematinio į realistinį piešimo etapą, kai ima sąmoningai spręsti, kiek erdvės užpildyti, kur komponuoti objektus, kada palikti tuščią foną. Lapo erdvė jiems tampa ne tik fizine, bet ir simboline scena, kurioje talpinama prasmė.
- Aktyvus, bet netolygus užpildymas (kaip kai kuriuose T1 šios grupės darbuose) gali rodyti vidinę dinamiką tarp kontrolės ir emocinės raiškos.
- Fono netolygus uždažymas ar palikimas tuščio fono taip pat gali būti simbolinis – rodantis distanciją, nežinomybę, ar net emocinį atstumą. „Tuščias fonas gali rodyti emocinį vengimą, nenorą atskleisti aplinkos ar jausmų“ (Koppitz, 1968; Vengeris, 2002).

Tyrėjos/dailės terapeutės T1 2-os grupės piešinių interpretacija:

Analizuojant šio 11 metų berniuko, turinčio disleksiją, piešinius, ryškėja jo stiprus noras atrasti struktūrą, tvarką ir kompozicinį aiškumą. Tai išreiškiama per geometrines, aiškias formas, ornamentiką, simbolinius ženklus, taip pat per ribotą spalvų spektrą, kuriame dominuoja ruda spalva. Vaiko kūrybinė raiška čia nėra spontaniška ar žaisminga, veikiau konstrukcinė – piešiniai atrodo tarsi konstruojami, ne piešiami. Tai gali būti traktuojama kaip vidinis poreikis susikurti sistemą, kuri teiktų tvirtumą, nuspėjamumą ar net saugumą.

Ruda spalva vaikų tarpe retai pasirenkama atsitiktinai. Ji dažnai siejama su nešvara, purvu, net išmatomis. Psichologiniu požiūriu tai spalva, kuri sugeria šviesą, yra tanki ir slopinama, galinti reikšti slopintą ar užgniaužtą emocinį lauką. Dominuojanti ruda šiuose darbuose gali rodyti nesąmoningą emocinį krūvį, susijusį su nemaloniu ar sudėtinga atmosfera kasdienybėje – galbūt įtampa šeimoje, sunkumai mokykloje ar nesaugumo pojūtis.

Darbų ornamentika, simboliai, inicialai – tai lyg tapatybės ženklai, bet kartu ir bandymas sisteminti pasaulį. Ornamentas tampa ne tik estetiniu sprendimu, bet ir ženklu, kad vaikas siekia susikurti savo struktūrą, kontūrą, ribas. Tai gali būti pastanga suvokti, kur baigiasi „aš“ ir prasideda kiti. Dekoratyvumas rodo norą matyti pasaulį aiškiai, atpažįstamai, suprantamai. Tai artimai siejasi su ankstesne augalų piešinių grupe, kurioje vyravo savasties, ašies paieškos – tačiau čia šios paieškos pasireiškia nebe per organinę formą, o per simbolinę, grafinę.

Įspūdį palieka trimatė konstrukcija iš šakelių, karoliukų, sukonstruota ant apvalaus pagrindo. Ji primena mažą bokštelį – struktūrą, pakeltą nuo žemės, izoliuotą, bet tuo pačiu stebinčią aplinką. Tai tarsi simbolinis fortas, apsaugos sistema, vidinis „sargybinis“. Tai gali rodyti vaiko

bandymą atsiriboti nuo pasaulio, tačiau kartu ir labai jautriai stebėti, kas vyksta aplink. Ši konstrukcija perteikia emocinį dualumą: norą būti saugiam, bet kartu neatsiskirti visiškai.

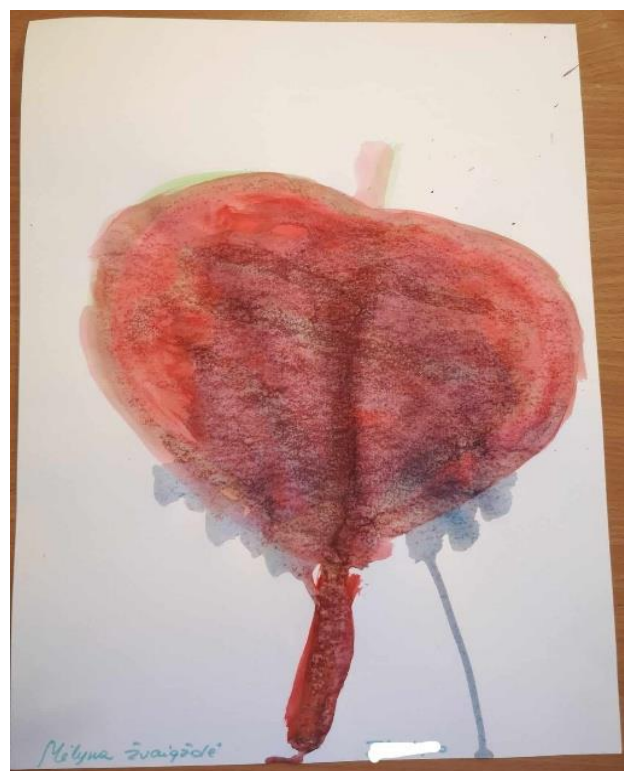
Vienas iš piešinių – ornamentinė, beveik ritualinė struktūra ant rudo fono – tarsi signalizuoja apie įtampą, gal net frustraciją ar pyktį, kuris dar nėra tiesiogiai išreikštas. Kryžiuotos linijos, tamsus fonas leidžia manyti, kad vaikas savyje laiko stiprią emocinę energiją, kurios dar neišdrįso iškelti į paviršių. Šiame darbe galima būtų išvelgti bandymą užkoduoti jausmus, sulaikyti juos tarsi šarvuose. Šios grupės darbuose būtų galima išvelgti vaiko pastangas ne tik kurti, bet ir susikurti save. Tai tarsi savotiškas vidinis griaučių ieškojimas, noras turėti aiškias ribas, sistemą, kurioje jis galėtų jaustis suprastas ir saugus. Ruda spalva, struktūrinės formos, ornamentika ir simbolika byloja apie gilų poreikį įžeminti savo emocinę patirtį, pažinti save ir pasaulį per aiškia, nuspėjamą formą. Dailės terapeuto akimis – tai jautrūs, santūrūs, tačiau labai turtingi darbai, kurie kalba ne garsiai, bet giliai.

Apibendrinant šios piešinių grupės analizę, savivertės pokyčiai dailės terapijos procese atspindi keliais aiškiais aspektais. Kompozicijoje dominuojanti centrinė ir vertikali orientacija simboliškai išreiškia berniuko vidinį poreikį augti ir siekti asmeninės pažangos (Hinz, 2009; Jung, 1969). Dailės priemonių naudojimas, pereinantis nuo sausų medžiagų, simbolizuojančių kontrolę ir planavimą, prie skystų ir erdvinių medžiagų, signalizuoja emocinės raiškos sustiprėjimą bei drąsesnį sensorinių patirčių priėmimą (Hinz, 2009). Šis pokytis liudija apie stiprėjančią savivertę ir toleranciją emociniam spontaniškumui. Objektų vaizdavimas grupėje mišrus, derinantis abstrakčius ir simbolinius elementus su konkrečiomis formomis, atskleidžia pereinamąjį etapą nuo egocentrinės į aiškesnę simbolinę bei funkcinę raišką (Lowenfeld & Brittain, 1987). ETC kontekste toks vaizdavimas atspindi integraciją tarp perceptinio, afektinio ir kognityvinio-simbolinio raiškos lygių (Hinz, 2009), kas rodo kompleksinę vaiko savivokos ir savivertės raidą.

pav. 12 „Laisvas piešinys“

3. „Organinių formų grupė“

pav. 13 „Aš kaip augalas“

pav. 15 „Laisvas piešinys“

Analizuojant šią piešinių grupę, kurioje vyrauja biologiniai motyvai, atsiskleidžia pereinamasis etapas tarp schematinio ir bręstančio realizmo piešimo stadijų (Lowenfeld & Brittain, 1987). Vaikas vaizduoja biologinius motyvus – širdį, vaisius, augalus, medūzą – kurie įgauna simbolinę prasmę ir gali būti susiję su savęs pažinimo procesu, augimo metaforomis ir vidinių būsenų projekcija. Simboliniai objektai rodo vaiko norą struktūruoti savo patirtį, kartu išreiškiant emocinį pasaulį per organines, gamtai artimas formas (Hinz, 2009; Malchiodi, 2013). Tokie motyvai – ypač širdis per visą lapą – gali simbolizuoti stiprų emocinį išgyvenimą, ryšio troškimą ar net refleksiją apie savo kūniškumą bei identitetą (Jung, 1964; Koppitz, 1968).

Kompozicija:

- Dominuoja centrinė ir vertikali kompozicija, o objektai dažnai simetriškai išdėstomi lape. Tokia kompozicinė tvarka gali būti siejama su vaiko bandymu struktūruoti savo vidinį pasaulį ir ieškoti emocinės pusiausvyros (Hinz, 2009).

- Vertikali forma, kylanti iš apačios į viršų, dažnai laikoma augimo, siekio bei vidinės pažangos metafora (Jung, 1969).

- Visuose berniuko piešiniuose vyrauja centrinis motyvas – pavaizduotas objektas (širdis, vaisius, medūza ar augalas) traukia pagrindinį dėmesį ir yra komponuojamas lapo centre arba ryškioje pozicijoje. Centruotas išdėstymas rodo norą kontroliuoti vaizdinę erdvę, išlaikyti balansą, kas būdinga vaikams, siekiantiems stabilumo (Vengeris, 2002).

- Nupiešti elementai nėra apsupti dekoratyvios aplinkos ar rėminančių detalių – toks atviros kompozicijos bruožas leidžia akims laisvai klaidžioti po tuščią erdvę aplink objektus.

- Piešiniuose objektai išdėstyti asimetriškai, pavyzdžiui, medūzos motyvas pavaizduotas labiau dešinėje pusėje, o medžio (mėlyno augalo) ir vaisių kompozicijoje vienas objektas kairėje, kiti – dešinėje. Toks asimetriškumas kompozicijai suteikia dinamiškumo, rodo vaiko kūrybinę laisvę nesilaikyti formalių simetrijos taisyklių. Tyrimai rodo, kad asimetriški elementai vaiko kūryboje gali atspindėti vidinius emocinius konfliktus, socialinius santykius ar raidos sunkumus. Pavyzdžiui, asimetrija dažnai simbolizuoja disbalanso ar įtampos jausmą vaiko gyvenime, kylantį iš jo suvokiamos realybės bei sąveikos su aplinka, kadangi piešinys tarnauja kaip neverbalinė vidinių išgyvenimų išraiška (Jiggets, 2021; Wolk et al., 2020). Bet taip pat asimetrija gali reikšti vaiko siekį išreikšti individualumą ir kūrybiškumą savo piešiniuose. Pavyzdžiui, vaikai, kurių piešiniuose matomi saviti stiliai, dažnai kuria asimetriškas kompozicijas – tai gali rodyti stiprią kūrybinę tapatybę ir asmeninę raišką (Watson & Schwartz, 2000).

Dailės priemonės:

- Vaikas pasirinko guašą ir akvarelę – tai skystos, mažiau kontroliuojamos medžiagos, kurios dažnai siejamos su emociniu, sensoriniu ir spontanišku išraiškos lygmeniu (Hinz, 2009). Tai rodo, kad kūrybos metu galėjo būti svarbi afektinė saviraiška – emocijų iškrovimas, išbandymas, tyrinėjimas per spalvą, potėpį, dėmę. Švelnūs perėjimai, išsiliejimai liudija apie emocinį turinį bei kūrybinį lankstumą, o ne griežtą struktūrinį planavimą.

- Kita vertus, akvarelė ir guašas reikalauja tam tikro pasitikėjimo ir drąsos, nes pataisyti klaidas sunkiau (piešiant pieštuku galima trinti). Tai, kad berniukas rinkosi tapyti, rodo

pasitikėjimą savo spontaniškumu – jis nebijojo, jog potėpis „nepavyks“, leidosi nešamas kūrybos eigos.

Popieriaus formatas ir objektų dydis :

- Šios grupės kūriniai, išskyrus piešinį su širdimi, sukurti A4 formato lape. Objektai dažniausiai užima didžiąją dalį lapo. Viena piešinyje visa lapo kompozicija skirta didelei raudonai širdžiai, kuri išpiešta per beveik visą lapo dydį (tai sufleruoja, jog tas simbolis berniukui ypač svarbus). Tai gali būti interpretuojama kaip stiprios emocinės reikšmės simbolių vaizdavimas arba kūniškos savasties išplėtimas į visą erdvę (Malchiodi & Gil, 1998).
- Piešinyje su medūza pats medūzos kūnas nėra labai didelis, tačiau jam aplink suteikta daug erdvės; medūza nupiešta dešinėje pusėje, likusi kairė lapo dalis tuščia – taip tarsi pabrėžiama medūzos mažumo ir erdvės sąveika (mažas objektas didelėje tuštumoje). Tuo tarpu piešinyje su medžiu yra horizontaliai išskaidyta kompozicija: kairėje – vidutinio dydžio medis, dešinėje – vienas didelis ir vienas mažas vaisius. Tai rodo, kad berniukas varijuoja objektų dydžiais, kurdamas tam tikrą hierarchiją ar santykį tarp jų: didesnis objektas galbūt svarbesnis, mažesnis – mažiau reikšmingas. Taip pat, daugumoje darbų objektai nėra susigrūdę – tarp jų palikta tarpai, jie „kvėpuoja“ lape, t. y. erdvės išnaudojimas tolygus, be perpildymo.
- Vaikų piešiniuose objekto dydis dažnai siejamas su emocine reikšme ir netgi vaiko savivaizdžiu. Tiriamasis T1 linkęs piešti gana didelius, drąsiai erdvę užpildančius objektus – tai leidžia daryti prielaidą, kad jis nori aiškiai komunikuoti idėją ir nebijo, jog jo piešinys bus nepastebėtas. Tyrimai rodo, kad vaikai, piešiantys dideles figūras, dažniau išreiškia didesnį pasitikėjimą savimi, o mažesnės figūros gali reikšti menkos savivertės ar menkavertiškumo jausmus (Mittal et al., 2022).
- Lapo dydžio išnaudojimas rodo spontaniškumą ir emocionalų santykį su tema, o proporcijų nepaisymas – ne regos ar motorikos trūkumas, bet ekspresyvus poreikis pabrėžti simbolio reikšmę (Koppitz, 1968; Lowenfeld & Brittain, 1987).

Spalvų pasirinkimas:

- Dominuoja natūralios, organinės spalvos: raudona, mėlyna, žalia, geltona. Raudona dažnai reiškia gyvybę, širdį, emocijas, bet ir pyktį ar vidinę įtampą. Mėlyna – raminanti, gilesnė, gali simbolizuoti susikaupimą, vienatvę ar ramybę (Crawford et al., 2012).
- Spalvinė raiška intensyvi ir spontaniškai pasirinkta. Spalvų pasirinkimas rodo emocinį turinį ir siejasi su ETC afektiniu lygmeniu, kai dominuoja spontaniška, intensyvi spalvinė raiška (Bosgraaf et al., 2020; Hinz, 2009).

Objektų vaizdavimas:

- Objektai – vaisiai, širdis, medūza, augalai – pavaizduoti gana aiškiai, tačiau stilizuotai, kai kuriuose piešiniuose su abstrakčiais ar metaforiniais bruožais. Tai atitinka pereinamąją piešimo stadiją tarp schematinio ir realizmo, kur vaikas dar nekuria tikrovės kopijų, bet perteikia idėją, reikšmę (Lowenfeld & Brittain, 1987). Medūza, pavyzdžiui, gali būti interpretuojama kaip pusiau fantastinis, pusiau grėsmingas objektas – tai leidžia manyti apie vaiko vidinių būsenų įkūnijimą gamtos motyvu.

Lapo užpildymas ir fonas:

- Fonas ir šioje piešinių grupėje dažniausiai paliekamas baltas, neužpildytas, išskyrus vieną kūrinį (su medūza), kai sąmoningai smulkiai pataškyta aplink objektą. Tai būdinga vaikams šiame amžiuje, kai fonas dar nėra suprantamas kaip svarbi naratyvo dalis, bet kartu gali būti interpretuojamas kaip emocinė tuštuma, atsiskyrimas ar saugi „nežinomybės“ erdvė (Koppitz, 1968).

Tyrėjos/dailės terapeutės T1 3-os grupės piešinių interpretacija:

Interpretuojant šią berniuko piešinių grupę, išryškėja dar vienas svarbus etapas jo savasties tyrinėjimo procese. Piešiniai atlikti ant didelio formato lapų, o tai gali būti vertinama kaip augantis pasitikėjimas savo raiška, daugiau erdvės sau. Lyginant su ankstesniais darbais, kuriuose dominavo ornamentika, struktūros paieškos ir rudos spalvos vizualinis tankis, šioje grupėje atsiranda daugiau organikos, laisvesnės formos, tačiau kartu išlieka ir emocinio turinio gilumas, simbolinis uždumas. Čia pasirodo biologiniai, augaliniai ir net antropomorfiniai motyvai, atveriantys vaikui būdingą simbolinę kalbą apie kūną, vidinį pasaulį ir emocinį santykį su savimi bei aplinka.

Vienas iš reikšmingiausių darbų – „medūza“, kurioje pavaizduotas tamsiai mėlynas augalas, augantis iš pusapskritimio formos, pakibusios ore, su pailgomis, tarsi judančiomis šaknimis. Piešinys atrodo tarsi levituojantis tarp dangaus ir žemės, be tikro pagrindo, o tai dailės terapeuto akimis gali būti suvokiama kaip simbolis, atspindintis emocinį nesaugumą, neišbaigtą tapatybės jausmą ar ribų tarp „aš“ ir pasaulio išsisklaidymą. Paveiklo fonas padengtas taškeliais – tarsi „kosminiu dulkių lauku“, kurį būtų galima traktuoti kaip chaoso ar nežinomybės metaforą. Visa ši struktūra vizualiai perteikia būseną, kad vaikas tarsi yra „pakibęs“ – dar be stabilios atramos, bet ieškantis savo vietos erdvėje.

Kitas piešinys, kuriame vaizduojami du vaisiai – intensyvių spalvų mėlynai geltonas objektas ir ananasas – sukuria įspūdį apie kūrybinį eksperimentavimą, bet kartu ir aiškiai išreikštą dviejų skirtingų pasaulių egzistavimą viename lape. Vienas objektas – tarsi liepsna ar plunksna, dinamiškas, netvarkingas, kitas – aiškus, simetriškas, žinomas. Toks kontrastas gali atspindėti vaiko bandymą derinti priešingus vidinius impulsus: chaosą ir kontrolę, nežinomybę ir žinomybę, emociją ir formą. Panašu, kad vaikas tyrinėja savo emocijas per formų įvairovę, leisdamas sau ne tik tiksliai atkartoti realybę, bet ir sukurti „savo“ pasaulį – tuo būdu ugdydamas savivoką ir kūrybiškumą.

Piešinys su pavadinimu „Mėlyna žvaigždė“, kurį pats vaikas man tyliai patikslino kaip „širdį“, yra svarbus. Toks elgesys – viešai pavadinti kitaip, o slapta pasakyti tiesą – rodo jautrumą, vidinį saugojimąsi, gal net baimę būti pažeidžiamam. Pats piešinys vizualiai iš tiesų primena širdį – masyvi, raudonai violetinė, su tamsesniu centru ir pailgu lyg kraujagyslės pavidalu apačioje. Tai labai asmenišką, beveik kūnišką simbolį – tarsi vidinio pasaulio „portretas“. Šis darbas mano akimis yra labai jautrus, kupinas tyliai išgyvenamo emocinio turinio, kuris neperskaitomas iš karto, bet jaučiamas kaip vidinis pulsavimas.

Paskutinis piešinys – medis ir du lyg vaisiai – pateiktas itin aiškia, linijine kompozicija. Čia vėl grįžtama prie aiškesnių formų, bet jos – minkštos, neturtingos detalių, lyg simbolinės. Medis atrodo atšiaurus, be lapų, tarsi pergyvenęs metų laikus ar patirtį. Šalia esantys vaisiai, tarsi simbolizuoja augimą ar rezultatą – tai, kas liko ar užaugo šalia šio medžio. Tokia kompozicija gali būti vertinama kaip refleksija į save: kur aš stoviu, ką manyje „užaugino“ patirtys. Vaisiai – galimai metaforiškai „aš“ fragmentai, skirtingi savo branda ir išraiška.

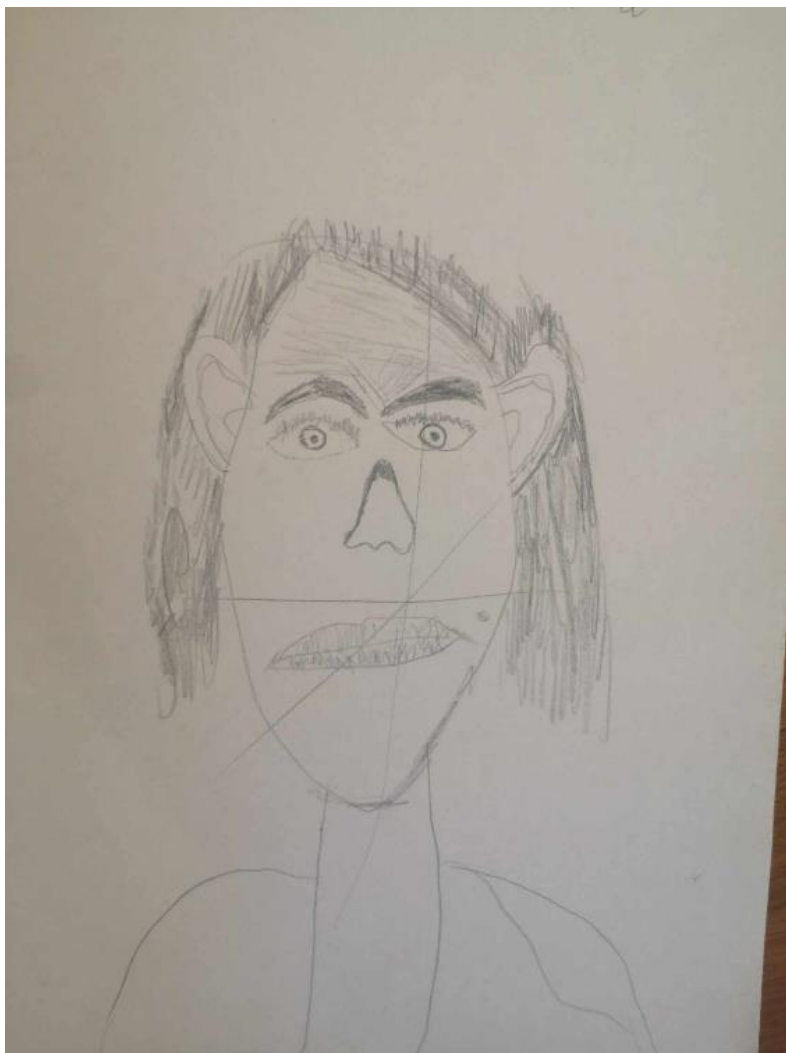
Šios piešinių grupės pagrindinis emocinis tonas – jautrumas, atvirumas, bet kartu ir savęs saugojimas. Jie išlaiko tą pačią teminę liniją kaip ir ankstesnės grupės – norą susikurti vidinę struktūrą, suprasti save, išreikšti emocijas netiesioginiu, bet labai aiškiu simboliniu būdu. Atsiranda daugiau organinių, kūniškų formų, spalvų laisvės ir kūrybiško išbandymo, bet išlieka ir būtinybė turėti ribas – net jeigu jos tik numanomos.

Simboliai – vaisiai, širdis, medis, medūza – visi susiję su gyvybe, vidine energija, emociniu turiniu. Jie perteikia tai, kas „jaučiasi, bet dar ne visai pasakoma“ – būtent tai, ką dailės terapija leidžia pamatyti ir išgirsti be žodžių.

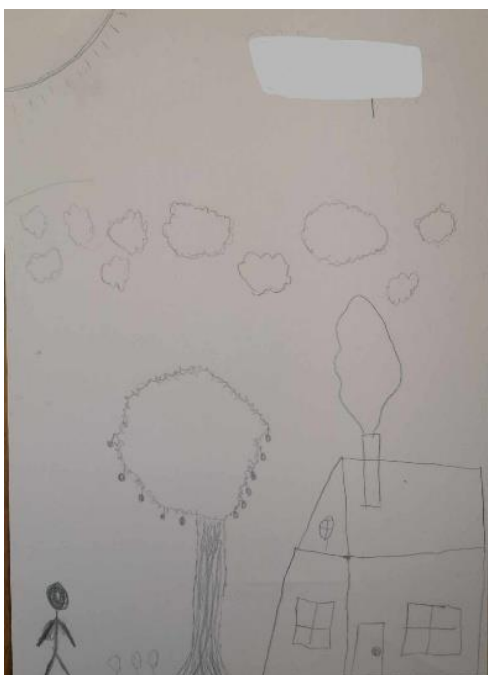
Apibendrinant šią piešinių grupę, savivertės transformacija atsiskleidžia šiais aspektais. Dominuojanti centrinė ir vertikali kompozicija interpretuojama kaip vidinės struktūros ir kontrolės siekis, tuo pat metu kylanti forma simbolizuoja augimą bei pažangą (Hinz, 2009). Skystų medžiagų (guašo, akvarelės) naudojimas signalizuoja perėjimą nuo kognityvinės kontrolės prie emocinės raiškos, atskleidžiant pasitikėjimo procesu augimą (Hinz, 2009). Objektų mastelis ir drąsus erdvės išnaudojimas siejami su didesne vidine reikšme bei stiprėjančiu savivaizdžiu (Malchiodi & Gil, 1998; Mittal et al., 2022). Šie elementai bendrai rodo savivertės augimą – nuo kontrolės ir atsargumo link ekspresyvesnės, pasitikėjimu grįstos saviraiškos, išlaikant tam tikras emocinio atsivėrimo ribas

4. „Žmonių figūrų“ grupė

pav. 16 „Laisvas piešinys“

pav. 17 „Žmogus, namas, medis“

pav. 18 „Žmogus, namas, medis“

Žmogaus figūros vaizdavimas vaikų piešiniuose, ypač tų, kurie turi mokymosi sutrikimų, atskleidžia svarbių įžvalgų apie jų emocinį pasaulį ir pažintinius gebėjimus.

Disleksiją turintys vaikai dažnai susiduria su vizualinės-erdvinės tminties sunkumais, o tai daro įtaką jų gebėjimui piešti žmogaus figūras iš atminties. Dėl to jų piešiniuose žmogaus vaizdai dažnai būna mažiau tikslūs ir detalūs (Lipowska et al., 2011).

Emociniai veiksniai taip pat lemia žmogaus figūros vaizdavimo pobūdį (Glazzard, 2010) pabrėžia, kad disleksija dažnai daro neigiamą poveikį vaikų savivertei, o tai gali pasireikšti vengimu piešti sudėtingas figūras ar jų supaprastinimu. Šie bruožai atlieka kompensacinę funkciją – vaikas vengia per daug asmeniškai įsitraukti į piešinį, kai tai sukelia diskomfortą.

Dailės terapijoje žmogaus figūros vaizdavimas vertinamas kaip reikšminga priemonė savęs reprezentacijai ir emocinei išraiškai. Remiantis Expressive Therapies Continuum (ETC) modeliu, žmogaus atvaizdavimas gali būti siejamas su simboliniu ir kognityviniu lygmeniu – tai reiškia, kad vaikas ne tik kopijuoja matytą vaizdą, bet ir sąmoningai konstruoja prasmę bei naratyvą apie save ar kitus (Hinz, 2009).

Kompozicija:

Visuose piešiniuose dominuoja horizontali atviro tipo kompozicija. Pirmajame darbe figūros išsidėsto iš kairės į dešinę, antrajame – vizualinis svoris paskirstytas tarp namo ir vaikščiojančio žmogaus, o trečiajame (portrete) – centrinė, vertikali kompozicija. Vertikali kompozicija dažnai siejama su dvasiniu augimu ar asmeniniu progresu, (Hinz, 2009), o centrinis žmogaus vaizdavimas gali rodyti refleksyvumą ir savęs stebėjimą, ypač jei tai portretas (Jolley, 2010).

Dailės priemonės:

Naudoti grafitiniai pieštukai ir guašas – medijos, kurios leidžia derinti kontrolę ir ekspresyvumą. Pieštuko linija padeda tiksliai perteikti formas (kognityvinis/perceptualinis lygmuo, pagal ETC), tuo tarpu guašas leidžia emocišgesnę, laisvesnę raišką (afektinis lygmuo), (Hinz, 2009). Piešiniuose pastebima kombinacija tarp planavimo ir spontaniško gestų judesio.

Popieriaus formatai ir objektų dydis :

- Darbai sukurti ant standartinio A4 formato popieriaus, išskyrus portretą, kurio formatai didesni (A3). Kaip nurodo Malchiodi, (2013), kai kurie vaikai jaučiasi saugesni ribotoje, gerai žinomoje erdvėje, todėl tokio formato (A4) pasirinkimas gali būti siejamas su poreikiu išlaikyti kontrolę kūrybos procese.

- Didesni formatai dažnai siejami su labiau pasitikinčiu savimi elgesiu – vaikas gali jaustis pakankamai saugus aplinkoje, kad galėtų reikšti ambicingesnes ar sudėtingesnes idėjas (Malboeuf-Hurtubise et al., 2021). Portrete žmogaus galva užima beveik visą lapo plotą – tai liudija

didesnį emocinį įsitraukimą ir vidinę svarbą. Didelio mastelio naudojimas piešinyje dažnai siejamas su objekto reikšmingumu autoriui (Lowenfeld & Brittain, 1987).

Spalvų pasirinkimas:

- Dviejuose piešiniuose vyrauja neutralūs tonai (grafitas), antrajame – ryškūs, bet riboti atspalviai (žalia, raudona, oranžinė). Ribotas spalvų kiekis gali reikšti emocinę kontrolę ar dar neišsiskleidusį ekspresyvumą (DiSunno et al., 2011).
- Nespalvoto grafitinio pieštuko naudojimas gali rodyti vaiko dėmesį formai ir struktūrai, o ne spalvingai išraiškai, taip atskleisdamas vaiko emocinę būseną ar jo bandymus apdoroti sudėtingus jausmus. Juodi ir pilki atspalviai, būdingi grafitui, gali simbolizuoti introspekciją ar gilesnių emocijų tyrinėjimą, nes dirbant be spalvų galima lengviau susitelkti į jausmų perdirbimą. Dailės terapeutai dažnai vertina vienspalvius piešinius kaip labiau atspindinčius vidines kovas ar konfliktus – spalvų nebuvimas gali rodyti apmąstymų kupiną ar atsargesnę emocinę būseną (Pénzes et al., 2014).

Objektų vaizdavimas:

- Analizuojant šią piešinių grupę, pastebimas reikšmingas žmogaus figūros vaizdavimo pokytis kūrinuose. Du pirmieji darbai (vienas pieštuku, kitas guašu) atspindi schematinio piešimo stadijos bruožus, kuriai, pasak Lowenfeld ir Brittain (1987), būdinga stilizuota, nuspėjama forma – dažnai vadinama „pagaliukų žmogeliuku“ (angl. stick figure). Šioje stadijoje vaikai kuria simbolinius, bet dar nesant realaus erdvinio ar proporcinio suvokimo vaizdus.
- Pieštas portretas (dailės terapeutės) – rodo ryškų perėjimą į pseudo-naturalistinę (arba realistinę) stadiją, kuriai būdingas detalių tikslinimas, erdvinių proporcijų paieška ir bandymas perteikti tikrovišką žmogaus atvaizdą (Lowenfeld & Brittain, 1987).

Šis staigus šuolis iš schematinio į pseudo-naturalistinį vaizdavimą gali rodyti kelis aspektus:

1. **Emocinį atsivėrimą:** Dailės terapijos teorijoje (Hinz, 2009; Malchiodi, 2012) akcentuojama, kad detalus žmogaus vaizdavimas gali atsirasti, kai vaikas jaučiasi saugus, o terapeutas tampa svarbiu atspirties tašku. Tai galėtų paaiškinti, kodėl būtent terapeutės portretas tapo labiausiai išplėtotas – tai ne tik techninis žingsnis, bet ir simbolinis pasitikėjimo ženklas.
2. **Savivertės augimas:** Kūrybos progresas terapijos kontekste gali būti susijęs su augančiu tikėjimu savo galimybėmis (Koppitz, 1968).
3. **Disleksijos kontekstas:** Tyrimai rodo, kad vaikai su disleksija gali turėti atskirų pažintinių sričių stiprybių, pavyzdžiui, stipresnę vizualinę ar meninę raišką (Winner, 1996). T1 atvejis leidžia kelti hipotezę, kad nors verbalinis kodavimas gali būti apsunkintas, vizualinė išraiška ir piešinio planavimas išlieka potencialo erdvė.

Lapo užpildymas ir fonas:

- Pieštuku pieštame piešinyje, kuriame pavaizduotas žmogus, namas ir medis, objektai išdėlioti fragmentiškai, aplinkos daug, bet be aiškos kompozicijos ašies. Antrajame – fonas minimalus, tik žolė ir dangus. Portreto piešinyje fonas visiškai tuščias, visas dėmesys nukreiptas į žmogų.
- Tuščias fonas dažnai interpretuojamas kaip atsitraukimo nuo aplinkos ženklas, galimai susijęs su vidiniu pasauliu ar net emocine distancija (Koppitz, 1968; Vengeris, 2002). Tačiau čia gali būti ir fokusavimosi į svarbius objektus ženklas.

Tyrėjos/dailės terapeutės T1 4-os grupės piešinių interpretacija:

Analizuojant šią piešinių grupę, išryškėja esminis vaiko savivertės pokytis, kuris atsiskleidžia per žmogaus figūros vaizdavimo raidą. Pirmieji du piešiniai atspindi gana schematišką, supaprastintą vaizdavimą, kuriame žmogaus figūra nubrėžiama pagaliukų principu, be veido detalių ar emocinės išraiškos. Tokie piešiniai gali būti siejami su mažesniu pasitikėjimu savimi, emociniu atsiribojimu arba vidiniu saugumo trūkumu (Koppitz, 1968; Lowenfeld & Brittain, 1987). Pasak Koppitz (1968), vaikų brėžinių paprastumas ir emocionalumo nebuvimas žmogaus vaizde gali rodyti menkesnę savivoką arba uždaramą socialiniuose santykiuose.

Vis dėlto trečiajame piešinyje – terapeutės portrete – įvyksta aiškus kokybinis šuolis. Berniukas piešia portretą dideliu formatu, įtraukia daug detalių (antakiai, plaukai, burna, ausys, net simetrijos linijos), o vaizdavimas tampa pastebimai labiau realistiškas. Tai atitinka pseudo-naturalistinę (realistinę) vaizdavimo stadiją, kuriai, anot Lowenfeld ir Brittain (1987), būdingas didesnis dėmesys tikrovės atvaizdavimui, stebėjimui ir pastangoms perteikti asmeninį santykį su vaizduojamu objektu. Šioje vietoje neabejotinai galima matyti savivertės kilimą – vaikas ne tik pasitiki savo gebėjimu piešti sudėtingesnius objektus, bet ir drįsta vaizduoti svarbų asmenį – terapeutę.

Šis portretas pieštas paskutinio užsiėmimo metu ir po šio darbo vaikas buvo euforiškai nusiteikęs, džiaugėsi rezultatu, bėgo rodyti piešinį mokytojai ir kitiems. Tai leidžia manyti, jog kūrybos progresas terapijos kontekste buvo tiesiogiai susijęs su augančiu tikėjimu savo galimybėmis ir visa tai liudija pozityvų savivokos poslinkį.

Ši transformacija taip pat gali būti aiškinama pasitelkiant meno terapijos simbolinio turinio analizę. Jung, (1969) ir Malchiodi, (2012) pabrėžia, kad piešiniuose besiformuojantis simbolinis turinys dažnai rodo gilų vidinį procesą – savęs ieškojimą, vidinės tapatybės stiprinimą ir savasties atspindėjimą per kūrybą.

Tiriamąjo T1 atveju žmogaus figūros detalizavimas paskutiniame piešinyje (portrete) gali būti traktuojamas kaip simbolinis aktas, liudijantis ne tik pažintinės raidos pažangą, bet ir gilesnį emocinį įsitraukimą bei sąmoningą tapatybės konstravimą. Intensyvus dėmesys detalėms,

kruopštus stebėjimas ir pastangos perteikti tikrovišką atvaizdą rodo, kad dailės terapijos procese buvo sukurta pakankamai saugi aplinka, leidusi vaikui atsiverti, patirti prasmės jausmą santykiuose su terapeute ir atspindėti ją kaip svarbią figūrą. Šis simbolinis veiksmas kartu yra ir vidinės vertės išraiška – vaizduodamas kitą, vaikas tarsi patvirtina ir savo paties vertingumą bei kūrybinį pajėgumą.

Apibendrinant šią piešinių grupę, aiškiai atsiskleidžia teigiamas savivertės pokytis dailės terapijos procese: pradžioje vaikas piešia mažo formato lape, žmogaus figūrą vaizduojama schematiškai, kaip „pagaliukinis žmogeliukas“, be detalių ir emocinės raiškos, kas siejama su mažesniu pasitikėjimu savimi ir vidiniu atsiribojimu. Progresuojant terapijai, matomas kokybinis lūžis – vaikas renkasi didesnę popieriaus formatą, drąsiai imasi sudėtingesnių užduočių ir detaliai vaizduoja žmogaus portretą, svarbų asmenį – terapeutę, demonstruodamas pažangesnį stebėjimą, kruopštumą ir realistinį atvaizdavimą. Šis perėjimas iš schematinio į pseudo-naturalistinį vaizdavimo etapą, didesnis mastelis, emocinis įsitraukimas ir euforija po kūrybos, liudija apie vaiko augantį tikėjimą savo galimybėmis, išaugusį saugumo jausmą ir savivokos stiprėjimą. Tokie pokyčiai patvirtina, kad dailės terapija sudaro sąlygas ne tik kūrybiniam, bet ir savivertės augimui, skatindama drąsesnį savęs ir kitų vaizdavimą, vidinės vertės pajautimą ir socialinį atsivėrimą.

4. „Žemės pagrindo” grupė

pav. 19, „Žmogus, namas, medis“

pav. 21, „Mano svajonių pasaulis“

pav. 20, „Aš kaip augalas“

Vaikų piešinių kontekste, ypač kalbant apie vaikus, turinčius mokymosi sunkumų, žemės linija atlieka svarbų vaidmenį siekiant suprasti jų kognityvinę ir emocinę raidą. Žemės linijos buvimas, aiškumas ir padėtis gali suteikti įžvalgų apie vaikų aplinkos suvokimą, savęs vaizdinį ir bendrą psichologinę savijautą. Aiškiai nubrėžta žemės linija gali atspindėti tam tikrą organizuotumo lygį ir erdvinį suvokimą, o tai rodo, kad vaikai geba kontekstualizuoti savo piešinius atpažįstamoje struktūroje (Watts, 2010). Priešingai, žemės linijos nebuvimas arba jos nepastovumas gali reikšti sunkumus apdorojant erdvinius santykius arba jausmus, susijusius su nesaugumu (Wu & Chung, 2023a).

Kompozicija:

- Šios piešinių grupės kompozicijos bendri bruožai – horizontali orientacija, žemės pagrindo motyvo nuoseklumas ir išreikštas objektų „įsikūrimas“ ant stabilaus pagrindo. Visi trys darbai atskleidžia erdvės suvokimą per aiškią apatinę liniją ar paviršių (žemę, kalvas), nuo kurios kyla pagrindiniai piešinio elementai. Piešiniai, kuriuose efektyviai įkomponuota žemės linija, ypač kai ji lygiagreči popieriaus apačiai, gali rodyti gilesnį aplinkos supratimą ir geresnę psichologinę būklę
- Pirmajame piešinyje kompozicija atvira ir asimetriška – objektai išdėstyti kairėje, daug tuščios erdvės viršuje, kas gali reikšti pradinių emocijų struktūravimą ir dar ne iki galo apibrėžtą vidinį pasaulį (Lowenfeld & Brittain, 1987).
- Antrajame piešinyje dominuoja vertikali centrinė kompozicija su didžiule gėle – tai simbolizuoja augimą, saviraišką, drąsą užimti erdvę. Trečiajame piešinyje matoma horizontali, lygi simetrija, kai kalvos ramiai išsidėsto lapo apačioje – tai perteikia emocinę pusiausvyrą ir struktūrinį susitvarkymą. Bendrai vertinant, ši kompozicijų raida gali atspindėti vaiko vidinį stabilumo ir savasties augimą dailės terapijos procese, kai kiekvienas piešinys tampa vis labiau organizuotas, drąsesnis ir emociškai subalansuotas (Malchiodi, 2012).

Dailės priemonės

- Visuose trijuose piešiniuose vyrauja skystos dailės priemonės – akvarelė ir guašas, kurios leidžia išreikšti emocijas per spalvos srautą, potėpio kryptį ir sluoksnių skaidrumą. Toks pasirinkimas rodo vaiko spontaniškumą, laisvę eksperimentuoti bei norą įsitraukti į jutiminį kūrybos procesą.
- Remiantis Expressive Therapies Continuum modeliu, skystų medijų naudojimas siejamas su sensoriniu bei afektiniu lygmeniu – tai padeda išreikšti emocinę būseną, kuri dar nėra sąmoningai artikuliuota (Hinz, 2009).

Popieriaus formatas ir objektų dydis :

- Visuose trijuose piešiniuose naudoti A4 ir A3 formato lapai, kuriuose žemės pagrindo motyvas įkomponuotas apatinėje lapo dalyje. Toks išdėstymas, kaip nurodo Lowenfeld ir Brittain (1987), atspindi vaiko suvokimą apie erdvę bei kryptingą santykį su realybe.
- Remiantis ETC didėjantis objektų mastelis bei gebėjimas pasinaudoti žemės linija kaip struktūriniu pagrindu gali būti siejamas su augančiu pasitikėjimu ir vidine organizacija, o skirtingas lapo dydžio panaudojimas – su vaiko emocinės raiškos dinamika (Hinz, 2009).

Spalvų pasirinkimas:

- Visų trijų „Žemės pagrindo“ piešinių spalvų pasirinkime vyrauja šiltų ir natūralių tonų paletė – žalia, ruda, raudona, oranžinė, rožinė – kuri artima gamtai ir gali simbolizuoti stabilumą, saugumą bei emocinį švelnumą.
- Pirmajame piešinyje šiltos, tačiau kontrastingos spalvos (raudonas žmogus, žalia žemė, oranžinė saulė) perteikia aktyvumą ir gyvybingumą.
- Antrajame piešinyje dominuoja rausvai rožiniai ir žalsvi tonai – tai suteikia kompozicijai jautrumo ir pozityvios emocinės išraiškos.
- Trečiajame darbe spalvos tampa švelnesnės ir labiau subalansuotos – žalia kalvų ir pilkai balti debesų tonai perteikia ramybę ir vidinę pusiausvyrą. Remiantis Hinz (2009), spalvų pasirinkimas atspindi afektinį lygmenį ETC modelyje, kai per spalvų sodrumą, temperatūrą ar kontrastą vaikas išreiškia emocinius impulsus.

Objektų vaizdavimas:

- Pirmajame piešinyje pavaizduoti tipiški scheminiai vaizdai – namas, žmogus ir medžiai piešiami supaprastintomis formomis, būdingomis schematinei stadijai (Lowenfeld & Brittain, 1987) kas rodo dar vyraujančią simbolinį, o ne realistinį vaizdinį mąstymą.
- Antrajame piešinyje vaizduojama viena dominuojanti gėlė, be detalių, tačiau ekspresyvi – tai perėjimas link simbolinės raiškos, kurioje forma tampa emocinio turinio nešėja.
- Trečiajame darbe atsisakoma figūrinių objektų – vaizduojamos kalvos, debesys ir saulė – visa tai perteikiama minimalistiniais, švelniais potėpiais, leidžiančiais suprasti vidinės būsenos nuosaikumą ir polinkį į kontempliatyvią išraišką.

Lapo užpildymas ir fonas:

- Visuose trijuose piešiniuose pastebimas selektyvus lapo užpildymas – dominuojantys objektai pagrinde išdėstyti apatinėje dalyje, paliekant viršutinę erdvę santykinai tuščią arba tik fragmentiškai papildytą (debesimis, saule). Tokia kompozicinė struktūra leidžia interpretuoti piešinį kaip vizualinę sceną, kurioje pagrindinis dėmesys sutelkiamas į simbolinius motyvus, o neužpildytas fonas kuria atviros erdvės ir laisvės įspūdį. Remiantis Lowenfeld ir Brittain (1987), dalinis fonų neužpildymas šiame amžiuje gali būti būdingas pereinamajai stadijai, kai vaikas dar tik formuoja sąmoningą erdvės valdymą.
- Malchiodi (2012) teigia kad, tuščios erdvės piešiniuose gali simbolizuoti emocinį atstumą, saugumo poreikį arba norą palikti vietos neišsakytoms mintims. Lapų užpildymo pobūdis šioje grupėje atspindi balansą tarp struktūros ir laisvės, leidžiantį vaikui tyrinėti savo vidinę erdvę be spaudimo ją pilnai užpildyti.

Tyrėjos/dailės terapeutės T1 5-os grupės piešinių interpretacija:

Visuose trijuose darbuose ryškiai matoma horizontalioji žemės linija arba ją atstojantys žemės motyvai (žalia juosta, kalvos), kurie dailės terapijos kontekste gali simbolizuoti saugumo poreikį, poreikį „tvirtai stovėti ant žemės“, jausti savo vietą aplinkoje (Malchiodi, 2012). Vaiko sprendimas nuosekliai įtraukti žemės pagrindą į kiekvieną piešinį leidžia manyti, kad tai – sąmoningos ar nesąmoningos pastangos įtvirtinti vidinį stabilumą ir kontrolės pojūtį.

Nors objektų išdėstymas ir stilistika kinta – nuo schematiško žmogaus figūros vaizdavimo iki dominuojančios gėlės ir abstraktaus peizažo – kiekviename darbe žemės pagrindas lieka pastovus vizualinis atramos taškas. Tai gali būti interpretuojama kaip augantis pasitikėjimas savimi: pradžioje figūros mažos, tarsi prisiglaudusios prie žemės, vėliau – gėlė didelė, tvirtai kylanti iš pagrindo, o paskutiniame darbe kalvos tampa stabiliu fonu, leidžiančiu įsivaizduoti ramų santykį su aplinka. Remiantis Lowenfeld ir Brittain (1987), toks žemės linijos įsisavinimas rodo pažengusį erdvinį suvokimą, o dailės terapijos požiūriu – tai gali būti vidinės atramos ieškojimo ženklas, ypač vaikams, patiriantiems sunkumų kasdienėje veikloje, kaip kad mokymosi sutrikimai.

Kaip dailės terapeutė matau, kad šioje piešinių grupėje vaiko savivertė ryškėja per tai, kaip jis pasirenka vaizduoti pasaulį – ne fragmentiškai ar chaotiškai, bet remdamasis tvirtu pagrindu. Žemės motyvas tampa vizualių simbolių, kuris jungia vidinį saugumo jausmą su gebėjimu augti ir atsiskleisti – lygiai taip, kaip augalas kyla iš žemės, berniukas šiuose darbuose formuoja savo vidinį „aš“, vis labiau drąsiai užimdamas vietą popieriaus erdvėje – ir, metaforiškai, pasaulyje.

Apibendrinant „Žemės pagrindo“ piešinių grupę, aiškiai matyti, kad dailės terapijos procese vaiko savivertė didėja: iš pradžių schematiškai vaizduojami maži objektai ir žmogaus

figūros glaudžiai siejasi su žemės linija, kas atspindi poreikį saugumui ir vidinei atramai. Progresuojant kūrybiniam procesui, piešiniuose atsiranda drąsesni sprendimai – didesni formatai, dominuojančios, erdves užimančios gėlės ir ramūs, subalansuoti peizažai, perteikiantys augimo, pasitikėjimo savimi ir emocinės pusiausvyros simboliką. Nuoseklus žemės motyvo įtraukimas liudija stiprėjantį vidinį stabilumą, o vis laisvesnė spalvų, formų ir formatų raiška rodo, kad dailės terapija padeda vaikui ne tik tyrinėti savo jausmus, bet ir drąsiau save išreikšti bei įtvirtinti pozityvią savivoką. Taigi, ši piešinių analizė pagrindžia, kad dailės terapija reikšmingai prisideda prie savivertės augimo, stiprindama vaiko vidinį saugumą, savarankiškumą ir gebėjimą užimti savo vietą pasaulyje.

6. „Centrinio taško“ grupė

pav. 23 „Mandala“

pav. 24 „Lėlė“

pav. 22 „Mano stiprybių dėžutė“

Šią grupę vienija centrinis taškas ar „branduolys“, pasireiškiantis burbuliuko/karoliuko forma. Visi trys darbai – „Lobių dėžutė“, „Bokštas“ ir „Lėlė“ – pasižymi trimatėmis formomis, erdvinio mąstymu ir instinktyviu centravimo siekiu, kuris dailės terapijos kontekste gali būti siejamas su tapatybės, kontrolės ir asmeninio „aš“ suvokimo temomis (Hinz, 2009; Malchiodi, 2012).

Kompozicija:

Analizuojant kompoziciją atsižvelgiama į kūrinių erdvinį išdėstymą ir formų savybes.

- **Dėžutė:** uždara simetriška kvadratinė forma, kelianti uždarumo jausmą. Viršuje centriškai pritvirtintas karoliukas; visa struktūra vertikali ir geometriška. Simetriška dėžutė su centriniu akcentu perteikia stabilumo ir kontrolės jausmą.
- **Bokštelis:** vertikalus statinys, primena stačiakampio formą, medžiagos sudėtos sluoksniais. Vertikali kompozicija dažnai siejama su vidiniu poreikiu augti, vystytis ar pakilti virš kasdienybės sunkumų (Hinz, 2009). Kadangi karoliukas paslėptas viduje, bokštas atrodo atviras ir perspektyvus – viduje slypi paslaptis. Tai asocijuojasi su atvira kompozicija, nes kūrinio dėmesys nukreiptas į vidų (ieškoma, kas slepiasi).
- **Lėlė:** kūno pobūdžio atviros simetriškos kompozicijos, bet su veido asimetrija (viena akis). Asimetrija dažnai simbolizuoja disbalanso ar įtampos jausmą vaiko gyvenime, kylanti iš jo suvokiamos realybės bei sąveikos su aplinka, kadangi kūrinys tarnauja kaip neverbalinė vidinių išgyvenimų išraiška (Jiggets, 2021; Wolk et al., 2020).

Dailės priemonės:

- Kuriant trimates kompozicijas berniukas panaudojo įvairias medžiagas: karoliukus, kankorėžius, karštus klijus, tekstilę, sagas, virveles, vilną, kartoną, auksinio atspalvio popierių ir kartoninę dėžutę. Šios priemonės leido ne tik lavinti smulkiąją motoriką, bet ir išreikšti save per simbolinius pasirinkimus bei kūrybinį tyrinėjimą.
- Dailės terapijoje medžiagų įvairovė turi svarbią reikšmę – skirtingos faktūros, spalvos ir formos leidžia vaikui kūrybiškai tyrinėti savo jausmus, patirtis ir vidinį pasaulį. Pavyzdžiui, karoliukai ar sagos gali simbolizuoti kažką vertingo ar asmeniško, tekstilė, vilna suteikia švelnumo ir saugumo pojūtį, o dėžutė gali būti suvokiama kaip vieta, kur saugomi svarbūs jausmai ar prisiminimai. Aukso spalvos popierius gali sustiprinti vertingumo, išskirtinumo ar šventumo įspūdį. Kaip teigia Hinz (2009), meno medžiagos savo prigimtimi iššaukia skirtingus Expressive Therapies Continuum (ETC) lygmenis – nuo sensorinio ir kinestetinio (naudojant gamtines ar tekstilines medžiagas) iki kognityvinio ir simbolinio (planuojant kompoziciją, kuriant

simbolinius centrus). Šių kūrinų atveju įvairių medžiagų integravimas leidžia vaikui tyrinėti ir reikšti save daugiasluoksniu būdu – tiek per jutiminį patyrimą, tiek per vidinės savasties vaizdinius.

Objektų dydis :

- Visi trys objektai – nedideli, pritaikyti vaikui liesti ir nešioti.

Spalvų pasirinkimas:

- Šią kūrinų grupę sieja natūralūs, pasteliniai tonai, kurie perteikia jaukumo ir saugumo nuotaiką, o kiekviename darbe išskirtinis akcentas – ryškus elementas (auksinis dangtelis, violetiniai plaukai, viena akis) – veikia kaip simbolinis dėmesio centras. Auksinė spalva tradiciškai siejama su verte, svarba ir prestižu (Malchiodi, 2012). Auksinis dangtelis gali reikšti suvokimą, kad vidinis turinys yra vertingas ir saugotinas.

- Bokštelio natūralūs rudi, žemiški atspalviai siejami su stabilumu ir įsižeminimu – jie sukuria ramų emocinį foną (Hinz, 2009).

- Tekstilinėje lėlėje dominuoja švelnūs tonai, tačiau viena raina ir blizgi akis suteikia stiprų kontrastą – tai gali būti interpretuojama kaip simbolinis poreikio būti matomam ženklas ar net emocinis pažeidžiamumas. Apskritai, spalvų pasirinkimas šioje grupėje atspindi harmoningą kūrybinę raišką, kurioje šiluma ir natūralumas derinami su individualizuotais, dėmesį traukiančiais akcentais.

Objektų vaizdavimas:

- Dėžutė, kaip objektas dailės terapijoje, simbolizuoja saugumą, slaptumą ir asmeninę erdvę. Ji veikia kaip uždara struktūra, kurioje vaikai gali paslėpti „lobius“, dažnai reiškiančius svarbius jausmus ar prisiminimus, kuriuos jie nori apsaugoti. Karoliukas uždėtas ant dėžutės viršaus, gali tapti žvilgsnio centru, atspindinčiu svarbiausią vaiko emocinį aspektą ar vertybę. Tyrimai rodo, kad simbolinės reikšmės aktyvavimas iš dalies priklauso nuo žiūrovo lūkesčių ir kūrybinės veiklos, o tai gali parodyti, ką vaikas suvokia kaip svarbiausia ar vertingiausia savo emociniame pasaulyje (Iosifyan & Wolfe, 2024). Šis uždarumas dėžutėje tarsi pabrėžia saugios erdvės svarbą vaikams tyrinėjant savo patirtis ir emocijas be išorinio vertinimo.

- Bokštas, sukonstruotas iš įvairių medžiagų, galėtų būti traktuojamas kaip simbolinė augimo, siekių ir savęs pažinimo kelio išraiška. Jo vertikali struktūra tarsi sufleruoja apie galimus vaiko siekius ar raidos eigą, kur kiekvienas sluoksnis gali būti suvokiamas kaip potenciali užuomina į asmeninius pasiekimus ar įveiktus iššūkius. Paslėptas karoliukas bokšto viduje galėtų simbolizuoti neišreikštą potencialą ar tapatybės aspektus, kurie dar gali būti neatskleisti arba išgyvenami vidinėje erdvėje. Tokia interpretacija siejasi su nuolatiniu vystymosi procesu, kuriame vaikai per kūrybinę veiklą iš dalies atskleidžia savo vidinius resursus ir savybes (Mpako, 2022). Bokšto struktūra šiuo atveju galėtų būti suprantama kaip metaforinė užuomina į vaiko vidinę architektūrą – tarsi pagrįsta, bet siekianti aukštesnių tikslų.

- Lėlės dailės terapijoje yra ypač paveikios, nes dažnai simbolizuoja save arba tarpasmeninius ryšius. Tokios detalės kaip viena akis gali būti siejamos su emociniu jautrumu arba vidinės pilnatvės stoka, kurią patiria vaikas (Shand, 2024). Lėlės kūrimas suteikia vaikui galimybę apdoroti emocijas, santykius ir traumas (Stace, 2014).

Tyrėjos/dailės terapeutės T1 6-os grupės kūrinių interpretacija:

Ši T1 sukurtų objektų grupė – dėžutė su auksiniu dangteliu, bokštelis ir lėlė – sudaro simboliškai turtingą visumą, kurią galima interpretuoti kaip vaiko vidinio pasaulio vaizdinį, susijusį su savivertės tema.

Dėžutė su auksiniu dangteliu ir centriniu karoliuku vizualiai primena lobio skrynelę ar relikviją, o auksinis dangtelis galimai pabrėžia vidinio turinio vertę ir būtinybę ją saugoti. Dėžutės centre esantis karoliukas tampa vizualiu dėmesio centru, pabrėždamas vidinio turinio ypatingumą, tarsi kviesdamas pastebėti, kad vaiko emocinis pasaulis yra nepaprastas ir vertingas. Vaikas, turintis disleksiją, dažnai susiduria su išoriniu vertinimu, kur jo pastangos ne visada įvertinamos, tad toks kūrinys gali būti kaip atsakas – bandymas pamatyti ir parodyti savo „brangakmenį“ viduje. Pagal Jungo teoriją, mandalos ar centriniai simboliai atspindi psichologinį Aš ir asmenybės vienovę – dėžutė, kaip struktūruota, koncentruota forma, su centru, atitinka šį archetipinį modelį (Jung, 1964). Ji galėtų būti matoma kaip vaiko psichikos mandala, liudijanti apie siekį atrasti vidinę pusiausvyrą ir asmeninę vertę.

Bokštelis – vertikali struktūra – gali būti interpretuojama kaip savęs stiprinimo, augimo arba „kylimo aukštyrų“ simbolis. Šis kūrinys atrodo trapus, bet tuo pačiu tvirtas – tarsi vaiko pastanga atsitiesti, kilti virš savo sunkumų, statyti save sluoksnis po sluoksnio. Tai gali būti metafora pastangoms susiformuoti tvirtą tapatybę, nepaisant mokymosi sunkumų. Bokštelis vizualiai išreiškia savivertės statybos procesą: iš išorės gali būti neaukštas ar netobulas, bet simboliškai – reikšmingas, nes reiškia kryptingą augimą.

Lėlė su viena akimi susisieja su pažeidžiamumu ir kartu unikalumu. Galbūt ši akis yra žvilgsnis į vidų – į save, į savo pasaulį, kuriame yra daug nepasakytų jausmų. Galbūt tai lėlė, kuri mato tik viena kryptimi – gal į praeitį, gal į vidų, o ne į išorės pasaulį, kuris dažnai kelia iššūkių. Tai simbolis, kuris gali perteikti savęs suvokimo ribotumą ar jautrumą – vaikas, turintis disleksiją, gali jaustis „kitoks“, dalinai matomas arba tik dalinai matantis save tokiu, koks yra iš tiesų. Tokiu būdu ši lėlė tampa ne žaislu, o emociniu simboliu – ne ideali, bet autentiška, turinti savo istoriją ir žaizdą, kurią verta priimti.

Ši kūrinių grupė atrodo kaip jautrus ir daugiasluoksnis vidinio pasaulio žemėlapis. Ji atspindi ne tik vidinius resursus (brangakmenį dėžutėje), bet ir augimo kelią (bokštelį) bei

pažeidžiamą, bet svarbią savasties dalį (lėlę). Terapijoje tokie simboliai leidžia vaikui ne tik kurti, bet ir būti matomam – visapusiškai, ne tik per akademinių pasiekimų prizmę.

Apibendrinant šią trimatės kūrybos grupę, galime įžvelgti, kad dailės terapija prisideda prie vaiko savivertės stiprinimo per kūrybinį procesą: dėžutė su auksiniu dangčiu ir centriniu karoliuku simbolizuoja vidinės vertės atradimą ir saugojimą, bokštelis atspindi savęs stiprinimo ir augimo siekį, o lėlė su asimetriškais bruožais perteikia autentišką pažeidžiamumą ir unikalumą. Įvairių medžiagų ir simbolinių sprendimų naudojimas leidžia vaikui tyrinėti savo vidinį pasaulį, pripažinti bei parodyti savo svarbiausias savybes ir jausmus. Šie kūriniai atspindi ne tik bandymą išreikšti vidinį turinį, bet ir sąmoningesnį savęs vertinimą bei gebėjimą įžvelgti savo išskirtinumą, stiprybes ir jautrumą. Taip dailės terapija tampa saugia erdve, kurioje vaikas, nepaisant patiriamų sunkumų, gali simboliškai „statyti“ ir priimti savo savivertę – nuo paslėptų vidinių brangenų iki drąsos augti ir būti matomam savo autentiškame unikalume.

Tiriamąo T2 piešinių turinio analizė

Anamnezė

Tyrimo dalyvė T2 – 11 metų mergaitė, lankanti disleksijai draugišką mokyklą nuo pradinių klasių. Pedagoginės psichologinės tarnybos (PPT) pateikta diagnozė – kompleksinis rašymo, skaitymo ir mokymosi sutrikimas, susijęs su žemesniu intelekto lygiu. Pastebimas ryškus sunkumas išlaikyti akademinę informaciją atmintyje, ypač matematikoje bei loginio mąstymo užduotyse. Nors supratimui ir informacijos įsisavinimui dažnai reikia daug kartojimo, pasikartojus geba atlikti užduotis sėkmingai.

Mokytojų apibūdinama kaip ekstravertė, labai aktyvi, kūrybinga, itin mėgstanti sceninę raišką – dainavimą, šokį, vaidybą. Teatro pamokose siekia pagrindinių vaidmenų, noriai dalyvauja įvairiuose būreliuose. Ji trokšta dėmesio, dažnai kalba garsiai ir ne visada tinkamu metu – tai interpretuojama kaip pastanga būti išgirstai ir pastebėtai. Toks elgesys gali būti siejamas su nuolat patiriamu konkurencijos jausmu šeimoje, kurį lemia brolio, pasižyminčio stipriais akademineis pasiekimais, buvimas. Ši situacija galimai neigiamai veikia mergaitės savęs vertinimą ir skatina kompensacinio elgesio formavimąsi. Jos savivertė pedagogų vertinama kaip pakankamai aukšta, tačiau pasireiškianti per išorinį aktyvumą, norą būti matoma bei pripažinta.

Tiriant mergaitės savivertę taikant M. Rosenbergo savivertės skalę (Rosenberg, 1965), prieš dailės terapijos intervenciją buvo gautas 24 balų rezultatas iš 30 galimų, o po dailės terapijos nepakito.

Tyrėjo pastebėjimai apie tyrimo dalyvį T2:

Mergaitė nuo pat pirmųjų susitikimų pasižymėjo dideliu aktyvumu, emociingumu ir stipriu poreikiu būti pastebėta. Užsiėmimų metu ji dažnai kalbėdavo garsiai, spontaniškai, kartais be aiškos struktūros, nuolat reikalavo dėmesio.

Kūrybinėje veikloje mergaitė rinkosi ekspresyvas, sensorines priemones – intensyviai naudojo guašą, pieštukus, tekstilę, karoliukus. Jos darbai dažnai neturėjo aiškos struktūros, labiau impulsyvūs, kartais nebaigti. Tokia ekspresija atitiko jos bendrą elgesio modelį ir galėjo atspindėti vidinį nepastovumą, kintančias nuotaikas bei fragmentuotą emocinį lauką. Nepaisant šios chaotiškos raiškos, ji visuomet stengėsi parodyti savo kūrinius, laukė komentaro – tai liudija stiprų poreikį būti įvertintai, pastebėtai ir priimtai.

Užsiėmimų metu ne kartą užsiminė, kad „nemoka piešti“, ir kartu pabrėždavo, kad jos brolis „labai gerai piešia“ ir apskritai „viską moka gerai“. Šie komentarai atskleidžia polinkį lyginti save su kitais, kuris gali turėti reikšmingos įtakos savivertės formavimuisi, ypač kai vaikas pradeda tapatintis su žemesnių gebėjimų ar „nesugebėjimo“ vaidmeniu šeimos kontekste. Tokie palyginimai neretai kuria neadekvatumo jausmą, o meninė veikla tampa ne saviraiškos, bet vertinimo grėsme (Branden, 1995).

Tiriamąjo T2 piešinių turinio analizė

Remiantis atlikta dailės terapijos sesijų metu sukurtų kūrinių turinio analize, tiriamąjo kūriniai buvo sugrupuoti į šešias temines grupes pagal pasikartojančius formaliuosius elementus. Didžiausias grupės („kintančio oro grupė“, „chaoso grupė“) sudarytos iš 4 kūrinių, nuo kurių ir pradedama analizė.

1.Kintančio oro grupė

pav. 26, „Aš kaip augalas“

pav. 25 „Laisvas piešinys“

pav. 27 „Žmogus, namas, medis“

pav. 28 „Žmogus, namas, medis“

Oras, kaip viena iš gamtos sudedamųjų dalių, piešiniuose dažnai tampa emocinės savijautos metafora – saulė, debesys, lietus ar audros vaizduojami ne tiek realistiškai, kiek simboliškai. Pasak Malchiodi (1998, 2012) dailės terapijoje klimato elementai vaikų kūriniuose atspindi jų emocinę savijautą, saugumo arba nerimo būsenas, o taip pat ir jų požiūrį į aplinką.

Kintantis oras piešiniuose gali būti suprantamas kaip ženklas apie vaiko vidinę kintamą emocinę dinamiką, nuotaikų nepastovumą, sunkumus reguliuojant emocijas. Pvz., piešiniai, kuriuose vieną kartą vaizduojama saulėta diena, kitą – tamsus dangus ar lietus, gali rodyti vaiką, kuris išgyvena vidinių būsenų kaitą, pereina iš optimizmo į liūdesį ar nerimą. Rubin, (2005) pabrėžia, kad pasikartojantys klimato motyvai leidžia terapeutui stebėti ne tik emocinę iškrovą, bet ir tolesnę vaiko raiškos raidą.

Kompozicija:

- Visuose šios grupės piešiniuose išryškėja horizontali žemės linija arba plokštuma, vizualiai padalijanti lapą į žemutinę (kalva, kraštovaizdis, namas) ir viršutinę (dangus, oras) dalis. Tokia struktūra atitinka tipinį vaikų peizažo komponavimo modelį, būdingą schematinio (o kai kuriais atvejais – galbūt net ir ikischematinio, pvz., pagaliukinių žmonių) periodo bruožams (Lowenfeld & Brittain, 1987).

- Šios piešinių grupės kompozicijos liudija apie siekį struktūruoti pasaulį per vizualinį aiškumą, bet kartu ir emocinio turinio perkrovą, kuri atsiskleidžia per dangaus, oro ir spalvų elementų dominavimą viršutinėje piešinio dalyje – tai būdinga Expressive Therapies Continuum simbolinio–afektyvinio lygmens raiškai (Hinz, 2009).

Dailės priemonės:

- Šioje keturių piešinių grupėje naudotos dailės priemonės atspindi skirtingus ETC modelio raiškos lygius (Hinz, 2009) Du darbai atlikti šlapiais dažais (akvarele ir guašu),

leidžiančiais laisvai reikšti emocijas ir nuotaikų kaitą vizualinio-afektyvinio lygmens rėmuose – tai atsiskleidžia per tekančius potėpius, spalvinius perėjimus ir atmosferinius motyvus (saulė, lietus).

- Vienas piešinys atliktas aliejinėmis kreidelėmis, pasižyminčiomis stipriu kinestetiniu krūviu – intensyvūs judesiai, storas dengimas rodo afekto iškrovą. Ketvirtasis darbas pieštas spalvotais pieštukais, kurių kontroliuojamas pobūdis rodo pereinamąjį momentą tarp perceptinio ir kognityvinio lygmens.

- Priemonių įvairovė leidžia vaikui varijuoti tarp kontrolės ir spontaniškumo, struktūros ir ekspresijos, o tai svarbu siekiant emocinės pusiausvyros ir savivertės stiprinimo.

Popieriaus formatas ir nupieštų objektų dydis:

- Visi keturi darbai atlikti ant A3 formato lapo, kuris, pasak (Malchiodi, 2012), suteikia vaikui daugiau fizinės ir simbolinės erdvės saviraiškai bei leidžia geriau stebėti jo gebėjimą organizuoti vaizdinę erdvę. Didelis formatas skatina plačius judesius, todėl siejasi su kinestetiniu-emociniu ETC modelio lygmeniu (Hinz, 2009) ypač jei piešimo metu spaudžiama stipriai arba judesiai laisvi.

- Objektų dydis daugelyje darbų išlieka dominuojantis, užimantis reikšmingą dalį lapo – tai ypač akivaizdu pirmame piešinyje, kur gėlė įkomponuota centriniu vertikaliu akcentu, o trečiame – masyvus tamsus pastatas išsiplečia iki kraštų. Toks didelio mastelio motyvų vaizdavimas atspindi jų emocinę svarbą vaikui, bandymą išreikšti intensyvius jausmus ar siekį būti matomu (Koppitz, 1968).

- Vaiko amžius leidžia tikėtis perėjimo į realizmo etapą pagal (Lowenfeld ir Brittain, (1987) teoriją, tačiau darbuose vyrauja schematinis (galbūt net ikischematinis – pvz., „pagaliukiniai“ žmonės) vaizdavimo stilius, kas gali rodyti ne tik kognityvinės raidos išsūkį, bet ir savivertės ar kūrybinio pasitikėjimo stoką.

Spalvų pasirinkimas:

Spalvos šiuose darbuose parinktos kontrastingai ir ekspresyviai, daug kur dominuoja sodrūs mėlyni, geltoni, žali bei tamsūs tonai, kas leidžia manyti apie vaiko aktyvų emocinį įsitraukimą į kūrybinį procesą. Remiantis Expressive Therapies Continuum modeliu (Hinz, 2009) spalvų intensyvumas ir paskirstymas kai kuriais atvejais rodo afektyvų-kinestetinį lygmenį – ypač darbams, atliktiems guašu ar aliejinėmis kreidelėmis, kur spalva dengia plačiai ir energingai.

Objektų vaizdavimas :

- Vaizduojami objektai (gėlė, žmogus, namas, medis, paukščiai, saulė, debesys) yra atpažįstami, tačiau schematizuoti, o kai kur – itin supaprastinti. Tokia stilistika būdinga schematiniam arba net ikischematiniam piešinio raidos etapui, nors mergaitei yra 11 metų. Tai leidžia daryti prielaidą apie galimą piešinio raidos sulėtėjimą, susijusį su specifiniais mokymosi sunkumais (Lowenfeld & Brittain, 1987).

- „Žmogus, namas, medis“ darbuose žmogaus figūra vaizduojama „pagaliukine“ forma (pvz., aliejinių kreidelių piešinyje), o tai rodo labai minimalią žmogaus vaizdavimo schemą, būdingą jaunesniam amžiui. Gėlės, namai vaizduojami centrinėje kompozicijos dalyje, paryškinant jų emocinę reikšmę, o paukščiai piešiami stilizuotai – kaip pasikartojantis V formos motyvas, kuris nurodo į simbolinį perteikimo lygmenį.

- Remiantis ETC (Hinz, 2009), šie vaizdavimo būdai atitinka simbolinį-perceptinį raiškos lygmenį – objektai turi aiškias formas, bet kartu perteikia vidinius išgyvenimus. Tokie stilizuoti motyvai (paukščiai, debesys) gali būti suprantami kaip emocinės būsenos ar vidinės patirties metaforos, ypač kai objektų stilistika kinta priklausomai nuo nuotaikos. Šie piešiniai leidžia suprasti, kaip vaikas, turintis specifinių mokymosi sutrikimų, savitai interpretuoja pasaulį, derindamas schematinį mąstymą su emocine simbolika.

Lapo užpildymas ir fonas:

Šios grupės piešiniuose fono ir lapo užpildymas labai įvairus: vienuose darbuose (su šlapiais dažais) fonas suskirstytas į dangaus ir žemės zonas, tačiau palikta nemažai neužpildytų vietų, o spalvos dengtos netolygiai, potėpiaais. Piešiniuose, atliktuose pieštukais ir aliejinėmis kreidelėmis, fonas užpildytas tolygiau – viename jis vientisai mėlynas, kitame viršutinę dalį aktyviai užima debesys ir „V“ formos paukščiai. Tai rodo pastangas vaizduoti objektus aplinkoje, o ne izoliuoti juos nuo erdvės, bei siekį kurti dinamišką kompoziciją.

Toks fono užpildymas būdingas pereinamajam laikotarpiui tarp schematinio ir realizmo etapų (Lowenfeld & Brittain, 1987), kai vaikas siekia perteikti visuminį vaizdą, tačiau vis dar pasitelkia supaprastintus sprendimus. Fone vaizduojami elementai – dangus, žolė, lietaus ženklai ir debesys – įgauna simbolinį emocinį krūvį ir aktyviai perteikia nuotaikų kaitą, o ne tik papildo aplinką. Pagal Expressive Therapies Continuum modelį (Hinz, 2009), toks fonas atspindi perceptinį ir emocinį raiškos lygmenį: vaikas per spalvų intensyvumą ir motyvų pasikartojimą išreiškia ne tik vaizdinę, bet ir vidinę būseną, ypač kai žodinė saviraiška yra ribota dėl specifinių mokymosi sutrikimų.

Tyrėjos/dailės terapeutės T2 1-os grupės piešinių interpretacija:

Ši piešinių grupė, pavadinta „oro kaitos grupe“ atspindi mergaitės emocinės būsenos kaitą – nuotaikos dažnai keitėsi ne tik tarp skirtingų užsiėmimų, bet ir jų metu, kartais net kelis kartus per vieną sesiją, kas gali būti siejama su emociniu jautrumu ir savireguliacijos sunkumais.

Keturi piešiniai, kuriuose fone matomas skirtingas oras – lietus, saulė, paukščių pilnas dangus ar tamsi audros atmosfera – tampa metafora vidiniam emociniam klimatui. Kaip pastebi Malchiodi (1998), foniniai elementai piešiniuose neretai atspindi vaikų psichologinę būseną, o oro motyvai – emocines permainas ar net vidinį chaotiškumą.

Tiriamosios nupieštų objektų stilistika primena schematinio (apie 7–9 m.) ar net ikischematicinio etapo bruožus – figūros supaprastintos, proporcijos netikslios, objektai pakrypę ar tarsi pakibę ore (Lowenfeld & Brittain, 1987). Tai aiškiai rodo atotrūkį nuo realizmo periodo, kuris būdingas jos amžiaus vaikui. Tokį raidos sulėtėjimą būtų galima sieti su specifiniais mokymosi sutrikimais, emociniu nesaugumu ar žemu pasitikėjimu savo gebėjimais.

Apibendrinant „Oro kaitos“ piešinių grupės analizę, galima teigti, kad kūrybiniame procese atsiskleidžia ir savivertės svyravimai. Piešiniuose dominuoja schematinis, supaprastintas vaizdavimas, dažnai išryškėja emocinė įtampa, vidinių būsenų nepastovumas, pasireiškia tiek didesnio pasitikėjimo, tiek neužtikrintumo ženklai. Spalvų ir motyvų įvairovė liudija vaiko gebėjimą eksperimentuoti ir ieškoti išraiškos, tačiau kartu išlieka fragmentiškas erdvės valdymas. Dailės terapijos metu savivertės pokyčiai pasireiškia nevienareikšmiškai – tarp saviraiškos laisvėjimo ir išliekančių emocinių bei kūrybinių iššūkių.

2. Chaoso grupė

pav. 30 „Mano svajonių pasaulis“

pav. 29 „Laisvas piešinys“

pav. 31 „Mano vardas“

pav. 32 „Mandala“

Kompozicija:

- Šios piešinių grupės kompozicijoms būdingas vizualinis neorganizuotumas, fragmentiškumas ir intensyvi emocinė išraiška, kas gali atspindėti vidinį chaosą, emocinį perkrovimą ar išorinį neramumą. Pirmasis piešinys alsuoja nekontroliuojama energija – spalvotos linijos skrieja kaip strėlės, kerta viena kitą įvairiomis kryptimis, sukuria dinamišką, bet nevaldomą erdvinį lauką. Tokia vaizdavimo maniera priskirtina ekspresyviai lygmeniui pagal ETC modelį (Hinz, 2009), kai vyrauja emocinė išraiška per judesį ir spalvą, mažai orientuojantis į struktūrą ar simbolinį turinį.
- „Laisvame piešinyje“ dominuoja rudos spalvos masyvas, kurio forma primena besisukantį sūkurį, o spalvos asociacijos – su ekskrementais – būdingos vaikų amžiaus tarpsnio humorui ir socialinių tabu tyrinėjimui (Lowenfeld & Brittain, 1987).
- Trečiajame darbe – vardo užrašyme – raidės išdėstytos netolygiai, kai kurios vos įskaitomos, o dalis teksto netelpa į lapą. Tokia fragmentuota kompozicija gali rodyti planavimo sunkumus, ribinę kontrolės ir ekspresijos įtampą, taip pat galimus dėmesio ar erdvinio suvokimo iššūkius (Kramer & Gardiner, 1971).
- Ketvirtajame darbe – mandalos kūrime – išryškėja bandymas struktūruoti chaosą. Objektai klijuojami asimetriškai, dalis mandalos neužbaigta. Tai gali būti traktuojama kaip kova tarp vidinio poreikio tvarkai ir stipraus vidinio chaoso, kas dažnai pasireiškia vaikams su emociniu disbalansu ar savireguliacijos sunkumais (Malchiodi, 2012).
- Visa grupė rodo perėjimą tarp jutiminio–afektyvaus ir ekspresinio–adaptyvaus lygmens ETC skalėje, o kompozicijos fragmentiškumas ir nepilnai integruoti vizualiniai elementai atspindi ne tiek amžiaus tarpsniui būdingą, kiek individualų savireguliacijos ir emocinio turinio apdorojimo sunkumų paveiktą meninį elgesį.

Dailės priemonės:

- Chaoso kūrinių grupei naudotos įvairios priemonės – spalvoti pieštukai, guašas ir mišrių technikų medžiagos (tekstilė, siūlai, karoliukai). Spalvoti pieštukai dažniausiai siejami su struktūra, planavimu, tačiau šiuose darbuose jie naudoti impulsyviai, intensyviai braukiant, sluoksniuojant, o ne kuriant smulkias detales. Tokia ekspresija leidžia manyti, kad pieštukai pasirinkti ne dėl precizikos, o dėl galimybės fiziškai įsitraukti į veiksmą – spausti, brėžti, išsikrauti (Loreskär & Binder, 2024; Wu & Chung, 2023c).
- Guašas šioje grupėje naudojamas ekspresyviai, storais potėpiaais. Ši tankios konsistencijos, bet skystai tepama priemonė siejama su sensoriniu patyrimu ir afektyvia raiška – ji leidžia vaikui veikti spontaniškai, mažiau planuojant, leidžiant emocijoms reikštis per tiesioginį

kontaktą su medžiaga (Ely et al., 2017). Guašas dažnai traukia vaikus dėl galimybės „pasiterlioti“, eksperimentuoti be aiškaus rezultato.

- Mišrių technikų darbe (mandalos kūrinys) naudoti karoliukai, tekstilė, siūlai, folija. Šios medžiagos yra taktiliškai aktyvios, o jų pasirinkimas rodo sensorinį, eksperimentinį lygmenį (ETC modelis). Kūrinys nebaigtas, tačiau rodo bandymą jungti įvairias faktūras ir medžiagas, kurių pasirinkimas pagrįstas jutiminiu patyrimu, o ne estetika ar struktūra.
- Tokie priemonių pasirinkimai leidžia manyti, kad vaikas per dailės procesą bandė reguliuoti vidinį chaosą ne per simbolinę struktūrą, o per sensorinį išgyvenimą ir fizinį veiksmą – „daryti“ svarbiau nei „vaizduoti“.

Popieriaus formatas ir nupieštų objektų dydis:

- Visi grupės darbai, išskyrus mandalą, buvo atlikti ant A3 formato popieriaus, suteikiančio pakankamai vietos laisvai ir ekspresyviai raiškai. Didesnis formatas dažnai skatina vaikus aktyviau naudoti gestinį judesį, įtraukiant visą ranką ir net kūno viršutinę dalį (Malchiodi, 2012). Toks pasirinkimas ypač tinkamas vaikams, esantiems sensoriniame ar afektyviame ETC modelio lygmenyje (Hinz, 2009), nes leidžia tyrinėti emocijas per plačius potėpius ar intensyvų spalvinimą.
- Piešiniuose matyti, kad objektų ribos yra neryškios arba visai neegzistuoja – linijos ir spalviniai plotai apima visą lapo erdvę be aiškos struktūros. Tai rodo stiprų emocinį įsitraukimą, spontaniškumą ir ekspresyvų veikimą. Anot Lowenfeld, (1987), nors 11 metų vaikai įprastai turėtų būti scheminėje ar pereinamojoje realizmo stadijoje, šiuose darbuose vyrauja ankstesnė, ekspresinė piešinio organizacija, kuri būdinga jausminiam išsikrovimui ar sunkumams kognityviai organizuoti vaizdinį lauką.
- Kūrinyje „mandala“ – naudota iš anksto pateikta apibrėžta forma (kartoninis skritulys), kuri savaime siūlo struktūrą ir ribas. Nepaisant to, kūrinys nebaigtas, o elementai suklijuoti tik viename puslankio segmente, o kitoje pusėje palikta tuščia. Tai gali atspindėti sunkumus išlaikyti dėmesį ar pabaigti struktūruotą veiklą, kas kartais būdinga vaikams, veikiantiems afektyviame ar sensoriniame lygmenyje (Hinz, 2009).

Spalvų pasirinkimas:

- Kūrinių spalvinėje raiškoje dominuoja plati gama – nuo šiltų iki šaltų atspalvių. Laisvo piešimo darbe vyrauja rudos spalvos motyvas, perteiktas tirštais, ekspresyviais potėpiais, o kituose darbuose spalvos maišomos ir sluoksniuojamos eklektiškai, kas sustiprina dinamišką ir

fragmentišką emocinį foną. Ruda spalva piešinyje gali būti siejama tiek su saugumo poreikiu, tiek su užslėptu emociniu sunkumu ar pykčiu (Mazlum & Mazlum, 2019).

- Kūriny su vaiko vardu išsiskiria atsitiktiniu, tarsi neapgalvotu spalvų pasirinkimu bei silpnu spaudimu, kas gali atspindėti emocinį svyravimą ar pasyvų požiūrį į savęs vaizdavimą.
- Mandalos darbe spalvos ir medžiagos naudojamos selektyviai ir nevienodai: viena kompozicijos dalis intensyviai dekoruota, kita likusi tuščia, o tai leidžia numanyti apie vidinį chaotiškumą ir sunkumus integruoti patirtį į vientisą struktūrą (Hinz, 2009).

Objektų vaizdavimas :

- Šioje kūrinių grupėje objektai arba visai neatpažįstami, arba vaizduojami fragmentiškai, kas neatitinka 11 metų vaikui įprasto realizmo raidos etapo (Lowenfeld & Brittain, 1987). Pirmajame piešinyje vyrauja ekspresyvūs, įvairiakrypčiai, nesistemiški pieštuko štrichai, kas atspindi veikimą sensoriniame–afektyviame lygmenyje (Hinz, 2009), kai pirmenybė teikiama emocijų iškrovai, o ne struktūruotai vaizdinei raiškai.
- „Laisvo piešinio“ darbe gausu sukurtas rudų potėpių masyvas neturi aiškios formos – jis gali simbolizuoti emocinį uždaramą, sunkiai verbalizuojamas būsenas ar net regresiją. Objekto vaizdas nėra identifikuojamas – jis neturi nei kontūrų, nei detalių. Vienas galimų interpretacinių variantų – tai gali būti nesąmoningas vidinio svorio, neapibrėžtos emocinės būsenos arba net pyktį ar pasibjaurėjimą simbolizuojantis vaizdas. Kadangi vaikai šiame amžiuje jau geba kurti aiškias figūras, šis neartikuliuotas „objektas“ gali reikšti emocinį perkrovimą ar regresiją į ankstesnį piešimo vystymosi etapą (Lowenfeld & Brittain, 1987; Malchiodi, 2012).
- Kūrinio „Mano vardas“ kompozicijoje vardas užrašytas nevienodu šriftu, o raidės skiriasi dydžiu ir išsidėstymu. Toks netolygus vardinis vaizdavimas gali signalizuoti vaiko pastangas įtvirtinti savo tapatybę ar pažymėti buvimą, tačiau kartu atskleidžia nenuoseklų savęs suvokimą. Tuo tarpu nebaigtoje mandaloje objektai sugrupuoti tik viename krašte, o kita pusė likusi tuščia, kas gali rodyti energijos stoką, dėmesio išlaikymo ar struktūros kūrimo sunkumus.

Lapo užpildymas ir fonas:

- Kūrinių fonai, nors ir vizualiai ryškūs, dažniausiai dengti fragmentiškai, ne vientisai, kas gali atspindėti spontanišką emocinę raišką, neatitinkančią šio amžiaus vaikams būdingos scheminės ar realistiškos kompozicijos (Lowenfeld & Brittain, 1987). Pirmame darbe spalvų sluoksniai susilieja chaotiškai, be aiškios kompozicinės struktūros, o kitame gauso potėpiai pasiskirstę intensyviai tik centrinėje dalyje, paliekant neapdorotą foną.
- Pagal ETC modelį, toks erdvės užpildymas rodo sensorinio-afektyvaus lygmens dominavimą – vaikas labiau veikia per pojūčius, nei sąmoningą planavimą (Hinz, 2009). Kartu tai

gali rodyti vidinį disbalansą tarp impulsyvumo ir kontrolės poreikio. Tuščios erdvės arba fragmentiškai užpildytas fonas, kaip pastebi Koppitz, (1968), gali simbolizuoti emocinį atsitraukimą ar neapibrėžtumą. Pradėta, bet nebaigta mandala taip pat gali būti ženklas apie sunkumus palaikant struktūrą ar dėmesį, kas šiuo atveju dera su kitais kūrybos požymiais.

Tyrėjos/dailės terapeutės T2 2-os grupės piešinių interpretacija:

Analizuojant šiuos 11 metų mergaitės kūrinius, priklausančius „chaoso grupei“, ryškėja emocinio pertekiaus ir vidinio chaoso tema. Kūryboje atsispindi tai, kas buvo pastebima ir terapijos metu – mergaitė dažnai atsinešdavo daugybę minčių ir jausmų, kalbėdavo be sustojimo, ieškodavo dėmesio, kartais nebaigdavo užduočių, vidury užsiėmimo išeidavo. Tokį elgesio modelį atspindi ir jos darbai – fragmentiški, ekspresyvūs, dažnai nebaigti, su minimalia struktūra.

Piešiniai liudija apie nestabilų emocinį foną ir dar nesusiformavusią vidinę struktūrą. Neužbaigtas vardas, ruda dėmė, spalvų bei formų chaosas – visa tai tarsi iššūkis riboms, noras būti matomai, bet nesugebėjimas išbūti procese. Savivertė čia pasirodo kaip dinamiška, dar besiformuojanti – kupina poreikio būti pastebėti ir priimtai, bet kartu stokojanti stabilumo. Dailės terapijos požiūriu, tai jautrūs darbai, kuriuose ne taisyklės, o emocijos diktuoja ritmą – ir būtent tai leidžia pažvelgti į vaiką giliau nei per paviršinę formą.

Apibendrinant „chaoso grupės“ piešinių analizę, matyti, kad kūrybiniame procese savivertės raiška yra nestabili ir nevienalytė. Vaiko darbuose dominuoja ekspresyvūs, fragmentiški ir dažnai nebaigti motyvai, atsiskleidžia vidinio chaoso, emocinio intensyvumo bei sunkumų savireguliacijoje ženklai. Kūryboje vyrauja spontaniška, jutiminė raiška, o bandymai struktūruoti ar užbaigti kūrinius dažnai lieka neįgyvendinti. Tai gali rodyti, kad šiuo periodu mergaitei savivertė dar tik formuojasi – ji kupina prieštaravimų: iš vienos pusės juntamas noras būti matomai ir svarbiai, iš kitos – išlieka sunkumai išlaikant dėmesį, savikontrolę bei nuoseklumą. Toks kūrybinis elgesys dailės terapijos kontekste atskleidžia vaiko savivertės dinamiškumą, nestabilumą ir didelį emocinį jautrumą.

3. Žmonių grupė

Žmogaus figūros vaizdavimas dailės terapijoje laikomas svarbia savasties išraiškos forma, leidžiančia perteikti emocinę patirtį ir vidinį pasaulį. Pasak Expressive Therapies Continuum (ETC) modelio, tai procesas, apimantis kognityvinius bei simbolinius raiškos lygius – vaikas ne tik atkuria regėtą formą, bet ir įprasmina ją per asmeninius išgyvenimus bei tapatybės konstravimą (Hinz, 2009). Žmogaus figūros vaizdavimas vaikų piešiniuose, ypač tų, kurie turi mokymosi sutrikimų, atskleidžia svarbių įžvalgų apie jų emocinį pasaulį ir pažintinius gebėjimus.

pav. 33 „Žmogus , namas, medis“

pav. 34 „Žmogus, namas, medis“

Kompozicija:

- Abu piešiniai pasižymi horizontalia, tačiau nestabilia kompozicija. Pirmajame darbe vyrauja uždara, tanki struktūra – didelis pastatas dominuoja kompozicijoje, o žmonių figūros nupieštos šone, ne centre, viena šalia kitos, tarsi „susigrūdusios“. Toks glaudus žmonių figūrų išdėstymas gali rodyti emocinį ar socialinį artumą, poreikį būti su kitais, neatsiskirti. Kita vertus, tai taip pat gali reikšti priklausomybę nuo struktūros ar aplinkinių – grupė neturi savarankiškos padėties kompozicijoje. Antrame piešinyje – atvira, bet pasvirusi kompozicija, kur žmogaus figūra atrodo netvirtai įkomponuota aplinkoje, tarsi „įterpta“, bet neįtvirtinta. .
- Remiantis piešinio raidos etapais (Lowenfeld & Brittain, 1987) šiuose piešiniuose galima įžvelgti ne tik schematinio, bet net ir ikischematinio etapo bruožų, būdingų ikimokyklinio amžiaus vaikams.
- Kompozicinė figūrų padėtis, ypač pasvirimas ir erdvinis netikslumas, gali būti interpretuojami kaip kognityvinio-perceptinio lygmens fragmentiškumas, kai vaikas stengiasi perteikti simbolinę prasmę, bet vis dar stokoja formalios struktūros (Hinz, 2009).

Dailės priemonės:

- Piešiniai piešti spalvotais pieštukais ir aliejinėmis kreidelėmis. Spalvoti pieštukai įprastai siejami su preciziškumu ir kontrole, tačiau šiuo atveju dominavo piešimo ekspresyvi išraiška – pieštukai naudoti ne smulkiam kontūravimui, bet intensyviai, spaudžiant, štrichuojant paviršių. Tai rodo labiau kinestetinį nei kognityvinį raiškos lygį, kas pagal Expressive Therapies Continuum (Hinz, 2009) gali būti susiję su emocinio krūvio išreiškimu per aktyvų judesį.“

- Antras piešinys atliktas aliejinėmis kreidelėmis, kurios čia naudotos itin ekspresyviai – spaudžiant, tankiai dengiant spalvą ir atliekant staigius, plačius judesius. Tokia technika rodo ne tik fizinį įsitraukimą, bet ir stiprų emocinį krūvį, perteikiamą per spalvinį lauką ir linijų kryptį. Aliejinių kreidelių faktūra leidžia pasiekti sodrius, vientisus tonus, kurie šiame darbe kuria intensyvų foninį sluoksnį (ypač mėlyname fone).

Popieriaus formatas ir nupieštų objektų dydis:

- Abu piešiniai atlikti ant A3 formato popieriaus, suteikiančio pakankamai erdvės ekspresijai. Didesni formatai dažnai siejami su labiau pasitikinčiu savimi elgesiu – vaikas gali jaustis pakankamai saugus aplinkoje, kad galėtų reikšti ambicingesnes ar sudėtingesnes idėjas (Malboeuf-Hurtubise et al., 2021).

- Tačiau objektų mastelis – nedidelis, ypač žmogaus figūros, kurios atrodo fragmentiškos ar neryškiai įkomponuotos, kas gali būti susiję su nesaugumo ar savivertės tema (Hinz, 2009).

Spalvų pasirinkimas:

- Pirmajame darbe dominuoja intensyvūs, kontrastingi atspalviai – mėlyna, violetinė, ruda. Spalvos ryškios, tačiau taikomos ekspresyviai, be detalumo. Mėlyna foninė spalva gali būti siejama su emociniu fono stabilumu arba uždarumu (Malchiodi, 2012). Mėlyna tradiciškai simbolizuoja ramybę ir įvairiose kultūrose naudojama išreikšti vidinę taiką. Tačiau ji taip pat gali reikšti melancholiją ar depresijos jausmus. Mėlyna, dažnai atsiranda piešiniuose, sukurtuose neigiamų emocinių patirčių kontekste, atspindint vaiko vidinį liūdesį, baimę ar nerimą (Lichtenfeld et al., 2012).

- Antrajame piešinyje vyrauja švelnesni, pasteliniai atspalviai (žalia, rožinė, gelsva), kurie kuria šviesesnę, bet tuo pačiu ir infantilesnę įspūdį, mažiau apibrėžtą vizualinę struktūrą.

Objektų vaizdavimas :

- Abiejose kompozicijose žmogaus figūros stilizuotos, schematiškos, proporcijos neatitinka realybės. Tai būdinga ikischematiniam arba ankstyvojo schematinio piešimo etapui (Lowenfeld & Brittain, 1987). Šie bruožai, būdingi jaunesnio amžiaus vaikų piešimui, 11 metų amžiuje gali signalizuoti raidos sulėtėjimą arba sumažėjusį dėmesį detalumui ir tikslumui, susijusį su emociniu nesaugumu ar nepasitikėjimu savo gebėjimais.

- Piešinyje, atliktame spalvotais pieštukais, žmogaus figūra pavaizduota neryškiai, pilku pieštuku, naudoti tik kontūrai, kurie sukuria permatomumo įspūdį. Remiantis dailės terapijos principais, toks vaizdavimo būdas gali simboliškai atspindėti savęs suvokimo neaiškumą, žemesnę

savivertę, menką emocinį saugumą ar jausmą, kad asmuo yra nepastebimas, nepakankamai įvertintas ar ne visai jaučiasi esantis ryškiai apibrėžtas savo aplinkoje (Malchiodi, 2012; Oster & Gould Crone, 2004).

Lapo užpildymas ir fonas:

- Pirmasis piešinys išsiskiria visiškai užpildytu fonu – energingais aliejinių kreidelių judesiais nuspalvintas mėlynas fonas apgaubia visą erdvę. Antrasis darbas priešingas – fonas apytuštis, o piešinys telkiasi apatinėje dalyje, kur dominuoja žalia kalva. Tokie skirtumai gali rodyti skirtingas emocines būsenas arba saviraiškos galimybes – nuo perdėto ekspresyvumo iki atsitraukimo (Hinz, 2009).
- Šie aspektai leidžia manyti, kad abu darbai atspindi vaiko pastangas susiorientuoti tarp vidinių emocijų ir socialinės tapatybės, o stilistiniai bruožai gali būti susiję su nesaugumu, savikritika ir savivertės paieškomis (Hinz, 2009; Malchiodi, 2012)

Tyrėjos/dailės terapeutės T2 3-os grupės piešinių interpretacija:

Tiriamosios T2, vienuolikmetės mergaitės, piešinių grupėje ypač išryškėja žmonių figūrų vaizdavimo aspektai, kurie atskleidžia aiškius neatitikimus amžiaus normatyvams. Remiantis Lowenfeld ir Brittain (1987) piešimo raidos teorija, 11 metų vaikų darbai turėtų būti vizualinio realizmo stadijoje – figūros turėtų būti proporcingos, detalios ir erdviškai aiškiai pozicionuotos. Tačiau T2 piešiniuose pastebimi bruožai, labiau būdingi ikischematiciam ar schematiciam etapams, pavyzdžiui, paprastos, disproporcingos, schematiškos figūros, trūksta foninio vaizdavimo bei erdvės suvokimo. Šie aspektai gali reikšti tiek individualią raidos dinamiką, tiek sunkumus, susijusius su specifiniais mokymosi sutrikimais.

Atkreipiamas dėmesys į mergaitės žmonių figūrų piešimo būdą – ypač išsiskiria viena figūra, pavaizduota tik pilku pieštuku, kontūrinė, sukurianti permatomumo įspūdį. Remiantis dailės terapijos principais, toks subtilus ir mažai išryškintas vaizdavimo būdas gali simbolizuoti neaiškų savęs suvokimą, žemesnę savivertę ar jausmą, jog pati mergaitė yra nematoma, mažiau svarbi arba sunkiai apibrėžiama savo socialinėje aplinkoje (Malchiodi, 2012; Oster & Gould Crone, 2004). Šis permatomumo įspūdis ir emocinis neužtikrintumas dera su mergaitės išsakytais teiginiais apie nepasitikėjimą savo gebėjimais piešti („Nemoku piešti“, „vyresnis brolis piešia daug geriau“).

Be to, piešimo metu T2 rodė mažą dėmesį detalėms ir formos konstrukcijai, intensyviai kalbėjo, daug judėjo, kas taip pat gali rodyti emocinį diskomfortą, nerimą ar gynybinę reakciją į kūrybinę užduotį. Toks piešimo procesas, pasak Lowenfeldo ir Brittain (1987), gali atskleisti vaiko emocinės ir socialinės raidos sunkumus. Panesi ir Morra, (2021) taip pat teigia, kad reprezentacinių vaizdų piešimo sunkumai gali koreliuoti su specifiniais mokymosi sutrikimais, kurie paveikia bendruosius kognityvinius gebėjimus.

Taigi T2 piešiniuose žmonių figūrų vaizdavimas ne tik parodo individualius kognityvinės ir emocinės raidos aspektus, bet ir atspindi savivertės sunkumus bei emocinį atsitraukimą, kylantį iš vidinio įsitikinimo, kad piešti jai „neverta“, nes „nepavyks gerai“ (Piaget, 1972)

Apibendrinimas. Šioje piešinių grupėje savivertės raiška per dailės terapiją išlieka gana stabili – kūrinuose nestiprėja pasitikėjimo savimi ženklai, o vizualinė kalba atspindi nesaugumą ir menką savivoką. Žmonių figūros vaizduojamos schematiškai ir fragmentiškai, jų padėtis ir proporcijos neapibrėžtos, o spalvų ir linijų raiška išlieka ekspresyvi, bet nedetali. Tokie bruožai, būdingi žemesniam piešimo raidos etapui nei tikėtina pagal amžių, rodo svyruojančią savivertę, polinkį į savikritiką ir vidinį atsitraukimą, kartu su noru būti tarp kitų, tačiau stokojant vidinio tvirtumo ir aiškumo.

4. Namų grupė

pav. 35 „Žmogus, medis, namas“

Vaikų ir paauglių piešiniuose namas dažnai laikomas svarbiu simboliniu elementu, atspindinčiu vidinį pasaulį, emocinę būseną ir suvokiamą šeimos dinamiką (Malchiodi, 2012). Kaip pažymi Lowenfeld ir Brittain (1987), namo vaizdavimas vaikų piešiniuose atspindi tiek piešinio raidos etapą, tiek vaiko kognityvinius, emocinius ir socialinius gebėjimus. Dailės terapijoje namo piešiniai naudojami kaip projekcinis įrankis, leidžiantis suprasti vaikų emocinį komfortą, saugumo poreikius ir šeimos santykių suvokimą (Hinz, 2009; Oster & Gould Crone, 2004).

Kompozicija:

- Piešinių kompozicija ta pati kaip ir aukščiau aptartoje grupėje, tačiau čia galima išskirti ir interpretuoti pačio namo kompozicinį aspektą. Abiejuose darbuose namas tampa dominuojančiu struktūriniu elementu – tvirtu, vertikaliu, kontrastuojančiu su mažesnėmis, silpniau išreikštomis žmogaus figūromis. Pirmajame piešinyje (mėlyname fone) didelio mastelio tamsus pastatas dešinėje sudaro stiprią vertikalią ašį, o žmonių grupė – maža, pasvirusi, tarsi „nutolusi“ šalikelėje. Antrojo piešinio kompozicijoje namas taip pat yra kairėje ir pieštas kiek pakrypęs, tačiau vis tiek išlieka dominuojančiu elementu tarp kitų simbolių (žmogaus, medžio, debesų).
- Tokie kompoziciniai sprendimai gali būti interpretuojami kaip vizualinis konfliktas tarp stabilumo (namo simbolikos) ir asmeninės tapatybės vaizdavimo (žmogaus figūros). Namai, kaip struktūros, dailės terapijos kontekste dažnai siejami su saugumo, asmeninės erdvės ar psichologinės apsaugos simboliais (Malchiodi, 2012). Jie veikia kaip pasyvios, tačiau tvirtos

atramos – fiksuotos aplinkos ar emocinės bazės metaforos, priešpriešinamos dinamiškesniems, bet mažiau įsitvirtinusiems subjektams – žmogaus figūroms.

- Remiantis Expressive Therapies Continuum (Hinz, 2009), namo vaizdavimas susijęs su formos–simbolio lygiu, kuris apima struktūravimą, simbolinį organizavimą ir sąmoningą reprezentaciją. Tokia kompozicija rodo bandymą integruoti saugumo jausmą, tačiau kartu atskleidžia ir vaiko vidinį disbalansą: žmogaus figūros tarsi neturi atramos, jos nelygios, pasvirusios, tarsi sklandančios erdvėje. Tai atitinka pažintinius ir emocinius sunkumus, kurie dažnai pasireiškia vaikams, turintiems specifinių mokymosi sutrikimų (Panesi & Morra, 2021).
- Abu piešiniai balansuoja tarp ikischematinio ir schematinio etapo (Lowenfeld & Brittain, 1987), kai erdviniai santykiai dar nėra nuosekliai išplėtoti, o elementų proporcijos ir jų padėtis popieriaus plokštumoje rodo fragmentišką erdvės suvokimą. Erdvinis netikslumas – pakrypę namai, nesimetriškas išdėstymas – gali būti siejamas ne tik su motorine kontrole, bet ir su nesąmoningu noru išvengti centro, kuris simboliškai reiškia dėmesį ir vertę. Tokie ženklai ypač svarbūs, kai vaikas nuolat reflektuoja apie savo piešimo gebėjimų trūkumus, lygina save su kitais ir menkina savo raiškos vertę.

Dailės priemonės:

Dailės priemonių pasirinkimas šioje „namų grupėje“ iš esmės sutampa su ankstesnėje „žmonių grupėje“ analizuotomis medžiagomis, todėl vertinant meninę raišką taikomi tie patys metodologiniai principai.

Popieriaus formatas ir nupieštų objektų dydis:

- Kaip ir ankstesnėje „žmonių grupėje“, abu piešiniai sukurti ant A3 formato popieriaus, kuris suteikia vaikui pakankamai erdvės saviraiškai ir leidžia stebėti objektų dydžio bei išdėstymo tendencijas (Malchiodi, 2012) Šioje „namų grupėje“ dominuojantys objektai – namai – yra nupiešti dideliais masteliais, užimant reikšmingą dalį lapo ploto, ypač pirmame piešinyje, kur pastatas beveik siekia viršutinę ir apatinę kraštines. Toks objekto išdidinimas gali būti vertinamas kaip noras akcentuoti tam tikrą emocinę temą – namus kaip svarbią psichologinę atramą ar saugumo simbolį.
- Kompozicijoje juntamas afektyvus komponavimas – vaizdinių išdėstymas grindžiamas ne racionalią struktūra, bet emociniu santykiu su vaizduojamu objektu. Tai atitinka Expressive Therapies Continuum afektinį lygmenį, kuriame vizualiniai sprendimai kyla iš vidinio jausminio impulso, o ne iš išorinio tikslumo ar proporcijų analizės (Hinz, 2009).

Spalvų pasirinkimas:

Spalvinė raiška atitinka „žmonių grupėje“ jau aptartą spalvų pasirinkimą, kadangi analizuojami tie patys piešiniai. Todėl spalvų struktūra ir jų emocinė funkcija išlieka identiška ankstesnei analizei.

Objektų vaizdavimas :

- Pirmajame piešinyje esantis tamsus namas užima reikšmingą kompozicinę vietą – kairėje, vertikalioje pozicijoje, tarsi dominuoja prieš kitus elementus. Tokio tipo vaizdavimas gali simbolizuoti saugumo, kontrolės ar vidinės atramos poreikį (Malchiodi, 2012). Didelis pastato mastelis, kontrastuojantis su mažomis figūromis dešinėje, leidžia numanyti psichologinį pasiskirstymą tarp „apsaugos“ ir „socialinio veiksmo“ erdvių.
- Antrajame piešinyje vaizduojami du pastatai (namo ir medžio formos), išdėstyti kairėje ir dešinėje žmogaus figūros atžvilgiu. Tokia simetriška aplinka, kurioje žmogaus figūra įterpta tarp dviejų stabilių vertikalinių formų, gali simbolizuoti „laikymą“ ar bandymą įsiterpti į tam tikrą sistemą.
- Pagal Expressive Therapies Continuum modelį (Hinz, 2009), objekto vaizdavimas šiuose darbuose gali būti priskiriamas simboliniam ir kognityviniam lygiui, tačiau matomi ženklai, kad išraiška labiau paremta kinestetiniu ir perceptiniu aktyvumu – formos konstruojamos remiantis impulsu, o ne logiška analize. Tai būdinga vaikams, patiriantiems kognityvinius ar mokymosi sunkumus, kai dėmesio koncentracija ir planavimas nėra nuoseklūs (Panesi & Morra, 2021).
- Namų vaizdavimas vaikų piešiniuose dažnai susijęs su vidinės erdvės simboliu – vieta, kurioje galima jaustis saugiai, o jo dydis ar pozicija gali rodyti vidinius poreikius ar šeimos santykių simboliką (Burns & Kaufman, 1970; Malchiodi & Gil, 1998). Šiame kontekste mergaitės piešiniai leidžia suprasti ne tik jos vizualinę kalbą, bet ir giluminius savasties bei aplinkos ryšio aspektus.

Lapo užpildymas ir fonas:

Lapo užpildymo ir fono ypatybės atitinka jau „Žmonių grupės“ skyriuje aptartus aspektus, kadangi analizuojami tie patys piešiniai.

Tyrėjos/dailės terapeutės T2 4-os grupės piešinių interpretacija:

Namas abiejuose darbuose yra ryškus kompozicinis centras, tačiau viename piešinyje – be langų ir durų – tai reikšmingas ženklas, galintis atskleisti emocinį uždarumą, vidinį izoliacijos ar neprieinamumo jausmą (Malchiodi & Gil, 1998). Namas be atvirų struktūrinių elementų gali būti suvokiamas kaip metafora užvertoms emocijoms ar ribotam santykiui su aplinka, ypač jei tai pasireiškia nuosekliai (Kramer & Gardiner, 1971). Tuo tarpu kitame darbe pavaizduotas namas turi aiškiai pažymėtas duris ir langus – tai simboliniai „įėjimo“ ir „matymo“ taškai, kurie gali liudyti apie pasiekiamumą, atvirumą patyrimui ar norą būti pastebėtam (Malchiodi, 2012). Toks kontrastas tarp dviejų vaizdinių gali rodyti emocinį nepastovumą, būdingą vaikams, patiriantiems savivertės sunkumų ar specifinių mokymosi sutrikimų poveikį savivaizdžiui. Ši dinamika atitinka išvadą, kad piešiniai – ypač namų vaizdiniai – atspindi ne tik realų aplinkos suvokimą, bet ir projekcinius

psichologinius procesus (Jolley, 2010). Kitaip tariant, kintanti vaizdinė namo struktūra gali būti laikoma nuotaikų, vidinio saugumo poreikio ar socialinės izoliacijos bei atvirumo svyravimų išraiška.

Viename piešinyje namas pavaizduotas neproporcingai didelis žmogaus figūrų atžvilgiu, o kitame – aiškiai pasviręs. Tokie formos iškraipymai dailės terapijos kontekste gali būti siejami su vidine įtampa, nestabilumo jausmu ar šeimos struktūros disbalansu. Mergaitės pasidalinta asmenine patirtimi terapinio proceso metu atskleidė, kad šeimos aplinkoje ji dažnai jaučiasi tarsi esanti antrame plane. Pasak jos, didžiausias šeimos dėmesys skiriamas broliui, kuris pasižymi mokymosi ir kūrybiniais bei sportiniais pasiekimais, tuo tarpu ji turi daug mokymosi sunkumų. Ši asmeninė išgyvenimų plotmė atliepia piešinių simboliką – uždaras, dominuojantis arba nestabilus namas gali būti metafora emocinio atskyrimo nuo šeimos centro jausmui.

Apibendrinant šios „namų grupės“ piešinių analizę, galima teigti, kad tiriamosios T2 savivertė dailės terapijos procese išlieka svyruojanti ir labiau atsiskleidžia per vidinius konfliktus nei per aiškų augimą. Kūriniuose namas tampa pagrindiniu, dominuojančiu elementu, simbolizuojančiu saugumo ar psichologinės atramos poreikį, tačiau žmogaus figūros išlieka mažos, neįtvirtintos, fragmentiškos ar net nutolusios, kas gali rodyti nepakankamą pasitikėjimą savimi ar emocinį atsitraukimą. Pastebimi kontrastai tarp uždaro, be langų namo ir atviresnio, su durimis ir langais pastato atspindi besikeičiantį mergaitės vidinį pasaulį – nuo izoliacijos ar neprieinamumo iki atsirandančio atvirumo, tačiau be aiškos stabilios krypties.

5. Augalų grupė

pav. 37 „Žmogus, namas, medis“

pav. 38 „Aš kaip augalas“

Augalų vaizdavimas vaikų piešiniuose dažnai interpretuojamas kaip metafora vidiniam augimui, emociniam atsigavimui ar gyvybingumo jausmui, atspindinčiam vaiko psichologinę

būseną (Hammer, 1958; Koch, 1952; Malchiodi & Gil, 1998). Remiantis Furth, (2002) analize, medžiai ir augalai piešiniuose gali simbolizuoti gyvybinę energiją, ryšį su savimi ar natūralų vystymąsi, o jų forma ir įsišaknijimas dažnai atspindi saugumo ar nesaugumo pojūčius.

Kompozicija:

- Abiejų pateiktų piešinių kompozicijos pasižymi horizontalia struktūra su aiškiai apibrėžtu apatiniu pagrindu – kalva. Kompozicinis centras abiejuose darbuose yra vienas objektas – žmogaus figūra arba gėlė, išdėstyti vertikaliai lapo viduryje. Toks centrinis išdėstymas, ypač kai objektas izoliuotas, dažnai siejamas su savasties iškėlimu ar poreikiu būti matomam (Malchiodi, 2012).
- Remiantis Expressive Therapies Continuum (Hinz, 2009), abi kompozicijos balansuoja tarp perceptinio ir simbolinio lygmens – objektai yra atpažįstami, tačiau turi ir metaforinį užtaisą (pvz., namas kaip saugumo simbolis, gėlė – kaip augimas).

Dailės priemonės:

- Abu piešiniai atlikti naudojant skirtingas dailės priemones – spalvotus pieštukus ir akvarelinius dažus. Pieštukai, pasak Malchiodi (2012), dažnai siejami su didesne kontrole, kruopštumu, bet tuo pačiu gali apriboti emocinę raišką, ypač jei jie naudojami švelniai spaudžiant arba struktūriškai. Visgi šiame darbe pieštukai naudoti gana intensyviai – ryškiai užpildytas žalias kalvos plotas rodo ekspresyvesnę nei įprasta pieštukams naudojimą, priemonė spausta, o judesiai – pakankamai platus. Tai leidžia manyti, kad piešimo metu buvo pasiektas kinestetinis-emocinis lygmuo pagal Expressive Therapies Continuum (Hinz, 2009), kai emocijos reiškiamos per kūnišką judesį ir spalvinę ekspresiją.
- Akvareliniai dažai piešinyje sukuria visai kitą vizualinį ir emocinį įspūdį – čia dominuoja sodrūs spalviniai plotai. Kaip pažymi Moon, (2007) dažai kaip priemonė leidžia išreikšti emocijas subtiliau, formuoja nesuvaldytą vaizdą, kuris gali atspindėti vidinį išgyvenimą, jautrumą ar nuotaikų kaitą. Vientisai nudažyta kalva, ryški gėlė centre bei kontrastingas dangaus elementų išdėstymas rodo vaiko gebėjimą naudotis spalva kaip emocine išraiškos forma – tai siejasi su vizualinio-afektyvinio ETC lygmens pasireiškimu.

Popieriaus formatas ir nupieštų objektų dydis:

- Abu piešiniai atlikti ant didesnio A3 formato popieriaus, kuris, kaip teigia Malchiodi (2012), suteikia vaikui daugiau fizinės erdvės saviraiškai bei leidžia stebėti, kaip jis valdo kompozicinę visumą. Tokiu formatu vaikai turi galimybę laisviau išreikšti emocijas, taip pat pasireiškia jų polinkis į dominuojančius objektus ar detalių ignoravimą. Šiuose piešiniuose objektai – tiek gėlė, tiek žmogus ir namai – užima santykinai didelę lapo dalį, o tai gali būti siejama su jų emocine svarba vaikui (Kramer & Gardiner, 1971).

- Ryškūs ir didelio mastelio motyvai vaikų piešiniuose gali atspindėti jų bandymą pabrėžti asmeniškai reikšmingus objektus ar jausmus. Piešiniuose matoma centrinė kompozicija (ypač gėlės piešinyje), o figūrų dydis išlieka didelis lyginant su likusia erdve. Tai leidžia daryti prielaidą apie intensyvią emocinę investiciją į vaizduojamą temą bei siekį būti matomu – ypač svarbu vaikams, patiriantiems specifinių mokymosi sunkumų, kurių savivertė dažnai žemesnė (Harter, 2012).

Spalvų pasirinkimas:

- Abiejuose piešiniuose spalvos atlieka svarbų emocinės raiškos vaidmenį ir gali būti interpretuojamos per Expressive Therapies Continuum (ETC) modelio emocinį–perceptinį lygmenį (Hinz, 2009). Akvarelėje, kur pavaizduota gėlė, vyrauja kontrastingos, sodrios spalvos – ryškiai raudona, geltona, žalia ir mėlyna. Tokie intensyvūs atspalviai dažnai siejami su gyvybingumu, energija bei emociniu aktyvumu (Malchiodi & Gil, 1998). Piešinio spalvinė dermė yra harmoninga, o aiškus spalvų atskyrimas nurodo tam tikrą vidinį organizuotumą bei estetinį jautrumą (Jolley, 2010).
- Antrajame piešinyje, atliktame spalvotais pieštukais, spalvos yra švelnesnės, pastelinių tonų, tačiau ir čia matyti sąmoningas spalvų parinkimas: rožinis namas, žalia kalva, mėlyni debesys. Nors bendras spalvinis fonas ramesnis, visgi dominuoja ryški žaluma, kuri simboliškai gali būti siejama su augimu, saugumu ar gamtos buvimu (Koch, 1952).

Antrajame piešinyje, atliktame spalvotais pieštukais, spalvos yra švelnesnės, pastelinių tonų, tačiau ir čia matyti sąmoningas spalvų parinkimas: rožinis namas, žalia kalva, mėlyni debesys. Nors bendras spalvinis fonas ramesnis, visgi dominuoja ryški žaluma, kuri simboliškai gali būti siejama su augimu, saugumu ar gamtos buvimu (Koch, 1952).

Objektų vaizdavimas :

- Abiejuose piešiniuose objektai (gėlė, žmogus, namas, saulė, debesys, medis) vaizduojami simboliškai, tačiau pakankamai atpažįstamai. Kompozicinis centras išlieka aiškus – pirmame darbe gėlė centre, antrame – žmogus tarp dviejų vertikalių objektų (namų ir medžio). Toks aiškus objektų išdėstymas rodo vaikui būdingą schematinio lygmens mąstymą, kai pasaulis konstruojamas iš atpažįstamų ir stabilų vaizdinių (Lowenfeld & Brittain, 1987). Vis dėlto piešinius kūrė 11 metų mergaitė, kurios raidos amžius pagal dailės vystymosi teoriją jau turėtų atitikti realizmo etapą, todėl schematinis vaizdavimas gali signalizuoti raidos sulėtėjimą arba žemą pasitikėjimą savo kūrybinėmis galiomis.

- Gėlės vaizdavimas centre su aiškia struktūra – stiebas, lapai, žiedas – gali simbolizuoti gyvybingumą, augimą ar savirefleksiją (Malchiodi & Gil, 1998). Antrajame piešinyje

žmogaus figūra piešiama centre, žvelgianti į priekį, kas gali būti siejama su savęs vaizdavimu, bandymu įsitvirtinti erdvėje ar išreikšti santykį su aplinka (Koppitz, 1968).

- Namai, medis, saulė ir debesys – tipiški vaikų piešinių elementai – čia vaizduojami primityvia, bet atpažįstama forma, nurodant tam tikrą pažintinį brandumą, tačiau ir kūrybinę laisvę. Pagal ETC modelį (Hinz, 2009), toks simbolinis vaizdavimas gali atspindėti vaiko perėjimą nuo jutiminio-percepcinio prie kognityvinio ir simbolinio raiškos lygmens.

Lapo užpildymas ir fonas:

Abiejuose piešiniuose iš pirmo žvilgsnio lapas atrodo užpildytas, tačiau fonas didžiąja dalimi lieka baltas, kas rodo neišbaigtą erdvės struktūravimą. Tai gali reikšti vidinį neužpildytumą ar vengimą susidurti su visuma, emociškai pilnatve (Malchiodi & Gil, 1998). Nors pagrindiniai objektai ryškūs ir dominuojantys, jų aplinka išlieka tuščia – tai gali atspindėti atsargų santykį su aplinka ar ribotą kontaktą su kontekstu (Hinz, 2009).

Tyrėjos/dailės terapeutės T2 5-os grupės piešinių interpretacija:

Šie du piešiniai, sukurti 11 metų mergaitės, pasižymi aiškiu simboliu turiniu, kuris per augalų ir gamtos vaizdinius atspindi vidinę vaiko būseną. Akivaizdus schematinis vaizdavimo pobūdis (Lowenfeld & Brittain, 1987), nors ir būdingas jaunesnio amžiaus vaikams, čia išryškėja kaip galimas ženklas raidos sulėtėjimo ar pasitikėjimo savimi stokos. Tiek formos paprastumas, tiek figūrų izoliuotumas leidžia manyti, kad vaikas ne iki galo pasitiki savo gebėjimu atvaizduoti sudėtingesnius objektus ar naratyvines kompozicijas. Tai atliepia ir vaiko verbalinį pasisakymą dailės terapijos procese, kad „nemoka piešti“, o jos brolis piešia geriau – tokie komentarai rodo giliai internalizuotą žemą savivertę ir savikritiką.

Gėlės, medžio, saulės ir debesų simboliai dažnai pasitaiko vaikų piešiniuose kaip gyvybės, augimo ar saugumo metaforos (Hammer, 1958; Koch, 1952; Malchiodi & Gil, 1998). Centrinė gėlė, tapusi pagrindiniu pirmojo piešinio akcentu, gali būti traktuojama kaip projekcija į save – tarsi tylus noras „žydėti“, būti matomai ir vertinamai. Tai leidžia manyti, kad mergaitė sąmoningai išreiškia norą augti, būti pripažinta, tačiau vis dar jaučia emocinius barjerus, kurie stabdo pilną atsivėrimą. Tokį susilaikymą rodo ir baltas fonas aplink pagrindinius objektus, tarsi paliekant erdvės saugiam atstumui.

Remiantis Expressive Therapies Continuum modeliu (Hinz, 2009), šiuose darbuose vyrauja simbolinis ir emocinis lygmuo. Dažų ir pieštukų pasirinkimas, intensyvios spalvos bei centrinė objektų padėtis byloja apie norą išreikšti vidinį turinį, bet kartu ir apie kontroliuojamą, dar nesaugų santykį su savo jausmais. Tai dažnai būdinga vaikams, turintiems specifinių mokymosi sunkumų, kurių savivertė gali būti žema dėl nuolatinių patyrimų, kad „nesugeba“ ar „nėra pakankami“ (Harter, 2012).

Apibendrinant šios piešinių grupės analizę, galima teigti, kad savivertės raiška kūrybiniame procese išlieka nevienareikšmė ir gana stabili – dominuoja noras būti matomai, tačiau išlieka ir atsargumas, nesaugumas bei savikritika. Abu piešiniai pasižymi ryškiais centriniais motyvais (gėle ar žmogaus figūra), kurių izoliuotas išdėstymas ir aiškus mastelis gali būti interpretuojami kaip vidinio augimo, pripažinimo ir saugumo poreikio ženklai. Tačiau išlieka schematiškas vaizdavimo pobūdis, neišbaigta aplinkos struktūra ir paprastos formos, kas leidžia manyti apie menką pasitikėjimą savo gebėjimais. Spalvų ekspresyvumas ir centrinė kompozicija liudija apie vidinius resursus, tačiau neleidžia kalbėti apie aiškų savivertės augimą – veikiau išlieka pusiausvyra tarp noro atsiskleisti ir vidinių barjerų, būdingų vaikams, patiriantiems specifinių mokymosi sunkumų.

6. Burbuliukų grupė

pav. 39 „Mano supergalios“

pav. 40 „Mandala“

Kompozicija:

- Pirmojoje kompozicijoje matoma aiški, realistinė struktūra – vaizduojamo maisto objektai išdėlioti ant plastilino pagrindo. Tai rodo gebėjimą organizuoti erdvę, kurią Lowenfeld ir Brittain, (1987) sieja su realistišku etapu.
- Antroji kompozicija (mandala) rodo pradėtą, bet nebaigtą simetrišką struktūrą, kas gali atspindėti emocinės pusiausvyros paieškas (Malchiodi, 2012).

Dailės priemonės:

- Pasirinktos medžiagos – plastilinas, tekstilė, karoliukai, blizgučiai – atitinka sensorinį-afektyvų ETC modelio lygmenį (Hinz, 2009). Modeliavimas rankomis suteikia vaikui taktilinio kontakto patirtį, leidžia savitai išlieti jausmus ir kurti saugias ribas.

Objektų dydis:

Daržovių figūros pirmame darbe yra proporcingos, bet išryškintos – tai gali rodyti norą akcentuoti asmeniškai svarbią „supergalios“ temą. Antrasis kūrinys – mandala – nėra užpildyta tolygiai, o detalės skiriasi masteliu, kas gali rodyti vidinį nenuoseklumą ar dėmesio išskaidymą (Koppitz, 1968).

Spalvų pasirinkimas:

Dominuoja ryškios, kontrastingos spalvos – oranžinė, žalia, geltona. Jos dažnai siejamos su gyvybingumu, augimu, pozityvumu (Ahi, 2017), bet taip pat su dėmesio poreikiu. Mandalos darbe – aukso folija ir ryškios tekstūros – gali simbolizuoti norą būti pastebėti, įvertinti.

Objektų vaizdavimas:

- Pirmame darbe objektai atpažįstami – pavaizduotos daržovės (morka, brokolis). Tai atskleidžia mergaitės gebėjimą per meną perteikti asmenines patirtis ir prasmę, susijusią su maistu kaip stiprybės simboliu. Antroje kompozicijoje objektai abstraktesni, bet pradinė mandalos struktūra rodo simbolinį pasaulio organizavimo siekį (Malchiodi, 2012).
- Pagal ETC modelį, plastilino naudojimas atitinka sensorinį/afektyvų lygmenį – jame dominuoja tiesioginis kūniškas kontaktas su medžiaga, leidžiantis išreikšti jausmus per formą ir lytėjimą. Toks pasirinkimas gali rodyti vaiko poreikį įsižeminti, patirti kontrolę per savo kūno veiksmus, būti matomu per fizinę, „apčiuopiamą“ išraišką. Maisto kaip supergalios pasirinkimas taip pat gali būti traktuojamas kaip simbolinis rūpinimosi savimi, kontrolės jausmo ar net prasmės ieškojimo ženklas – vaikas galbūt jaučiasi stiprus tada, kai gali pasirūpinti savo kūnu ar būti atsakingas už „kažką svarbaus“.

Tyrėjos/dailės terapeutės T2 6-os grupės kūrinių interpretacija:

Ši darbų grupė atskleidžia mergaitės norą būti matomai ir įvertintai. Maisto vaizdavimas temoje mano supergalios rodo savęs suvokimą per rūpestį ir kūniškumą, galimai susijusį su šeimos

ar bendravimo sritimis. Neužbaigta mandala atspindi sunkumus tęsti procesus iki pabaigos, kas gali būti susiję su emociniu nepastovumu ar išorinių aplinkybių trikdžiais. Abi kompozicijos liudija apie saviraiškos potencialą, bet kartu ir apie trapų vidinį nuoseklumą. Tai leidžia manyti, kad mergaitės savivertė dar nėra susiformavusi stabiliai.

Apibendrinant šios kūrinų grupės analizę, matyti, kad savivertės raiška per dailės terapijos procesą čia išlieka gana trapi ir svyruojanti. Pirmajame darbe, kuriame dominuoja aiški struktūra ir atpažįstami maisto objektai, atsiskleidžia noras būti matomai ir pripažintai per konkretų, apčiuopiamą turinį. Tai gali rodyti tam tikrą pasitikėjimą savimi ar siekį parodyti savo stipriąsias puses. Tačiau nebaigta mandalos kompozicija signalizuoja apie emocinio pastovumo ir vidinės pusiausvyros paieškas, galbūt nesaugumą ar sunkumus užbaigti pradėtus darbus. Ryškios spalvos ir akcentuoti motyvai liudija apie dėmesio ir pripažinimo poreikį, bet kartu ir apie savivertės nepastovumą – vaikas bando atrasti, kas jam suteikia prasmę ar stiprybę, tačiau procesas dar nėra visiškai nuoseklus. Taip dailės terapijoje atsiskleidžia tiek saviraiškos potencialas, tiek vidinių sunkumų ženklai, būdingi žemą ar svyruojančią savivertę patiriantiems vaikams.

Bendrai T2 mergaitės kūrybinė raiška dailės terapijoje atskleidė aiškų savivertės formavimosi procesą – ji dinamiška, jautri, nestabili ir labai priklausoma nuo aplinkinių dėmesio ir vertinimo. Piešiniai ne tik reflektuoja jos vidinę būseną, bet ir atskleidžia poreikį būti pripažintai, pastebėti, kartu išryškindami vidinius sunkumus ir emocinį chaosą.

Apibendrinimas ir diskusija

Atliekant šį tyrimą buvo siekiama ištirti ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertę dailės terapijos procese. Savivertė buvo kiekybiškai vertinama taikant Rosenbergo savivertės skalę. Kokybiniai duomenys buvo analizuojami pasitelkiant dailės kūrinų turinio analizę, kuri atlikta po 10 dailės terapijos sesijų ciklo.

Kiekybinės analizės metu, pasitelkus Rosenbergo savivertės skalę, nustatytas nežymus vidutinio savivertės rodiklio padidėjimas (nuo 21 iki 22 balų). Pažymėtina, kad keturių iš šešių tiriamųjų savivertė po dalyvavimo dailės terapijos procese išaugo, vieno – nepakito, o vieno – sumažėjo. Svarbu atsižvelgti į tai, jog daliai vaikų buvo sudėtinga suprasti ir interpretuoti net ir paprastai suformuluotus klausimyno teiginius. Tai galėjo turėti įtakos kiekybinio tyrimo duomenų patikimumui, todėl šių rezultatų interpretavimas reikalauja atsargumo.

Esminės įžvalgos išryškėjo kokybinėje tyrimo dalyje – piešinių turinio analizėje. Tyrimo metu stebėta aiški savivertės raidos dinamika, kuri ryškiausiai pasireiškė tiriamojo T1 atveju: jo kūryboje užfiksuota progresija nuo nedidelio formato, schematiškų ir emociškai ribotų piešinių iki didesnių, detalesnių ir ekspresyvesnių kūrinų. Pastebėtas išaugęs meninių priemonių pasirinkimo drąsumas (pvz., pereinama nuo spalvotų pieštukų prie skystų dažų), didesnis vaizduojamų objektų mastelis,

detalių gausa, išraiškingesnė kompozicija. Tokie pokyčiai interpretuoti kaip augantis pasitikėjimas savimi, stiprėjantis noras būti pastebėtam ir pozityvesnis savęs vertinimas. Žmogaus figūros piešinių raida – nuo paprastos „pagaliukinės“ schemas iki detalesnio portreto, didesnis emocinis įsitraukimas – leidžia daryti prielaidą apie didėjančią saugumo jausmą ir socialinį atsivėrimą. Struktūrizuoto tiriamojo sąsajos tarp kiekybinių ir kokybinių tyrimų rezultatų pateikiamos žemiau esančioje lentelėje (Nr. 2).

Analizuojant kitų tiriamųjų (pvz., T2) piešinius, taip pat išryškėjo specifinės savivertės raiškos ypatybės: nors savivertės lygis kiekybiškai išliko gana pastovus, kūrybinis procesas tapo reikšminga erdve emocijų išraiškai ir savęs pažinimui. Tai leidžia daryti prielaidą, kad ilgesnės trukmės dailės terapijos procese galima tikėtis pozityvių pokyčių ir savivertės srityje, ypač kai stiprėja gebėjimas atpažinti ir įvardyti savo jausmus.

Išanalizavus kiekybinių tyrimo dalyvių savivertės lygio išraiškos rezultatus prieš taikytą dailės terapiją ir po jos Rosenbergo klausimyno pagalba, nustatyta, kad tyrimo dalyvių savivertės kito didėjančia linkme. Galima daryti prielaidą, kad dailės terapija turėjo reikšmingą poveikį savivertės padidėjimui.

Lentelė Nr. 2. *T1 kiekybinių ir kokybinių tyrimų rezultatų sąsajos:*

Savivertė pagal Rosenbergo skalę	Piešinių turinio analizės rezultatai
Savivertė išaugo	Perėjimas nuo spalvotų pieštukų, siejamų su preciziškumu, kognityvine kontrole ir baime suklysti, prie spontaniškesnės raiškos, naudojant skystus dažus, atspindi didesnę toleranciją klaidoms ir stiprėjančią savivertę.
	Popieriaus formato didėjimas, kuris atskleidžia berniuko vidinį perėjimą nuo savęs ribojimo ir drovumo link didesnio poreikio būti matomam ir pripažintam, tuo pačiu atskleisdamas vidinio augimo procesą.
	Piešinių objektų mastelio didėjimas ir drąsus erdvės išnaudojimas, kas siejami su didesne vidine reikšme bei stiprėjančiu savivaizdžiu.
	Ženklus progresas žmogaus figūros vaizdavime, kas liudija apie didėjančią pasitikėjimą savimi, emocinį atsivėrimą ir teigiamus asmenybės pokyčius.

Tyrimo iššūkiai ir ribotumai

Atliekant tyrimą išryškėjo keletas metodologinių iššūkių bei ribotumų, turėjusių įtakos surinktų duomenų išsamumui, jų analizės objektyvumui bei rezultatų pritaikomumui platesniame kontekste:

Nedidelė tyrimo imtis: tyrimo imtį sudarė šeši paaugliai, turintys specifinių mokymosi sutrikimų. Nors pradinis tyrimo planas numatė didesnę dalyvių skaičių, imties plėtrą apsunkino praktiniai aspektai, tokie kaip nepalankus užsiėmimų laikas, ribotas dalyvių prieinamumas bei nepakankamas institucinis palaikymas. Dėl šių priežasčių tyrimo imtis liko nedidelė, o tai apribojo galimybes atlikti išsamesnius kiekybinius palyginimus bei formuluoti apibendrinimus, galiojančius platesnei populiacijai. Taip pat, esant ribotam dalyvių skaičiui, nebuvo galimybės sudaryti kontrolinės grupės.

Nepilnas dalyvavimas užsiėmimuose. Ne visi tiriamieji galėjo dalyvauti visuose dailės terapijos užsiėmimuose – kai kurie jų retkarčiais vėluodavo, anksčiau išeidavo ar praleisdavo užsiėmimus dėl šeimyninių ar kitų įsipareigojimų. Tokie nenuoseklūs lankomumo atvejai lėmė, kad dalies dalyvių patirtys bei kūrybiniai procesai išliko fragmentiški, o tai turėjo įtakos duomenų vientisumui ir apsunkino rezultatų interpretaciją. Tikėtina, jog šią situaciją būtų buvę galima išvengti, jeigu prieš tyrimo pradžią būtų buvęs organizuotas informacinis susitikimas su dalyvių tėvais, kuriame būtų aiškiau pristatyti tyrimo tikslai, dailės terapijos ciklo nauda ir svarba reguliariai dalyvauti užsiėmimuose.

Tyrėjo ir terapeuto vaidmenų dubliavimasis. Dar vienas tyrimo iššūkis buvo susijęs su dvigubų vaidmenų derinimu, nes tyrimo metu man teko atlikti tiek dailės terapeutės, tiek tyrėjos funkcijas. Ši situacija reikalavo nuolatinio balanso tarp objektyvaus stebėjimo, duomenų rinkimo ir analizės bei aktyvaus įsitraukimo į terapinį procesą ir jautraus reagavimo į grupės dinamiką.

Rosenbergo skalės taikymo iššūkiai. Vienas iš šio mišraus tyrimo ribotumų susijęs su kiekybinių duomenų rinkimo metodu – Rosenbergo savivertės skalės taikymu ankstyvojo paauglystės amžiaus vaikams, turintiems specifinių mokymosi sutrikimų. Pastebėta, kad ne visi tiriamieji gebėjo savarankiškai perskaityti net ir paprastai suformuluotus testo teiginius, o kai kurių vaikų atsakymai buvo atsitiktiniai ar nenuoseklūs. Dėl šių priežasčių kiekybinių duomenų patikimumas vertinamas atsargiai ir rezultatai interpretuojami su tam tikromis išlygomis.

Ižvalgos tyrimo testinumui:

1. **Imties didinimas.**
2. **Kontrolinės grupės įtraukimas:**

Tolesni tyrimai galėtų būti grįsti eksperimentiniu arba kvaziekperimentiniu dizainu, įtraukiant kontrolinę grupę, kuri nedalyvautų dailės terapijoje. Tokiu būdu būtų galima objektyviau įvertinti dailės terapijos poveikį savivertei.

3. Ilgalaikis poveikio vertinimas:

Rekomenduotina stebėti savivertės pokyčius ne tik iš karto po terapijos ciklo, bet ir praėjus tam tikram laikui (pvz., po kelių mėnesių), kad būtų įvertintas ilgalaikis dailės terapijos poveikis.

4. Tyrimo metodų plėtra:

Ateityje būtų tikslinga taikyti ir kitus kiekybinius ar kokybinius instrumentus, pritaikytus vaikams su specifiniais mokymosi sutrikimais, ypač tiems, kuriems būdingi skaitymo ar teksto suvokimo sunkumai. Pavyzdžiui, būtų galima pasitelkti vaikams adaptuotas savivertės vertinimo priemones, interviu ar stebėjimo metodus.

5. Tėvų ir mokytojų įtraukimas:

Ateities tyrimuose galima daugiau dėmesio skirti tėvų ir mokytojų nuomonei apie vaiko savivertę bei dailės terapijos naudą, taip pat didinti informuotumą ir motyvaciją dalyvauti tyrime.

6. Skirtingų intervencijos trukmių palyginimas:

Tolesni tyrimai galėtų analizuoti, kiek skirtinga dailės terapijos trukmė ar intensyvumas daro įtaką savivertei ir kitiems psichologiniams rodikliams.

Išvados ir rekomendacijos

1. Mokslinės literatūros analizė parodė, kad ankstyvųjų paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertė dažnai būna žemesnė nei jų bendraamžių. Tyrimai rodo, kad mokymosi sunkumai, ypač disleksija, neigiamai veikia vaikų savivoką, emocinę būklę ir pasitikėjimą savimi, o psichosocialinę gerovę gali stiprinti įvairios terapinės intervencijos, tarp jų – dailės terapija.

2. Tyrimo rezultatai parodė, kad dalyvavimas dailės terapijoje turėjo pozityvų, tačiau ne visais atvejais reikšmingą poveikį tiriamųjų savivertei pagal Rosenbergo savivertės skalę. Daugumos tiriamųjų savivertės rodikliai po terapijos šiek tiek pagerėjo, tačiau kiekybinių duomenų patikimumą riboja tiriamųjų specifiniai skaitymo sunkumai ir ribota imtis.

3. Savivertės kismas dailės terapijos proceso metu akivaizdžiai atsispindėjo piešinių pokyčiuose. Pastebėtas perėjimas nuo spalvotų pieštukų, būdingų preciziškumui ir kontrolei, prie laisvesnės, spontaniškesnės raiškos naudojant skystus dažus, rodo didesnę toleranciją klaidoms ir augantį pasitikėjimą savimi. Popieriaus formato ir piešinių objektų mastelio didėjimas liudija apie tiriamųjų vidinį virsmą – nuo uždaro ir savęs ribojimo link didesnio poreikio būti matomiems, aktyviau reikšti save. Taip pat stebėtas drąsesnis erdvės išnaudojimas ir progresas žmogaus figūros vaizdavime, siejamas su stiprėjančiu savivaizdžiu, emociniu atsivėrimu ir asmenybės pokyčiais. Šie vizualiniai bruožai leidžia teigti, kad dailės terapija prisidėjo prie teigiamų savivertės pokyčių.

4. Lyginant kiekybinius ir kokybinius tyrimo duomenis, pastebėta, kad kiekybiniai rodikliai parodė nežymų, tačiau teigiamą savivertės pokytį (vidurkis padidėjo 1 balu). Tačiau kokybinė piešinių analizė atskleidė labiau individualizuotus ir ryškesnius savivertės augimo požymius, kurie ne visada buvo fiksuojami kiekybiniais metodais. Ši analizė leido giliau įžvelgti vidinius tiriamųjų pokyčius: nuo spontaniškesnės kūrybinės raiškos iki emocinio atsivėrimo ir pasitikėjimo savimi stiprėjimo. Taigi, nors kiekybiniai duomenys suteikė apibendrintą vaizdą apie savivertės didėjimą, kokybiniai duomenys papildė šią informaciją atskleisdami individualias, gilumines patirtis, kurios svarbios vertinant dailės terapijos poveikį.

1. **Dailės terapijos taikymas mokyklose:** Rekomenduojama taikyti dailės terapijos programas ankstyviesiems paaugliams, turintiems specifinių mokymosi sutrikimų, kaip papildomą pagalbos priemonę siekiant stiprinti jų savivertę ir emocinę gerovę.
2. **Tyrimų plėtra:** Tikslinga atlikti tolimesnius tyrimus, vertinant tiek trumpalaikės, tiek ilgalaikės dailės terapijos poveikį paauglių, turinčių specifinių mokymosi sutrikimų, savivertei ir psichologinei adaptacijai. Rekomenduojama įtraukti longitudinalinius tyrimus, kurie leistų stebėti pokyčius ilgesniu laikotarpiu.
3. **Vertinimo instrumentų įvairovė:** Ateities tyrimuose rekomenduojama taikyti platesnį savivertės ir emocinės gerovės vertinimo priemonių spektrą, derinant kiekybinius bei kokybinius metodus, siekiant išsamiau atskleisti dailės terapijos poveikį.
4. **Pagalba verbalizacijos sunkumų turintiems paaugliams:** Dailės terapija gali būti ypač naudinga tiems paaugliams, kurie dėl specifinių mokymosi sutrikimų ar emocinių sunkumų patiria sunkumų verbalizuojant savo jausmus ir patirtis.
5. **Specialistų kvalifikacija:** Rekomenduojama didinti mokyklų psichologų ir socialinių pedagogų kompetenciją dailės terapijos srityje, organizuojant mokymus ir supervizijas apie šio metodo taikymo galimybes bei praktinius aspektus.

6. **Tėvų ir mokytojų įtraukimas:** Siekiant geresnių rezultatų, rekomenduojama į dailės terapijos procesą įtraukti tėvus ir mokytojus, kad būtų stiprinamas paauglių palaikymo tinklas ir sudaromos sąlygos tęstiniam asmeniniam augimui.

LITERATŪROS SARAŠAS

- Abt, Theodor. (2019). *Introduction to picture interpretation according to C.G. Jung*. 194.
- Ahi, B. (2017). *THE WORLD OF PLANTS IN CHILDREN'S DRAWINGS: COLOR PREFERENCES AND THE EFFECT OF AGE AND GENDER ON THESE PREFERENCES*.
- Akdemir, D., Çak, T., Aslan, C., Sultan Aydos, B., Nalbant, K., & Çuhadaroglu-Çetin, F. (n.d.). *Predictors of self-esteem in adolescents with a psychiatric referral*.
- Alavinezhad, R., Mousavi, M., & Sohrabi, N. (2014). Effects of Art Therapy on Anger and Self-esteem in Aggressive Children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 113, 111–117. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2014.01.016>
- Allen, K. J. D., Fox, K. R., Schatten, H. T., & Hooley, J. M. (2019). Frequency of nonsuicidal self-injury is associated with impulsive decision-making during criticism. *Psychiatry Research*, 271, 68–75. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.11.022>
- American Psychiatric Association. (2013a). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. <https://doi.org/10.1176/APPI.BOOKS.9780890425596>
- American Psychiatric Association. (2013b). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. <https://doi.org/10.1176/APPI.BOOKS.9780890425596>
- Arnett, J. J. (2013). The Evidence for Generation We and Against Generation Me. *Emerging Adulthood*, 1(1), 5–10. <https://doi.org/10.1177/2167696812466842>
- Blakemore, S. J., & Mills, K. L. (2014). Is adolescence a sensitive period for sociocultural processing? *Annual Review of Psychology*, 65, 187–207. <https://doi.org/10.1146/ANNUREV-PSYCH-010213-115202>
- Bleidorn, W., Arslan, R. C., Denissen, J. J. A., Rentfrow, P. J., Gebauer, J. E., Potter, J., & Gosling, S. D. (2016). Age and gender differences in self-esteem—A cross-cultural window. *Journal of Personality and Social Psychology*, 111(3), 396–410. <https://doi.org/10.1037/PSPP0000078>,
- Bosgraaf, L., Spreen, M., Pattiselanno, K., & Hooren, S. van. (2020). *Art Therapy for Psychosocial Problems in Children and Adolescents: A Systematic Narrative*

- Review on Art Therapeutic Means and Forms of Expression, Therapist Behavior, and Supposed Mechanisms of Change. In *Frontiers in Psychology* (Vol. 11). Frontiers Media S.A.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.584685>
- Bozatlı, L., Aykutlu, H. C., Sivrikaya Giray, A., Ataş, T., Özkan, Ç., Güneydaş Yıldırım, B., & Görker, I. (2024). Children at Risk of Specific Learning Disorder: A Study on Prevalence and Risk Factors. *Children*, 11(7). <https://doi.org/10.3390/CHILDREN11070759>,
- Branden, Nathaniel. (1995). *The six pillars of self-esteem*. 341.
- Brown, B. B., & Larson, J. (2009). Peer Relationships in Adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology*.
<https://doi.org/10.1002/9780470479193.ADLPSY002004>
- Burden, R. (2008). Is dyslexia necessarily associated with negative feelings of self-worth? A review and implications for future research. *Dyslexia*, 14(3), 188–196. <https://doi.org/10.1002/dys.371>
- Burden, R., & Burdett, J. (2005). Factors associated with successful learning in pupils with dyslexia: a motivational analysis. *British Journal of Special Education*, 32(2), 100–104.
<https://doi.org/10.1111/J.0952-3383.2005.00378.X>
- Burns, R. C. ., & Kaufman, S. Harvard. (1970). *Kinetic family drawings (K-F-D) : an introduction to understanding children through kinetic drawings*. Constable.
- Byrne, B. M., & Worth Gavin, D. A. (1996). The Shavelson Model Revisited: Testing for the Structure of Academic Self-Concept Across Pre-, Early, and Late Adolescents. *Journal of Educational Psychology*, 88(2), 215–228. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.88.2.215>
- Caqueo-Urizar, A., Mena-Chamorro, P., Atencio-Quevedo, D., Flores, J., & Urzúa, A. (2021). Self-esteem in adolescents with learning difficulties: A study from the perspective of the students, parents, and teachers. *Psychology in the Schools*, 58(10), 2031–2040.
<https://doi.org/10.1002/PITS.22572>
- Cohen-Yatziv, L., & Regev, D. (2019). The effectiveness and contribution of art therapy work with children in 2018 -what progress has been made so far? A systematic review. *International Journal of Art Therapy*, 24(3), 100–112.
<https://doi.org/10.1080/17454832.2019.1574845>

Coopersmith, Stanley. (1976). *The antecedents of self-esteem*. Freeman.

Corey, M. S., Corey, G., & Corey, C. (2018). The Group Counsellor. *Groups: Process and Practice*, 28–45.

Crawford, E., Gross, J., Patterson, T., & Hayne, H. (2012). Does Children's Colour Use Reflect the Emotional Content of their Drawings? *Infant and Child Development*, 21(2), 198–215.
<https://doi.org/10.1002/icd.742>

Creswell, J. W. (2014). Research decisions: Quantitative and qualitative perspectives. In *Legal and Criminological Psychology*.

https://books.google.com/books/about/Research_Design.html?hl=lt&id=4uB76IC_pOQC

Deng, X., Mu, T., Wang, Y., & Xie, Y. (2022). The Application of Human Figure Drawing as a Supplementary Tool for Depression Screening. *Frontiers in Psychology*, 13.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.865206>

DiSunno, R., Linton, K., & Bowes, E. (2011). World trade center tragedy: Concomitant healing in traumatic grief through art therapy with children. *Traumatology*, 17(3), 47–52.
<https://doi.org/10.1177/1534765611421964>

Dow, G. (2008). *Increasing self-esteem through art therapy*.

Ebersbach, M., & Hagedorn, H. (2011). The role of cognitive flexibility in the spatial representation of children's drawings. *Journal of Cognition and Development*, 12(1), 32–55.
<https://doi.org/10.1080/15248372.2011.539526>

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. <https://doi.org/10.1111/J.1365-2648.2007.04569.X>,

Ely, G. E., Koury, S., Bennett, K., Hartinger, C., Green, S., & Nochajski, T. (2017). "I Feel Like I Am Finding Peace": Exploring the Use of a Combined Art Therapy and Adapted Seeking Safety Program with Refugee Support Groups. *Advances in Social Work*, 18(1), 103–115. <https://doi.org/10.18060/21130>

Erikson, E. H. (1968). *Identity: youth and crisis*.

- Fletcher, J. M., Alan Coulter, W., Reschly, D. J., & Vaughn, S. (2004). Alternative approaches to the definition and identification of learning disabilities: Some questions and answers. *Annals of Dyslexia*, 54(2), 304–331. <https://doi.org/10.1007/S11881-004-0015-Y/METRICS>
- Furth, G. M. . (2002). *The secret world of drawings : a Jungian approach to healing through art*. 153.
- Gedutienė, R. (2017). *Disleksijos archipelagas*. Klaipėdos universiteto leidykla.
<https://www.lituanistika.lt/content/70114>
- Gedutienė, R. (2018). *Disleksija – nuo įvertinimo iki įveikos*. Klaipėdos Universiteto leidykla.
- Gibby-Leversuch, R., Hartwell, B. K., & Wright, S. (2021). Dyslexia, Literacy Difficulties and the Self-Perceptions of Children and Young People: a Systematic Review. *Current Psychology*, 40(11), 5595–5612. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00444-1>
- Gibson, S., & Kendall, L. (2010). Stories from school: Dyslexia and learners’ voices on factors impacting on achievement. *Support for Learning*, 25(4), 187–193.
<https://doi.org/10.1111/J.1467-9604.2010.01465.X;PAGE:STRING:ARTICLE/CHAPTER>
- Glazzard, J. (2010). The impact of dyslexia on pupils’ self-esteem. *Support for Learning*, 25(2), 63–69.
<https://doi.org/10.1111/J.1467-9604.2010.01442.X>
- Gusti Ayu Trisna Windiani, I., Maya, S., Gusti Ngurah Sanjaya Putra, I., & Bagus Subanada, I. (2019). The Effect of Parenting Style in Junior High School Adolescent’s Self-Esteem. *American Journal of Pediatrics*, 5(4), 224. <https://doi.org/10.11648/j.ajp.20190504.20>
- Hammer, E. F. (1958). *The Clinical Application of Projective Drawings*.
<https://www.amazon.com/Clinical-Application-Projective-Drawings/dp/B000SN068K>
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. Guilford Press.
<https://psycnet.apa.org/record/1999-02441-000>
- Harter, S. (2012). *SELF-PERCEPTION PROFILE FOR ADOLESCENTS: MANUAL AND QUESTIONNAIRES*.

Harter, S. (2017). Self-Perception Profile for Adolescents. *PsycTESTS Dataset*.

<https://doi.org/10.1037/T05703-000>

Hasan Alam, F., M. Atia, M., A. Hassan, R., I. Rashed, N.,
& A. Abd Elrazek, F. . (2022). Effectiveness of Art
Therapy on Aggressive Behavior and Self-Esteem
Among Children with Learning Disorders. *Egyptian
Journal of Health Care*, 13(2), 2080–2096.
<https://doi.org/10.21608/EJHC.2022.284878>

Hinz, L. D. (2009). *Expressive Therapies Continuum: A
Framework for Using Art in Therapy* .
[https://www.routledge.com/Expressive-Therapies-
Continuum-A-Framework-for-Using-Art-in-
Therapy/Hinz/p/book/9780367280420?srsId=AfmBO
pTpZGHoJXnEwTuMrXmUcn81gunWBIfVrCDJxfi
xdLx8wCICNIS](https://www.routledge.com/Expressive-Therapies-Continuum-A-Framework-for-Using-Art-in-Therapy/Hinz/p/book/9780367280420?srsId=AfmBOpTpZGHoJXnEwTuMrXmUcn81gunWBIfVrCDJxfi xdLx8wCICNIS)

Hinz, L. D. (2020). *Expressive Therapies Continuum*.

Humphrey, N., & Mullins, P. M. (2002). Self-concept and self-esteem in developmental dyslexia.
Journal of Research in Special Educational Needs, 2(2), no-no. [https://doi.org/10.1111/J.1471-
3802.2002.00163.X](https://doi.org/10.1111/J.1471-3802.2002.00163.X)

Hunter, S. R. (2019). Drawing soldiers out of post-traumatic stress disorder. *Military Medical
Research*, 6(1). <https://doi.org/10.1186/s40779-019-0195-8>

Iosifyan, M., & Wolfe, J. (2024). Everyday Life vs Art: Effects of Framing on the Mode of Object
Interpretation. *Empirical Studies of the Arts*, 42(1), 166–191.
<https://doi.org/10.1177/02762374231170259>

Jiggets, N. (2021). *Vaikų piešinių naudojimas žaidimų terapijoje*.

Jolley, R. P. . (2010). *Children and pictures : drawing and
understanding*. 377. [https://www.wiley.com/en-
ie/Children+and+Pictures%3A+Drawing+and+Underst
anding-p-9781405105439](https://www.wiley.com/en-ie/Children+and+Pictures%3A+Drawing+and+Understanding-p-9781405105439)

Jung, C. G. (1964). *Man and his Symbols* . <https://archive.org/details/B-001-004-443-ALL>

Jung, C. G. (1969). *Collected Works of C.G. Jung, (Part 1): Archetypes and the Collective
Unconscious*. 9, 42–53. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhrnk>

Kavale, K. A., & Forness, S. R. (2000). What definitions of
Learning Disability say and don't say: A critical

- analysis. *Journal of Learning Disabilities*, 33(3), 239–256. <https://doi.org/10.1177/002221940003300303>
- Kim, H., & Choi, Y. (2023). A practical development protocol for evidence-based digital integrative arts therapy content in public mental health services: digital transformation of mandala art therapy. *Frontiers in Public Health*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1175093>
- Kim, J. Y. J., Kim, E. B., & Lee, I. S. (2021). Influence of self-esteem of middle school students for mental care on academic achievement: Based on the mediation effect of grit and academic enthusiasm. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(13). <https://doi.org/10.3390/IJERPH18137025>
- Koch, K. (1952). *Der Baumtest: Der Baumzeichenversuch als psychodiagnostisches Hilfsmittel*. 258. <http://www.amazon.de/dp/3456835191>
- Koppitz, E. M. (1968). *Psychological Evaluation of Children's Human Figure Drawings*. <https://www.amazon.com/Psychological-Evaluation-Childrens-Figure-Drawings/dp/0205101305>
- Kramer, Edith., & Gardiner, Muriel. (1971). *Art as therapy with children*. Schocken Books.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis : An Introduction to Its Methodology* .
- Kroger, J. (2015). The Oxford Handbook of Identity Development. In *The Oxford Handbook of Identity Development* (pp. 65–80). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/OXFORDHOB/9780199936564.001.0001>
- Leary, M. R., & Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 32, 1–62. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(00\)80003-9](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(00)80003-9)
- Leliūgienė, I. (2002). *Socialinė pedagogika*. <https://www.lituanistika.lt/content/9598>

- Lichtenfeld, S., Elliot, A. J., Maier, M. A., & Pekrun, R. (2012). Fertile Green: Green Facilitates Creative Performance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(6), 784–797.
<https://doi.org/10.1177/0146167212436611>,
- Lipowska, M., Czaplewska, E., & Wysocka, A. (2011). *Visuospatial deficits of dyslexic children*.
- Loreskär, P., & Binder, P. E. (2024). Nothing less than a creative triumph: a study of children admitted to hospital for serious somatic illness or injury and their experience of art therapy. *Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2024.1353507>,
- Lowenfeld, Viktor., & Brittain, W. Lambert. (1987). *Creative and mental growth*. Macmillan ; Collier Macmillan.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2017). Qualitative Research Methods for the Social Sciences (9th Edition). *Pearson Education Limited*, 251. Pearson Education Limited
- Lusebrink, V. B. (2004). Art Therapy and the Brain: An Attempt to Understand the Underlying Processes of Art Expression in Therapy. *Art Therapy*, 21(3), 125–135. <https://doi.org/10.1080/07421656.2004.10129496>
- Lusebrink, V. B. (2010). Assessment and therapeutic application of the expressive therapies continuum: Implications for brain structures and functions. *Art Therapy*, 27(4), 168–177.
<https://doi.org/10.1080/07421656.2010.10129380>
- Malboeuf-Hurtubise, C., Léger-Goodes, T., Mageau, G. A., Taylor, G., Herba, C. M., Chadi, N., & Lefrançois, D. (2021). Online art therapy in elementary schools during COVID-19: results from a randomized cluster pilot and feasibility study and impact on mental health. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 15(1). <https://doi.org/10.1186/s13034-021-00367-5>
- Malchiodi, C. A. (2013). *Introduction to Art Therapy in Health Care Settings*.
www.guilford.com/p/malchiodi5
- Malchiodi, C. A. ., & Gil, Eliana. (1998). *Understanding children's drawings*. 252.
- Malchiodi, Cathy. A. (2012). *Handbook of art therapy* (2nd ed.). The Guilford Press.
- Martínez-Vérez, V., Gil-Ruiz, P., & Domínguez-Lloria, S. (2024). Interventions through Art Therapy and Music Therapy in Autism Spectrum Disorder, ADHD, Language Disorders, and Learning Disabilities in Pediatric-Aged Children: A Systematic Review. In *Children* (Vol. 11, Issue 6). Multidisciplinary Digital Publishing Institute (MDPI).
<https://doi.org/10.3390/children11060706>

- Martinsen, K. D., Neumer, S. P., Holen, S., Waaktaar, T., Sund, A. M., & Kendall, P. C. (2016). Self-reported quality of life and self-esteem in sad and anxious school children. *BMC Psychology*, 4(1).
<https://doi.org/10.1186/s40359-016-0153-0>
- Masselink, M., Van Roekel, E., & Oldehinkel, A. J. (2018). Self-esteem in Early Adolescence as Predictor of Depressive Symptoms in Late Adolescence and Early Adulthood: The Mediating Role of Motivational and Social Factors. *Journal of Youth and Adolescence*, 47(5), 932–946.
<https://doi.org/10.1007/s10964-017-0727-z>
- Mazlum, Ö., & Mazlum, F. S. (2019). A study on conceptual associations of colors in preschool children. *Pegem Egitim ve Ogretim Dergisi*, 9(3), 729–764.
<https://doi.org/10.14527/pegegog.2019.024>
- McNulty, M. A. (2003). Dyslexia and the Life Course. *Journal of Learning Disabilities*, 36(4), 363–381.
<https://doi.org/10.1177/00222194030360040701>
- Minev, M., Petrova, B., Mineva, K., Petkova, M., & Strebkova, R. (2018). Self-esteem in adolescents. *Trakia Journal of Science*, 16(2), 114–118.
<https://doi.org/10.15547/TJS.2018.02.007>
- Mittal, S., Mahapatra, M., & Ansari, S. A. (2022). Effect of Art Therapy on Adolescents' Mental Health. *Russian Psychological Journal*, 19(4), 71–79. <https://doi.org/10.21702/rpj.2022.4.4>
- Moon, B. L. (2010). *ART-BASED GROUP THERAPY*.
- Moon, B. L. . (2007). *The role of metaphor in art therapy : theory, method, and experience*. 137.
- Mpako, N. P. (2022). Contextualization of IsiXhosa Language Speech Acts Through Art Practice. *Cultural Arts Research and Development*, 2(2), 46–53.
<https://doi.org/10.55121/card.v2i2.48>
- Mruk, C. (2006). *Self-Esteem research, theory, and practice: Toward a positive psychology of self-esteem* (3rd ed.). Springer Publishing Company. <https://psycnet.apa.org/record/2006-07093-000>
- Musetti, A., Eboli, G., Cavallini, F., & Corsano, P. (2019). Social Relationships, Self-Esteem, and Loneliness in Adolescents with Learning Disabilities. *Clinical Neuropsychiatry*, 16(4), 165.
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8650192/>
- Myers, D. G. ., DeWall, C. Nathan., & Gruber, June. (2025). *Exploring psychology*.

- Norbury, C. F., Gooch, D., Wray, C., Baird, G., Charman, T., Simonoff, E., Vamvakas, G., & Pickles, A. (2016). The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: evidence from a population study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 57(11), 1247–1257. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12573>
- Oda, M., & Yoshioka, S. I. (2021). Factors influencing psychological independence in adolescents and their relationship to coaching-based support from significant others. *Yonago Acta Medica*, 64(1), 34–45. <https://doi.org/10.33160/yam.2021.02.007>
- Orth, U., Erol, R. Y., & Luciano, E. C. (2018). Development of self-esteem from age 4 to 94 Years: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 144(10), 1045–1080. <https://doi.org/10.1037/BUL0000161>
- Orth, U., & Robins, R. W. (2022). Is High Self-Esteem Beneficial? Revisiting a Classic Question. *American Psychologist*, 77(1), 5–17. <https://doi.org/10.1037/amp0000922>
- Oster, G. D., & Gould Crone, P. (2004). Using Drawings in Assessment and Therapy : A Guide for Mental Health Professionals. In *Using Drawings in Assessment and Therapy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203341049>
- Panesi, S., & Morra, S. (2021). Executive Function, Language, and the Toddler’s Discovery of Representational Drawing. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.659569>
- Papalia, N., Mann, E., & Ogloff, J. R. P. (2021). Child Sexual Abuse and Risk of Revictimization: Impact of Child Demographics, Sexual Abuse Characteristics, and Psychiatric Disorders. *Child Maltreatment*, 26(1), 74–86. <https://doi.org/10.1177/1077559520932665>;PAGE:STRING:ARTICLE/CHAPTER
- Pénzes, I., van Hooren, S., Dokter, D., Smeijsters, H., & Hutschemaekers, G. (2014). Material interaction in art therapy assessment. *The Arts in Psychotherapy*, 41(5), 484–492. <https://doi.org/10.1016/J.AIP.2014.08.003>
- Peterson, R. L., & Pennington, B. F. (2015). Developmental dyslexia. *Annual Review of Clinical Psychology*, 11,

- 283–307. <https://doi.org/10.1146/ANNUREV-CLINPSY-032814-112842>,
- Piaget, J. (1972). Intellectual evolution from adolescence to adulthood. *Human Development*, 15(1), 1–12.
<https://doi.org/10.1159/000271225>
- Polychroni, F., Koukoura, K., & Anagnostou, I. (2006). Academic self-concept, reading attitudes and approaches to learning of children with dyslexia: Do they differ from their peers? *European Journal of Special Needs Education*, 21(4), 415–430.
<https://doi.org/10.1080/08856250600956311>
- Rahmani, P. (2011). The efficacy of narrative therapy and storytelling in reducing reading errors of dyslexic children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 29, 780–785.
<https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2011.11.305>
- Rahmania, P., & Moheba, N. (2010). The effectiveness of clay therapy and narrative therapy on anxiety of pre-school children: A comparative study. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 23–27. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2010.07.044>
- Ratnik, M., & Rüütel, E. (2019). The field of work of the school art therapist and its unique potential for the school's support team. *Problems of Education in the 21st Century*, 77(1), 142–155. <https://doi.org/10.33225/PEC/19.77.142>
- Riddick, B. (2000). An Examination of the Relationship between Labelling and Stigmatisation with Special Reference to Dyslexia. *Disability and Society*, 15(4), 653–667.
<https://doi.org/10.1080/09687590050058233>;JOURNAL:JOURNAL:CDSO19;REQUESTEDJOURNAL:JOURNAL:CDSO20;WGROU:STRING:PUBLICATION
- Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). Self-esteem development across the lifespan. *Current Directions in Psychological Science*, 14(3), 158–162. <https://doi.org/10.1111/J.0963-7214.2005.00353.X>
- Rosal, M. L. (1993). Comparative group art therapy research to evaluate changes in locus of control in behavior disordered children. *The Arts in Psychotherapy*, 20(3), 231–241.
[https://doi.org/10.1016/0197-4556\(93\)90018-W](https://doi.org/10.1016/0197-4556(93)90018-W)
- Rosenberg, M. (1965). *Rosenberg Self-Esteem Scale*.
<https://doi.org/10.1037/T01038-000>
- Rubin, J. A. (1978). *Child art therapy : understanding and helping children grow through art*.
https://books.google.com/books/about/Child_Art_Therapy.html?hl=lt&id=w1VRAAAAMAAJ

- Rubin, J. A. (2005). Child Art Therapy. *Journal of Creativity in Mental Health*, 4, 85–86.
<http://www.informaworld.com/openurl?genre=article&doi=10.1080/15401380802708783&magic=crossref>
- Sawyer, S. M., Azzopardi, P. S., Wickremarathne, D., & Patton, G. C. (2018). The age of adolescence. *The Lancet Child and Adolescent Health*, 2(3), 223–228.
[https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(18\)30022-1](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(18)30022-1),
- Shand, K. (2024). Doll making: An art therapy approach to support bereaved clients. *South African Journal of Arts Therapies*, 2(2), 2024.
- Slayton, S. C., D'Archer, J., & Kaplan, F. (2010). Outcome studies on the efficacy of art therapy: A review of findings. *Art Therapy*, 27(3), 108–118.
<https://doi.org/10.1080/07421656.2010.10129660>
- Solvang, P. (2007). Developing an ambivalence perspective on medical labelling in education: Case dyslexia. *International Studies in Sociology of Education*, 17(1–2), 79–94.
<https://doi.org/10.1080/09620210701433779;PAGE:STRING:ARTICLE/CHAPTER>
- Stace, S. M. (2014). Therapeutic doll making in art psychotherapy for complex trauma. *Art Therapy*, 31(1), 12–20.
<https://doi.org/10.1080/07421656.2014.873689;JOURNAL:JOURNAL:UART20;WGROU:STRING:PUBLICATION>
- Stanley Hall, G. (1904). *Adolescence*. <https://openlibrary.org/works/OL1532735W/Adolescence>
- Steinberg, L. (2017). Adolescent brain science and juvenile justice policymaking. *Psychology, Public Policy, and Law*, 23(4), 410–420.
<https://doi.org/10.1037/LAW0000128>
- Stuckey, H. L., & Nobel, J. (2010). The connection between art, healing, and public health: A review of current literature. *American Journal of Public Health*, 100(2), 254–263. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2008.156497>

- Theunissen, S. C. P. M., Rieffe, C., Netten, A. P., Briaire, J. J., Soede, W., Kouwenberg, M., & Frijns, J. H. M. (2014). Self-esteem in hearing-impaired children: The influence of communication, education, and audiological characteristics. *PLoS ONE*, 9(4).
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0094521>
- Türel, A., & Ayşe Gür, E. (2019). Effects of primary school's physical environment on children's spatial perception and behavior: The case of Kagithane, Istanbul, Turkey. *International Journal of Architectural Research: Archnet-IJAR*, 13(2), 425–443. <https://doi.org/10.1108/ARCH-12-2018-0048>
- V-60 Dėl Atitikties Mokslinių Tyrimų Etikai Vertinimo Gairių Tvirtinimo, IV Skyrius, Pub. L. No. V-60 (2022). <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/2c05c6603d4011ec992fe4cdfceb5666/asr>
- V-457 Dėl Meno Terapeuto Veiklos Reikalavimų Patvirtinimo, Pub. L. No. V-457 (2019). <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e2631330674c11e99684a7f33a9827ac?jfwid=>
- Valickas, G. (1991). *Asmenybės sąvokės vertinimas*. Vilniaus universiteto leidykla. <https://www.sena.lt/populiarioji-psichologija/asmenybes-saves-vertinimas>
- Vengeris, A. (2002). *Psichologiniai piešinių testai*.
- Watson, M. W., & Schwartz, S. N. (2000). The development of individual styles in children's drawing. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 90, 49–63.
<https://doi.org/10.1002/CD.23220009005>
- Watts, R. (2010). Responding to children's drawings. *Education 3-13*, 38(2), 137–153.
<https://doi.org/10.1080/03004270903107877>
- Winner, E. (1996). Gifted Children: Myths And Realities . In E. Winner (Ed.), *Gifted children: myths and realities*. Basic Books. <http://images.lib.monash.edu.au/edf6607/04110736.pdf>
- Wolk, N., Barak, A., & Yaniv, D. (2020). Different Shades of Beauty: Adolescents' Perspectives on Drawing From Observation. *Frontiers in Psychology*, 11.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00687>
- World Health Organization (WHO). (2014). *Health for the World's Adolescents A second chance in the second decade*. www.who.int/adolescent/second-decade

- Wu, J. F., & Chung, C. Y. (2023a). Art Therapy as an Intervention for Children: A Bibliometric Analysis of Publications from 1990 to 2020. *SAGE Open*, 13(4).
<https://doi.org/10.1177/21582440231219143>
- Wu, J. F., & Chung, C. Y. (2023b). Art Therapy as an Intervention for Children: A Bibliometric Analysis of Publications from 1990 to 2020. *SAGE Open*, 13(4), 1–16.
<https://doi.org/10.1177/21582440231219143>
- Zablotsky, B., Black, L. I., Maenner, M. J., Schieve, L. A., Danielson, M. L., Bitsko, R. H., Blumberg, S. J., Kogan, M. D., & Boyle, C. A. (2019). Prevalence and trends of developmental disabilities among children in the United States: 2009–2017. *Pediatrics*, 144(4).
<https://doi.org/10.1542/peds.2019-0811>
- Žana Dubodelova, & Rimantas Mačiulaitis. (2012). MENO TERAPIJA KAIP GYDymo METODAS ASMENIMS, TURINTIEMS SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ (PSIHIKOS SUTRIKIMŲ). *Visuomenės Sveikata*, 22(4), 23–28. <https://sm-hs.eu/wp-content/uploads/2019/02/323-1170-1-PB.pdf>
- Žukauskienė, R. (2007). *Raidos psichologija: integruotas požiūris*. Margi raštai.

PRIEDAI

Priedas nr. 1. Rosenbergo savivertės skalė

Atsakykite į žemiau pateiktus klausimus, pasirinkdami vieną iš variantų:

VS – Visiškai sutinku

S – sutinku

N – nesutinku

VN – visiškai nesutinku

Tinkamą atsakymo variantą pažymėkite „X“ ženklu.

Atsakykite į klausimus

Pasirinkit variantą

1	Manau, kad esu nemažiau vertingas žmogus nei kiti	VS	S	N	VN
2	Man atrodo, kad turiu daug gerų savybių	VS	S	N	VN
3	Apskritai aš esu linkęs manyti, kad esu nevykėlis	VS	S	N	VN
4	Darbus atlieku taip pat gerai kaip dauguma kitų žmonių	VS	S	N	VN
5	Manau, kad galiu ne daug kuo didžiuotis	VS	S	N	VN
6	Aš teigiamai žiūriu į save	VS	S	N	VN
7	Apskritai aš esu patenkintas savimi	VS	S	N	VN
8	Aš norėčiau labiau save gerbti	VS	S	N	VN
9	Aš tikrai kartais jaučiuosi bevertis	VS	S	N	VN
10	Kartais galvoju, kad esu nieko vertas	VS	S	N	VN

.....
(vardas, pavardės pirma raidė, data)

Priedas nr. 2.

Tiriamajo asmens tėvų arba globėjų sutikimo forma

Sveiki,

Esu Akvilė Motuzaitė, Vilniaus Universiteto Medicinos fakulteto dailės terapijos magistro studentė. Šiuo metu atlieku tiriamąją praktiką Disleksijai draugiškoje mokykloje D&D su tikslu nustatyti dailės terapijos poveikį penktokams, kurie patiria rašymo, skaitymo, fonologinius ir kitus mokymosi sunkumus. Tyrimas trunka 2 mėnesius.

Aš,.....
(tiriamajo asmens tėvo/ motinos/ globėjo vardas ir pavardė), sutinku, kad mano vaikas.....
dalyvautų dailės terapijos užsiėmimuose, jo dailės darbai dailės terapijos užsiėmimuose būtų fotografuojami tik mokslo tikslams, anonimiškai, niekur kitur neskelbiami ir neplatinami. Taip pat sutinku, kad mano vaikas prieš pradedant dailės terapijos užsiėmimų ciklą ir po ciklo užpildys anketą, skirtą nustatyti dailės terapijos poveikį vaiko savivertei. Konfidencialumas garantuojamas.

Tiriamajo asmens tėvas arba globėjas (Vardas, Pavardė, parašas)

.....

Tyrėjas (Vardas, Pavardė, parašas)

.....